

Zambiske aviser i landets demokratiseringsprosess: - Bremskloss eller katalysator?

Anita Sæbø

Hovedfagsoppgave i statsvitenskap
Universitetet i Oslo, Institutt for statsvitenskap
April 2007

FORORD

Det er mange som fortjener en stor takk for å ha hjulpet og oppmuntret meg underveis med denne oppgaven:

Tusen takk til veileder, Dan Banik, for utholdenhet og alltid like konstruktive forslag, innspill og tilbakemeldinger. Du er en stor motivator.

Jeg kunne aldri ha skrevet denne oppgaven uten alle intervjuobjektene mine. Takk for at dere brukte så mye tid på prosjektet mitt, deltok i diskusjoner, foreslo materiell og ikke minst hjalp meg med å finne dette. Betty, David, Helene, N'gama, Norm og Zenzele, dere gjorde oppholdet mitt i Zambia helt spesielt. Jeg hadde to flotte måneder hos dere og lengter ofte tilbake.

Tusen takk til alle dere her hjemme som har hjulpet meg: Mamma og pappa for oppmuntringer og ”skriveferier” med tipp topp service, Marthe og Isabel for vennskap, vertskap og humoristisk håndtering av alle oppgavefrustrasjoner og Rune fordi du alltid stiller opp for meg. Og til slutt en spesiell takk til Toril. Fordi du bryr deg om meg og mitt når det er så mye annet å tenke på.

Oversikt over forkortelser

AFRONET The Inter-African Network for Human Rights and Development

AZP Agenda for Zambia Party

CRC Constitutional Review Commission

IBA Act The Independent Broadcasting Authority Act

IMF International Monetary Fund

MECOZ The Media Council of Zambia

MISA Media Institute of Southern Africa

MISA-Zambia Media Institute of Southern Africa Zambia

MMD Movement for Multiparty Democracy

MTF Media Trust Fund

NAI Nordiska Afrikainstitutet

NGO Nongovernmental Organisation

NORAD Direktoratet for utviklingsamarbeid

PAZA Press Association Zambia

PF Patriotic Front

PFU Pressens Faglige Utvalg

UNIP United National Independence Party

UNZA University of Zambia

UPND United Party for National Development

USAID US Agency for International Development

ZAMCOM The Zambia Institute of Mass Communication

ZAMWA Zambia Media Women Association

ZANA Zambia News Agency

ZANIS Zambia News and Information Services

ZDC Zambia Democratic Congress

ZIS Zambian Information Service

ZNBC Zambia National Broadcasting Corporation

ZNBC Act The Zambia National Broadcasting Corporation Act

INNHALDSFORTEGNELSE

1. INNLEDNING	5
1.1 Bakgrunn	6
1.2 Problemstilling.....	9
1.3 Metode	10
1.4 Disposisjon	20
2. DEMOKRATI, YTRINGS- OG PRESSEFRIHET	21
2.1 Demokratidefinisjoner	22
2.2 Demokrati og utvikling	27
2.3 Ytringsfrihet	30
2.4 Demokrati og ytringsfrihet i Afrika	34
2.5 Media og demokrati	36
2.6 Operasjonalisering	49
3. LOVVERKET – Vern av hvem og hva?	53
3.1 Det juridiske systemet.....	54
3.2 Grunnloven.....	56
3.3 Ærekrenkelser	58
3.4 Ærekrenkelser av presidenten, statsråder eller parlamentmedlemmer	61
3.5 Forbudt publikasjon	63
3.6 Publisering av falske nyheter	64
3.7 Oppvigleri.....	64
3.8 Rikets sikkerhet	65
3.9 Retten til informasjon	66
3.10 Journalistenes erfaringer	69
3.11 The Media Council of Zambia.....	75
3.12 Konsekvensene av en manglende offentlighetslov	77
3.13 Oppsummering	82
4. EIERSKAP – Politikk eller profesjonalitet og presseetikk?	85
4.1 Hvem er eierne?.....	86
4.2 Eierskapets betydning for tilgang til ressurser	88
4.3 Bestemmer eierskap hvem som blir ansatt?	95
4.4 Hvem slipper til i de ulike avisene?.....	99
4.5 Hvordan vinkles ulike saker i de ulike avisene?.....	103
4.6 Preger ulike eierskap mulighetene for samarbeid?.....	115
4.7 Oppsummering	117
5. KONKLUSJON	119
Litteraturliste	127
Oversikt over intervjuobjekter:	131

1. INNLEDNING

Det er i stor grad akseptert at et demokratisk styresett er umulig uten frie medier og at mediene i neste omgang har en sentral funksjon i forhold til å styrke et lands demokrati. Media spiller en demokratisk rolle ved å overvåke maktorganer, spre alternativ informasjon og gjennom å være en arena hvor ytringsfrihet kan utøves. Frie medier kan også fungere som en katalysator for andre demokratiske reformer.

I denne oppgaven ønsker jeg å se på medias, og særlig avisenes, rolle i et relativt nytt og økonomisk svakt demokrati, nemlig Zambia. Hvordan kan media spille en sentral demokratisk rolle i et land som bare har hatt flerpartivalg siden 1991 og som rangeres av FN som et av verdens fattigste land?¹ Det kan virke usannsynlig at et land med begrenset demokratierfaring og utstrakt fattigdom skal ha gode, kritiske medier. Man kan se for seg at representanter for myndighetene fortsatt har det samme forholdet til åpenhet som da landet var ettpartistat og at det ikke finnes midler til en kritisk og analyserende journalistikk. Samtidig finnes det eksempler på at zambiske medier faktisk spiller en viktig samfunnsrolle, som da de i 2001 bidro til kampanjen for å forhindre at president Frederick Chiluba stilte til valg for en tredje og grunnlovsstridig presidentperiode.

Formålet med denne oppgaven er å studere i hvilken grad zambiske medier fungerer som en katalysator eller bremsekloss i den zambiske demokratiseringsprosessen og hvilke forhold som fremmer og eller begrenser medias rolle i utviklingen av demokratiet. Selv om jeg først og fremst skal se på avisene i Zambia, vil denne studien også kunne si noe om zambiske mediers styrke og svakheter. Gjennom å studere media vil jeg også forsøke å si noe mer generelt om det zambiske demokratiet. Forhold som påvirker medias posisjon, er gjerne forhold som er av betydning for hele demokratiseringsprosessen. Den zambiske medieforskeren Fackson Banda (1997: 15), skriver følgende:

¹ <http://hdr.undp.org/statistics/data/indicators.cfm?x=23&y=1&z=1>

Rangeringen tar utgangspunkt i prosentandel av befolkningen som lever på under 1 USD per dag.

For in the final analysis, media activity, state-owned or not, is aimed at enhancing the linkages between governor and governed in the political pact that is sealed at election time. Therefore, this provides the rationale for linking press freedom to the general debate about democracy in Zambia.

Som borgere i et demokrati har man visse rettigheter. Media skal sørge for at folk har tilgang til informasjon og analyser som setter dem i stand til å vite om og utøve disse rettighetene. Media skal også være en arena hvor velgere og politikere kan møtes mellom valg. I de fleste land er den direkte kontakten mellom disse to gruppene av et relativt begrenset omfang og media blir dermed en viktig arena for debatt og et sted hvor alle skal kunne ytre seg. Et demokrati hvor folk ikke har muligheten til å møte politikerne mellom valgene kan knapt kalles et demokrati. I tillegg er det viktig at folk får tilgang til informasjon om hvordan makthaverne bruker makten sin. Media skal overvåke maktorganene og dermed spille rollen som vaktbikkje.

Det er vanskelig å måle medias effekt, både på enkeltindivider og samfunn, men det er en utbredt oppfatning at medias innhold har en betydning for både styrende og styrte. Media har tradisjonelt blitt oppfattet som en observatør, og ideelt sett en nøytral observatør, av den politiske arenaen. Ut i fra dette synet er media en del av de politiske prosessene, samtidig som media står utenfor. Hendelser de siste tiårene har imidlertid vist at denne tilnærmingen er utilstrekkelig. Lichtenberg (1990: 1) hevder at dagens massemedier er en av de viktigste aktørene på den politiske arenaen, både når det gjelder å skape og tilintetgjøre politiske saker og karrierer.

1.1 Bakgrunn

Begrensninger i ytringsfriheten har kontinuerlig blitt utfordret i afrikanske land, men kanskje mer eksplisitt nå enn tidligere. Endringer i andre deler av verden, blant annet i Øst-Europa, kan også ha fremskyndet en prosess i Afrika. Økt nasjonalt press for politiske reformer har blitt fulgt av krav om større ytringsfrihet i det offentlige rom. Overalt hvor grundige demokratiske reformer har blitt gjennomført, har utvidede

rammer for hva som tillates sagt og skrevet gjort framveksten av en sterkere opposisjon til det sittende styret mulig. Sistnevnte gruppe har imidlertid ikke alltid vært like velvillige til en politisk utvidelse av arenaen for offentlig debatt (Hydén og Leslie 2002: 8). Flere land, blant annet Norge, har de siste årene understreket viktigheten av en fri presse i utviklingsland gjennom å starte medieprosjekter i flere av sine samarbeidsland. Gjennom mediestøtte og utvikling av pressefrihet ønsker NORAD å styrke menneskerettighetene og fremme demokrati.² USAID (US Agency for International Development) har i flere land, blant annet Zambia, brukt økt frihet for media som et krav for å delta i utviklingsprogrammer (Ogundimu 2002: 209).

Zambia har avholdt fire flerpartivalg siden 1991, men flere av valgene har manglet legitimitet. Dette har sin bakgrunn i undertrykkende tiltak fra myndighetene i forbindelse med valgkampene og mistanker om valgfusk. Ved presidentvalget i desember 2001, skjerpet for eksempel myndighetene kontrollen over både myndighetseide og privateide aviser. I forbindelse med overgangen til flerpartisystem i 1991 ble det åpnet for etablering av private aviser, og antallet privateide aviser eksploderte nærmest tidlig på 90-tallet. Grunnet svak økonomi fikk de fleste av dem et kort liv. Landet fikk i 2002 to nye medielover, The Zambia National Broadcasting Corporation Act (the ZNBC Act) og The Independent Broadcasting Authority Act (the IBA Act). Forslaget om å innføre en offentlighetslov ble imidlertid forkastet. Både i forkant og etterkant av avstemningene i Parlamentet ble det ført en bred og interessant debatt om medias rolle og forutsetninger i Zambia. Denne diskusjonen viste også en motvilje fra makthavernes side mot å utvide arenaen for den offentlige debatt.

Zambias demokrati- og pressehistorie har flere likhetstrekk med andre afrikanske land. Det samme har dagens situasjon. Mange av de afrikanske demokratiene er relativt skjøre og staten er svak. Dette kan innebære at makthaverne er villige til å gå ganske langt i å kontrollere personer eller deler av samfunnet som man regner som opposisjonelle. For medias del kan dette bety at det er vanskelig for andre enn staten å etablere mediebedrifter og at lovverket, eller anvendelsen av dette, er dårlig egnet til å

² http://www.norad.no/default.asp?V_ITEM_ID=1629

beskytte journalistene og deres arbeid. Også på det økonomiske området ligner Zambia på mange afrikanske stater. En svakt utviklet økonomi kan blant annet påvirke medias situasjon gjennom at det eksisterer få aktuelle investorer og annonsører og ved at kun en begrenset del av befolkningen har anledning til å betale for å motta mediernes budskap. Som tidligere nevnt, er det flere eksempler på zambiske medier som har gått konkurs kort tid etter oppstart. I tillegg sliter mange afrikanske land med høy grad av analfabetisme og dårlig utbygd infrastruktur, noe som blant annet kan gjøre det problematisk å distribuere aviser og radio- og TV-signaler. Zambia er ikke noe unntak. Samtidig er det viktig å understreke at det afrikanske medielandskapet langt ifra er homogent. På den ene ytterkanten kan man plassere Sør-Afrika med et betydelig mediemangfold og forutsigbare arbeidsforhold for journalistene. På motsatt side finner vi Zambias naboland, Zimbabwe, som de siste årene har sett en utvikling med stadig sterkere politisk kontroll av mediene og hvor myndighetene har stengt aviser og flere journalister har funnet det tryggest å forlate landet.

Mens det sivile samfunn har spilt en sentral rolle i demokratiseringen av land i Latin-Amerika og Øst-Europa, har sosiale bevegelser og frivillige organisasjoner til sammenligning stått svakt i mange afrikanske land. Organisasjonslandskapet er også blekere i dag enn hva det var gjennom uavhengighetskampen i 1950-årene. Det store antallet internasjonale NGOer som har entret scenen siden begynnelsen av 1990-tallet kan ikke endre på dette bildet. Dette forholdet har fått forskere til å anta at media relativt sett har hatt større innflytelse på utviklingen av demokratier i Afrika enn i andre deler av verden (Hydén og Leslie 2002: 1; Hydén og Okigbo 2002: 47). Dette gjenspeiler seg imidlertid ikke i den forskningen som er gjort på 90-tallets afrikanske demokratiseringsprosesser, verken blant statsvitere eller medievitere. Sammenlignet med andre aspekter ved disse prosessene, er medias rolle lite studert og dette er et område som trenger større oppmerksomhet (Hydén og Leslie 2002: 25).

1.2 Problemstilling

I denne oppgaven ønsker jeg å studere medias funksjon i et utviklingsland. Klarer zambiske medier å spille en sentral rolle i landets demokratiseringsprosess? Er media en kilde til informasjon, en arena for debatt og en vaktbikkje som overvåker maktorganer? Og hva er det eventuelt som begrenser zambiske mediers mulighet til å påta seg disse oppgavene? Er det myndighetenes vilje til å kontrollere den offentlige debatten som utgjør den største utfordringen? Eller ligger problemet først og fremst i den generelle ressursmangelen i det zambiske samfunnet? Videre i oppgaven vil jeg studere disse forholdene nærmere med utgangspunkt i to aspekter knyttet til medias virksomhet, nemlig lovverket og eierskap. Jeg skal fokusere på et sett av relaterte spørsmål knyttet til hvert av disse to punktene:

Lovverket – vern av hvem og hva?

Et lands lovverk legger klare premisser for medias aktivitet. I mange afrikanske land har lovverket bidratt til å vanskeliggjøre medias oppgaver. Ytringsfriheten har vært dårlig beskyttet og manglende offentlighetslover har gjort det vanskelig å få ut informasjon om hva som foregår hos landets myndigheter. Hvordan fungerer dette i Zambia? Er ytringsfriheten gitt et tilstrekkelig vern både i grunnloven og andre deler av lovverket? Står media fritt til å både innhente og publisere informasjon? Eller utsettes journalistene for vilkårlig fengsling og overgrep?

Eierskap – politikk eller profesjonalitet og presseetikk?

Å eie en mediebedrift kan gi stor politisk innflytelse. De siste 15 årene er det åpnet opp for privat eierskap, men zambiske myndigheter er fortsatt landets største medieeier. Hvilken betydning har eierskap for avisenes innhold? Blir journalistenes valg og vinkling av saker påvirket av hvem som eier avisen de jobber for? Er det tilfeldig hvem som jobber for hvilke aviser, eller kreves det for eksempel en bestemt partitilhørighet for å jobbe i de ulike mediene? Og har eierskap noe å si for tilgangen til nødvendig utstyr, som for eksempel avispapir?

1.3 Metode

Denne oppgaven er en casestudie, hvor jeg skal bruke zambiske medier for å belyse medias rolle i en demokratiseringsprosess. Casestudie er gjerne en foretrukket metode når man stiller ”hvordan” og ”hvorfor” spørsmål. Videre er fokuset for forskningen hendelser i samtiden som eksisterer i en virkelighetskontekst. Skillet mellom fenomen og kontekst er ikke innlysende og forskeren kan vanskelig kontrollere hendelsene som studeres (Yin 1994: 1, 13). Dette er forhold som samsvarer med min problemstilling. Datainnsamlingen i forbindelse med casestudier kan basere seg på ulike kilder og metoder. Detaljert empirisk kunnskap som danner grunnlaget for en hovedtolkning er casestudiens styrke og gir validitet (Andersen 1997: 24). Også Yin (1984: 91, gjengitt i Østbye m.fl. 1997: 102) trekker fram metodetriangulering som et viktig verktøy for å øke dataenes validitet. Gjennom å varierer datatilfanget og informasjonskildene gjøres funnene eller konklusjonene i en casestudie mer troverdige og sannsynlige.

Datautvalget mitt består av både sekundær- og primærlitteratur. Sekundærlitteraturen ble samlet inn i både Norge, Zambia og Sverige. Primærkildene mine er de 27 dybdeintervjuene jeg gjennomførte i Zambia. Disse gav meg muligheten til å undersøke en rekke ulike variabler. Noen av fordelene med denne intervjuformen er at man kan gå i dybden og få fram nyanser som ellers ville ha vært vanskelig tilgjengelige. En har muligheten til å få kartlagt prosesser og sosiale relasjoner, en kan få kommentarer og bekreftelser/avkreftelser på data fra andre kilder, en kan prøve ut egne hypoteser og forståelsesmåter underveis i intervjuet og forskningsprosjektet og en får tilgang til aktørers snakkemåter og begrepsapparat (Østbye m.fl. 1997: 82).

Valg av case

I 1991 gjennomførte Zambia, som et av de første landene i Afrika sør for Sahara, en fredelig overgang fra ettpartistat til flerpartistyre. Movement for Multiparty Democracy (MMD) vant en overveldende valgseier over landets eneste tillatte parti de siste 17 årene, United National Independence Party (UNIP). Kenneth Kaunda, som hadde sittet ved makten siden Zambias selvstendighet fra britene i 1964, tapte presidentvalget og MMDs Frederick Chiluba tok over. MMD utgjorde en bred

koalisjon, bestående av blant annet studenter og intellektuelle og representanter fra fagforeninger, næringslivet og kirkene. Partiet hadde startet som en bevegelse for flerpartidemokrati i 1990 og gikk over til å bli et politisk parti da Kaunda endret lovverket og åpnet for flere partier i januar 1991.

Sterk økonomisk misnøye var en sentral del av valgkampen og valgresultatet. Ved slutten av kolonistyre var Zambia et av Afrikas rikeste land, blant annet som et resultat av landets betydelige kopperindustri. Men siden tidlig på 70-tallet har landet opplevd en av kontinentets største og raskeste økonomiske nedturer og ikke minst en økende gjeldsbyrde (Rakner 2003: 12). MMD gikk til valg med løfter om å gjennomføre en omfattende økonomisk liberalisering, noe som også ble tatt godt imot av internasjonale donorer. UNIPs forsøk på å gjennomføre økonomiske reformer hadde variert i intensitet og skapt konflikter med Verdensbanken og IMF. Flere reformer ble gjennomført i løpet av første halvdel av 90-tallet og man gikk fra en statsorientert til en mer markedsorientert økonomi. Det siste tiåret har imidlertid myndighetene vist et mindre engasjement for den økonomiske reformprosessen (Ibid: 67).

En rekke politiske partier er kommet på banen siden 1991, men MMD har beholdt makten etter valgseire i både 1996, 2001 og 2006. I 2001 overtok Levy Mwanawasa som landets president. Valgene har stort sett gått fredelig for seg, men med hendelser som gjør at man kan stille spørsmålsteget ved hvor frie og rettferdige de har vært. Valget i 1996 ble for eksempel boikottet av UNIP etter at MMD hadde fått igjennom en lov som krevde at begge foreldrene til en presidentkandidat måtte være av zambisk opprinnelse. Dermed ble hovedutfordreren til presidentembetet, Kenneth Kaunda, satt på sidelinjen. Representanter fra MMD er også anklaget for korrupsjon og tidligere president Chiluba sitter på tiltalebenken anklaget for å ha forsynt seg med nærmere en halv million dollar av statens midler.

Rakner (Ibid: 16) hevder at både den politiske og økonomiske liberaliseringen av landet bare delvis er gjennomført og at Zambia har havnet i en ”transitional grey

zone”, preget av en permanent økonomisk krise og med selskap av majoriteten av afrikanske stater (Carothers 2002, gjengitt i Rakner 2003: 16). Mye tyder på at politisk praksis fra ettpartitiden, som for eksempel en sentralisering av makt i presidentembetet, også er framtredd innenfor det som formelt sett betegnes som et demokrati og en markedsøkonomi.

Feltarbeidet

Jeg var åtte uker på feltarbeid i Zambia i perioden august-oktober 2003. Så godt som hele tiden ble tilbrakt i hovedstaden Lusaka og det var her jeg gjorde alle intervjuene mine og samlet inn andre former for data. Hovedfokuset for oppgaven er altså avisene, men det er rimelig å anta at mange av funnene jeg kommer fram til, også vil være gyldige for TV og radio. Tid og oppgavens omfang gjorde at det ikke var mulig å gå i dybden for alle de tre mediene. Ettersom jeg blant annet vil se nærmere på betydningen av eierskap, var det naturlig å velge en gruppe medier hvor både private og myndighetene er inne på eiersiden. Myndighetene har beholdt en sterkere eierskapskontroll over etermediene enn de trykte mediene etter 1991. Når det gjelder zambisk TV, så er myndighetseide Zambia National Broadcasting Corporation (ZNBC) den eneste TV-stasjonen. Zambias radiostasjoner har både private og myndighetene som eiere, selv om det kun er ZNBC som har hatt lov til å drive riksdekkende radiosendinger. En av de nye medielovene, the IBA Act, vil nettopp berøre eierskap og det skal oppnevnes et politisk uavhengig organ som skal vurdere lisenssøknader for kringkasting. Da jeg var i Zambia var man helt i begynnelsen av prosessen med å finne personer til dette organet. Dermed var et av de forholdene jeg ønsker å studere i oppgaven noe uavklart for radio og TVs del. Privateide aviser har også en noe lengre historie enn privateide radiostasjoner. Til og med under ettpartistaten hadde Zambia en avis som ikke var myndighetseid, nemlig *the National Mirror*, som er eid av den katolske kirken. Jeg vil gjerne understreke at jeg ikke har valgt avisene fordi jeg antar at de har en større innvirkning på demokratiseringsprosessen enn radio og TV. Dette er en sammenligning jeg ikke har bakgrunn for å gjøre.

Zambia har fem nasjonale aviser som kommer ut regelmessig; myndighetseide *the Zambia Daily Mail* og *the Times of Zambia* og privateide *the Post*, *the National Mirror* og *the Monitor*. De tre førstnevnte er dagsaviser, de to siste kommer ut én dag annenhver uke. Siden landet har et begrenset antall aviser, var det naturlig å intervju representanter fra samtlige. Jeg valgte å konsentrere meg om redaktører og journalister som dekker politiske saker, et område som sportsjournalistikk anser jeg ikke som særlig relevant for oppgaven. Journalistene utgjør en betydelig del av intervjuobjektene mine og ved å intervju dem håpet jeg å komme bak de mer formelle forholdene og få et inntrykk av hvordan for eksempel lovverket fungerer i praksis.

Betegnelsen ”nasjonale aviser” er kanskje noe misvisende. Det er nemlig et generelt problem for mediene i Zambia at få, kanskje ingen, kan sies å være egentlige riksdekkende massemedier. Nedslagsfeltet til de fem nevnte avisene er i høy grad begrenset til Lusaka. Også radio og fjernsyn sliter med å nå hele landet. Privateide stasjoner blir tildelt lisenser innenfor et geografisk begrenset område, mens det for ZNBCs del først og fremst er et spørsmål om teknologi. Under Kaunda hadde Zambia flere lokalaviser på lokale språk. De siste årene har det imidlertid knapt nok eksistert en lokalavis som har kommet ut fast over lengre tid, *The Southern Guardian* kan kanskje sies å være et unntak. Zambia har et langt rikere utvalg av lokalradioer, men siden mitt fokus er avisene, valgte jeg å ikke reise rundt for å intervju personer tilknyttet lokalmedia. Jeg snakket imidlertid med flere som har inngående kjennskap til disse mediene, blant annet lederne av *The Media Trust Fund (MTF)* og *The Zambia Institute of Mass Communication (ZAMCOM)*. Disse intervjuene gav meg en pekepinn på lokalmedienes utfordringer og særpreg.

I begynnelsen av oppgaveskrivingen vurderte jeg å gjennomføre en innholdsanalyse av avisene. Jeg kunne for eksempel ha brukt avisarkivet ved Evelyn Hone College for å finne eldre avisutgaver. Gjennom en innholdsanalyse får man slått fast at deknningen er sånn og sånn, men ikke hvorfor. For å få svar på de spørsmålene jeg stiller i oppgaven, måtte jeg derfor ha kombinert innholdsanalysen med intervjuer. På grunn av begrenset tid, valgte jeg å ikke gjennomføre en innholdsanalyse, og prioriterte i stedet å

gjennomføre flere intervjuer. Selv om jeg ikke gjorde en skikkelig analyse, brukte jeg imidlertid mye tid på å studere innhold og vinkling til de avisutgavene som kom ut mens jeg var i Zambia. Det er gjennomført enkelte innholdsanalyser av den zambiske pressen og disse vil jeg bruke i analysedelen av oppgaven.

Sekundærkilder

Oppgaven berører flere fagområder, spesielt statsvitenskap og medievitenskap. Dette gjenspeiler seg også i litteraturen jeg har brukt i oppgaven. Jeg begynte oppgavejobbingen med å lese mye demokrati- og ytringsfrihetsteori og litteratur om medias rolle i et demokrati. Like etter oppholdet i Zambia, tilbrakte jeg tre uker ved Nordiska Afrika Institutet (NAI) i Uppsala. Her fikk jeg tilgang på både bøker, oppgaver, rapporter og artikler som omhandlet demokrati og media i en afrikansk kontekst. I forkant av feltarbeidet leste jeg meg opp på Zambias historie og ikke minst dagens politiske situasjon. Flere av landets største medier har egne nettaviser og disse var svært nyttige. I Lusaka brukte jeg mye tid på avislesing, radiolytting og TV-titting. Dette gjorde at jeg fikk et overblikk over zambiske mediers dekning av ulike forhold. I tillegg var det svært nyttig for intervjuene jeg gjorde. Å kjenne til medias innhold var helt avgjørende for å kunne stille ”de rette spørsmålene”. Gjennom å lese avisene, visste jeg for eksempel at de myndighetseide avisene dekket en pågående streik i offentlig sektor på en annen måte enn de privateide avisene, og dermed kunne jeg spørre om bakgrunnen for dette. Artikler og innslag gav meg dessuten et inntrykk av hvordan ulike personer, for eksempel representanter fra myndighetene, ser på media. Når presidenten på en pressekonferanse omtaler de myndighetseide avisene som ”våre” og klager på dekningen av valgkampen til regjeringspartiet MMD, er det et interessant poeng. Den ene av ukeavisene, *the National Mirror*, hadde også en fast spalte hvor de tok opp aktuelle mediespørsmål, som de nye medielovene.

Det er ikke skrevet veldig mye om zambiske medier, men jeg fikk kjøpt noen aktuelle bøker i Lusaka. I tillegg fikk jeg tak i noen masteroppgaver og en doktorgradsavhandling som er skrevet om temaet. Jeg fikk også samlet inn flere rapporter fra NGOene The Inter-African Network for Human Rights and Development

(Afronet), Panos, MTF og Media Institute of Southern Africa-Zambia (MISA-Zambia), som alle jobber med spørsmål relatert til media.³ Det er også skrevet en rapport om mediesituasjonen i Zambia med særlig henvisning til norsk bistand.

Andre viktige kilder som ble hentet inn i Zambia var lovtekster, som direkte eller indirekte kunne ha betydning for medias arbeid. Det samme var domsutskrifter fra flere saker hvor journalister, redaktører og mediebedrifter hadde vært tiltalt for brudd på lover som skal regulere medias aktivitet. Jeg samlet også inn utskrifter av parlamentsdebattene høsten 2002 som omhandlet forslagene til nye medielover. Oversikter over undervisningstilbudet ved institutt for medievitenskap ved Evelyn Hone College og University of Zambia (UNZA) og kurstilbudet ved ZAMCOM var også interessante bidrag. Statistisk Sentralbyrå i Lusaka hadde også flere publikasjoner med relevant data for oppgaven min, som statistikk over befolkningens leseferdigheter og avisbruk.

Primærkilder

Intervjuene jeg gjennomførte i Zambia er en helt sentral del av kildematerialet mitt. Jeg gjorde 27 intervjuer, gjerne av flere timers varighet. Samtlige var dybdeintervjuer med semistrukturerte spørsmål. Denne intervjuformen kjennetegnes ved at temaene man skal spørre om er definert på forhånd. Samtidig er det mulig og naturlig å stille oppfølgingsspørsmål, noe som gjør at man er fleksibel og det blir lettere å få et nyansert bilde av hva intervjuobjektet mener (Østbye m.fl. 1997: 38, 81). En spørreundersøkelse ville for eksempel ha gjort meg mye mer fastlåst i forhold til hvilke spørsmål jeg kunne få besvart.

Problemstillingen min gjorde det naturlig å ha et bredt utvalg av intervjuobjekter. En tredjedel av utvalget er journalister og redaktører, i all hovedsak tilknyttet politisk avdeling. Jeg intervjuet personer fra alle de fem nasjonale avisene, halvparten av de jeg snakket med jobbet i myndighetseide aviser, halvparten i privateide. Videre intervjuet jeg representanter fra ledelsen til medieorganisasjonene Press Association

³ The Zambia Independent Media Association (ZIMA) byttet i 2003 navn til MISA-Zambia.

Zambia (PAZA), MISA-Zambia og Zambia Media Women Association (ZAMWA). Som en hovedregel organiserer PAZA journalister fra myndighetseide medier, mens MISA-Zambias medlemmer er ansatte i privateide medier. ZAMWAs medlemmer er kvinnelige journalister, fotografer og informasjonsrådgivere, både fra privateide og myndighetseide bedrifter. Jeg intervjuet også en jurist som hadde jobbet mye med ytringsfrihet og pressefrihet i Zambia, både i forbindelse med de nye medielovene og en pågående revisjon av grunnloven. På UNZA og Evelyn Hone College intervjuet jeg forelesere ved institutt for medievitenskap og snakket mer uformelt med studentene. Jeg intervjuet også lederen av ZAMCOM, som blant annet driver videreutdanning for journalister. NORAD støtter utviklingen av media i Zambia gjennom MTF og både de ansatte ved Den norske ambassaden som jobber med mediestøtte og lederen av MTF er blant intervjuobjektene. Ellers intervjuet jeg lederne av Panos og Afronet, to organisasjoner som jobber med spørsmål knyttet til menneskerettigheter og pressefrihet, og et parlamentsmedlem fra opposisjonen. Jeg valgte også å snakke med en av lederne i ZNBC og en privateid radiostasjon. Selv om jeg først og fremste skal se på avisenes rolle, mente jeg at dette var ressurspersoner som det ville være interessant å snakke med. Det er også et poeng at mange av dem som i dag jobber som forskere, forelesere eller politikere har en bakgrunn som journalister. Representanten for den privateide radiostasjonen hadde flere ganger stilt som kandidat ved parlamentsvalg, både som representant for MMD og opposisjonen. Dermed har flere av intervjuobjektene opplevd ting og gjort seg opp meninger ut ifra ulike roller.

I tillegg til intervjuene hadde jeg mer uformelle samtaler med mediefolk, blant annet på en sosial sammenkomst i regi av ZAMWA og i forbindelse med en middag sammen med parlamentarikeren og en tidligere journalistkollega av ham. MISA-Zambia arrangerte også en workshop om media og den pågående grunnlovsrevisjonen. Her ble det diskutert hvordan en lovtekst burde se ut for å gi pressefriheten et tilstrekkelig vern. I tillegg til å høre innlegg, fikk jeg muligheten til å snakke med folk i forbindelse med lunsj og andre pauser. Media er også et samfunnsområde som folk flest har en mening om. Selv om jeg ikke hadde noen formelle intervjuer med den zambiske

”mannen i gata”, fikk jeg mye ut av uformelle samtaler med ”vanlige” folk, som taxisjåførene og de jeg bodde hos i Lusaka.

Før jeg reiste til Zambia hadde jeg skissert flere intervjuguider med tanke på de ulike gruppene jeg skulle intervjuer. Disse ble imidlertid justert etter hvert som det dukket opp nye momenter jeg ønsket klarhet i. Samtlige intervjuobjekter samtykket i at jeg kunne ta opp intervjuene så lenge opptakene kun var til eget bruk. Flere av spørsmålene mine kunne oppfattes som sensitive og jeg forsøkte alltid å få gjort intervjuene et sted hvor ingen kunne høre hva som ble sagt. Et av intervjuene mine foregikk på et kontor som intervjuobjektet antok var avlyttet, men dette ble løst ved at en del ting ble skrevet ned på lapper. Det var allikevel tydelige forskjeller i hvor åpent folk ønsket å snakke, men etter hvert som jeg hadde gjennomført ganske mange intervjuer satt jeg på informasjon som gjorde det lettere å få intervjuobjektene til å utdype utsagnene sine. Samtidig var det viktig å ha respekt for at ting var sagt under fortrolighet og ikke skulle kunne spores tilbake til noen.

Folk kan selvfølgelig ha ulike motiver for sine uttalelser. For journalistene kan det av og til være greit å legge skylda for alt som går galt på myndighetskontroll og dårlig utstyr. Det er også et poeng at mange av de jeg intervjuet konkurrerer om de samme leserne. Dermed kan man være interessert i å sverte konkurrenten mest mulig. NGOene kan også overdrive medias problemer for å framheve sitt eget arbeid, mens utdanningsinstitusjonene kanskje skryter av eget undervisningstilbud og påstår at alle får jobb etter endt utdanning. Min framgangsmåte for å få tak i mest mulig pålitelige data var å snakke med flest mulig mennesker i ulike posisjoner. Etter hvert som jeg fikk tak i mer og mer informasjon, hadde jeg også muligheten til å stille spørsmålene på flere ulike måter, for å se om dette også gav ulike svar. Det var også svært nyttig å overvære en workshop hvor flere av de forholdene som jeg hadde snakket med journalistene om ble tatt opp.

Refleksjoner rundt feltarbeidet

Jeg er positivt overrasket over hvor mye materiale jeg fikk samlet inn i løpet av feltarbeidet og over hvor greit datainnhentingene forløp. På forhånd var jeg innstilt på at det kunne by på en del problemer å samle inn data i et utviklingsland. Jeg så for meg at ting ville ta lang tid på grunn av et byråkratisk system, at dårlig utbygd infrastruktur kunne gjøre det vanskelig å få tak i folk og at det var begrenset hvor mye skriftlig informasjon som eksisterte.

Zambia kan framstå som litt byråkratisk og det virker av og til som om det trengs unødvendig mange stempler, underskrifter og tillatelser. Ting tar tid, samtidig som jeg opplevde at det meste ordnet seg. Jeg fikk for eksempel beskjed om at utskrifter av parlamentsdebatter ikke er tilgjengelig for utlendinger, men dette løste seg ved at jeg fikk hjelp av en journalist. Domsutskrifter fikk jeg tak i via part i saken, i stedet for å gå via om domstolen. Det var også helt vanlig at journalistene i de myndighetseide avisene måtte klarere vår intervjuavtale med sin overordnede, men det hendte aldri at noen ikke fikk tillatelse. Et kort brev fra veileder som bekreftet mitt oppgaveprosjekt ble tatt positivt imot flere steder og jeg fikk aldri noen spørsmål om forskningstillatelse eller lignende.

Jeg fikk stort sett tak i de personene jeg ønsket å snakke med. Alle avtalene jeg gjorde ble holdt, unntaket var intervjuer som måtte utsettes på grunn av journalister som var ute på oppdrag. Selv om jeg ikke hadde gjort noen intervjuavtaler før jeg reiste til Zambia, hadde jeg en klar formening om hvem jeg ville snakke med. Jeg hadde fått noen tips fra Helge Rønning, professor i medievitenskap ved Universitetet i Oslo, som har skrevet den nevnte rapporten om norsk mediestøtte til Zambia. I Lusaka fikk jeg innspill til interessante intervjuobjekter og ikke minst kontaktdata fra vedkommende som har ansvar for NORADs medieprosjekter. Videre fikk jeg ideer til hvem det ville være nyttig å intervju gjennom å lese nettaviser og aviser og ved å følge med på radio- og TV-sendinger. Jeg så hvem som dekket hvilke saker og ikke minst hvem som hadde meninger om media. Den mest effektive måten å gjøre avtaler på, var å ta en runde med taxi og gå innom kontorer og redaksjonslokaler.

Mange av de jeg intervjuet traff jeg flere ganger, enten i forbindelse med nevnte workshop i regi av MISA-Zambia eller arrangementet til ZAMWA, fordi jeg intervjuet dem to ganger, var innom redaksjonen for å snakke med en kollega av dem eller fordi jeg lånte materiale av dem. Dette gav meg muligheten til å få utdypet ting eller spurt etter ny informasjon. Jeg spurte gjerne intervjuobjektene om de hadde forslag til andre personer jeg burde snakke med, noe nesten alle hadde. Det er selvfølgelig en fare for at de velger ut personer som deler deres meninger, men dette viste seg å ikke være tilfellet i praksis. Det var et relativt lite miljø jeg beveget meg i, hvor folk flest kjenner hverandre godt og som regel var velvillige til å ta en telefon for å hjelpe til med å ordne en ny intervjuavtale. Samtidig må det understrekes at det også er et miljø hvor folk kan ha sterke meninger om hverandre, både positive og negative.

En mulig svakhet ved intervjuutvalget mitt, er utelatelsen av representanter for myndighetene. Jeg forsøkte flere ganger å få gjort en avtale med en representant fra Informasjonsdepartementet, men på grunn av møter og sykdom i departementet fikk jeg dessverre ikke snakket med vedkommende. Det kunne også vært interessant med flere politikere blant intervjuobjektene mine. Parlamentet var ikke samlet da jeg besøkte Zambia. Partiene i landet er ganske dårlig organisert og det var ikke bare å henvende seg til et partikontor for å få tak i intervjuobjekter. Jeg forsøkte å gjøre avtaler i forbindelse med en debatt i regi av statsviterforeningen i Zambia, hvor særlig framtrædende opposisjonspolitikere var invitert, men ingen politikere dukket opp. Et alternativ ville selvfølgelig være å intervju flere politikere og representanter fra Informasjonsdepartementet via telefon eller mail i etterkant av oppholdet i Zambia, men jeg tror ikke at disse intervjuene ville ha bidratt til en betydelig bedre belysning av problemstillingen.

Selv om jeg fikk tak i mye skriftlig informasjon, fantes den gjerne i et begrenset antall kopier, og dermed kunne det ta tid å få tak i materialet. Dette opplevde jeg for eksempel i forbindelse med at jeg forsøkte å få utskrifter av enkelte lover. Lovene ble gjerne hyppig omtalt av ulike organisasjoner, men få av dem hadde et eksemplar av

lovene. Folk ville gjerne hjelpe, men visste ikke alltid hvor de skulle sende meg hen. Det enkleste var som regel å gå direkte til kontoret som hadde produsert materialet. Jeg vil imidlertid understreke at folk flest var utrolig hjelpsomme. Folk lånte meg gjerne oppgaver og annet materiale og ordnet med kopiering. Mange av de jeg møtte brukte mye tid på oppgaven min, ikke bare ved å sette av flere timer til et intervju, men også ved å ta seg tid til å skaffe meg ulike utskrifter eller vise meg rundt i redaksjonslokaler.

1.4 Disposisjon

I oppgavens andre kapittel vil jeg gå igjennom oppgavens teoretiske rammeverk. Dette inkluderer ulike demokratidefinisjoner og prinsipper som er brukt i forsvaret for ytrings- og pressefrihet. Demokrati og ytringsfrihet blir også satt inn i en afrikansk kontekst. Videre vil jeg se på hvilke oppgaver media er satt til å utføre i et demokrati. Jeg tar også opp både demokratiets og medias muligheter for å fremme utvikling. Før kapittelet avrundes med en operasjonalisering av oppgavens problemstilling, tar jeg opp ulike utfordringer som særlig kan stå i veien for afrikanske mediers demokratiske funksjon. I det tredje kapittelet ser jeg på det zambiske lovverkets betydning for medias arbeidsvilkår. Jeg skal gå igjennom ulike deler av det zambiske lovverket, både grunnloven og andre lover, som er relevante for media og analysere hvorvidt disse åpner for pressefrihet og legger til rette for at media skal kunne gjøre en best mulig jobb. Deretter vil jeg, med utgangspunkt i intervjuene mine, gå nærmere inn på journalistenes erfaringer med lovverket og hvilke svakheter de eventuelt opplever eksisterer. I kapittel 4 går jeg nærmere inn på betydningen av eierskap og vurderer dette i forhold til tilgangen på ressurser, hvem som jobber i de ulike avisene, valg av kilder og vinkling av saker. I det siste kapittelet vil jeg samle trådene og presentere en oppsummering av funnene fra analysen.

2. DEMOKRATI, YTRINGS- OG PRESSEFRIHET

Det er skrevet enorme mengder faglitteratur om demokratibegrepet. Demokrati er både en betegnelse for verdier som frihet og likhet og en betegnelse for en politisk styreform. Når statsvitere benytter begrepet, er det først og fremst for å beskrive en politisk styreform (Østerud m.fl. 1997: 39). Denne oppgaven er intet unntak. Men selv om demokratibegrepet begrenses til å gjelde en styreform, finnes det et stort antall definisjoner og stor uenighet om hva som menes med uttrykket (se f.eks. Dahl 1989 og Beetham 1999).

Videre i kapittelet vil jeg først presentere de smaleste demokratidefinisjonene. Disse omhandler først og fremst politiske forhold knyttet til valg, som at valgene skal være frie og rettferdige og at det skal være stemmerett for alle. Mange vil imidlertid påstå at disse definisjonene blir for smale og i stedet argumentere for definisjoner hvor borgernes politiske friheter og rettigheter også trekkes inn, for eksempel ytrings-, forsamlings- og organisasjonsfrihet. Representanter fra enda videre demokratidefinisjoner vil dessuten hevde at det ikke er tilstrekkelig at staten gir borgerne en mulighet til å benytte seg av pro-demokratiske rettigheter og institusjoner, folk må også ha evner og kapasitet til å ta disse i bruk for at de demokratiske rettighetene skal være reelle (Törnquist 2004: 201). Jeg skal også vurdere hvorvidt en demokratisk styreform er den best egnede for å fremme utvikling og økonomiske og sosiale rettigheter.

De bredere demokratidefinisjonene trekker inn ytringsfrihet som et vilkår for å kalle en stat demokratisk, ytringsfrihet blir sett på som et instrumentelt gode. Retten til å ytre seg kan imidlertid også ses som å ha en verdi i seg selv. Jeg vil gå igjennom tre ulike begrunnelser for kravet om ytringsfrihet; teorien om individuell selvstendighet, markedsplasseteorien og selvstyreteorien. Jeg vil også gi en kort oversikt over demokrati- og ytringsfrihetssituasjonen i Afrika.

I et moderne demokrati framstår pressefrihet som en naturlig og nødvendig forlengelse av ytringsfriheten. I kapitlets siste del presenterer jeg fire klassiske begrunnelser for forsvaret av pressefriheten, før jeg går inn på kritikken som kan rettes mot disse, særlig med utgangspunkt i et mer moderne mediesamfunn. Jeg går også igjennom hvilke oppgaver media skal løse for å fylle sin demokratiske rolle og hvordan media kan bidra til å skape utvikling. Deretter vil jeg presentere noen av de spesielle utfordringene som afrikanske medier står overfor. Dette vil jeg gjøre med utgangspunkt i tre kriser; maktkrisen, eierskapskrisen og ressurskrisen. Til slutt i kapitlet vil jeg bruke det teoretiske rammeverket til en grundigere operasjonalisering av oppgavens problemstilling.

2.1 Demokratidefinisjoner

De smaleste demokratidefinisjonene begrenser seg til den politiske sfæren av samfunnet og knytter demokrati til noen få prosessuelle faktorer som først og fremst omhandler valgprosessen (Rindefjäll 1998: 27). Makthavernes legitimitet er knyttet til valgresultater og i mindre grad til hva de foretar seg mellom valgene. Denne formen for demokrati betegnes gjerne som ”electoral democracies”. Joseph Schumpeter har vært et av de toneangivende navnene innenfor denne retningen. På 1940-tallet presenterte han sin teori om at et demokratisk styresett eksisterer i samfunn hvor institusjonelle ordninger tvinger dem som søker makt til åpent å konkurrere om folkets stemmer gjennom valg, samtidig som innbyggerne er sikret retten til å ytre seg og delta i valget. Schumpeters definisjon kan kalles smal ved at den kun fokuserer på hva som kreves for å gi makthaverne legitimitet. Det avgjørende for om et styre kan kalles demokratisk eller ikke, er prosedyrene for ledernes vei til makten (Hydén 1998: 10-11). Man ser ikke på prosedyrenes (og dermed demokratiets) innhold, men begrenser seg til deres formelle utforming. (Rindefjäll 1998: 30).

Noe av bakgrunnen for Schumpeters forsvar for minimalistiske demokratidefinisjoner ligger i hans minimale tro på den gjennomsnittlige innbyggerens evne til rasjonell refleksjon rundt spørsmål knyttet til offentlige forhold. Schumpeter antok at folk flest

ville la seg styre av irrasjonelle fordommer og impulser. Det eneste de var kapable til var å velge mellom representanter fra eliten, som deretter skulle ta beslutninger på deres vegne. Når valget av representanter er gjort, er folk flests oppgave å utøve det Schumpeter kaller demokratisk selv-kontroll og forstå at politiske saker og beslutninger ikke lenger er deres business (Schumpeter 1952: 294-5, gjengitt i Beetham 1999: 2).

Schumpeter har hatt stor innflytelse på senere demokratiteoretikere. En av dem er den amerikanske statsviteren Samuel P. Huntington. Også Huntington opererer med en minimalistisk demokratidefinisjon, som avviser alle normative antydninger.

Huntington hevder at valgte myndigheter kan være ineffektive, korrupte, kortsiktige i sin handlemåte, uansvarlige, dominert av særinteresser og ute av stand til å føre en politikk som er i tråd med fellesskapets interesser, men allikevel være demokratiske. Valgte myndigheter kan ha mange uønskede egenskaper, uten at dette gjør dem udemokratiske (Huntington 1991: 10, gjengitt i Wiseman 1996: 8). Det som er avgjørende for om et styre kan kalles demokratisk eller ikke, er hvorvidt beslutningstakerne velges gjennom frie, åpne og regelmessige valg, hvor kandidatene fritt kjemper om makten og hvor de fleste voksne innbyggerne i prinsippet er valgbare (Huntington 1991: 7, 9, gjengitt i Rindfjäll 1998: 30).

En fordel med de smalere eller minimalistiske definisjonene er at de lettere lar seg operasjonalisere og dermed kan sies å være mer anvendbare for empirisk forskning enn hva som er tilfellet for bredere definisjoner. Schumpeter og Huntington utstyrrer forskeren med et enkelt verktøy for å si om en styreform er demokratisk eller ikke, men er det et verktøy som holder mål? En av dem som mener at definisjonen ikke er særlig velegnet, er David Beetham. Han hevder at Schumpeter for det første ikke definerer demokrati, men i stedet vurderer hvor mye demokrati han mener er av det gode. Beetham mener for eksempel at det må være enighet om at et system hvor borgerne har innflytelse på politikerne også mellom valgene, er mer demokratisk enn et system hvor de ikke har denne muligheten (Beetham 1999: 2-3). Schumpeters bakgrunn for å utelate folkelig politisk deltakelse mellom valgene er ikke begrunnet i

demokratiske prinsipper, men en vurdering av borgernes kompetanse. For det andre mener Beetham at Schumpeters definisjon også illustrerer en annen vanlig feil, nemlig at man definerer demokrati som bestemte institusjoner eller institusjonelle ordninger, i stedet for å se på de prinsippene disse ordningene skal realisere, og om de lykkes med dette. Å sette likhetstegn mellom demokrati og flerpartisystem, er å opphøye et middel til et mål, å forveksle et verktøy med dets hensikt. Selv om politiske representanter er valgt, har man ingen garanti for at de opptrer ansvarlig overfor velgerne og ikke misbruker sitt offentlige embete til privat vinning. Dersom man ikke vurderer om ordningene er egnet til å realisere demokratiske prinsipper, risikerer man å få ordninger som kun er en fasade (Ibid: 3). Mye av den samme kritikken som er blitt rettet mot Schumpeter, er også blitt brukt mot Huntington. Hans demokratiteori er blitt beskyldt for å framstå som elitistisk, blottet for normative aspekter og kun fokusert på valgsystemet. Huntington setter dermed merkelappen ”demokrati” på mange flere land enn hva som er tilfellet for en rekke andre forskere (Rindefjäll 1998: 30-31).

Den amerikanske statsviteren Robert Dahl er mer normativ i sitt resonnement enn Schumpeter og Huntington. Også Dahl argumenterer for demokratikriterier knyttet til valg, men i tillegg til disse, legger han vekt på betydningen av politiske friheter og rettigheter for hvert enkelt individ. I følge Dahl, krever det demokratiske idealet at alle som er underlagt bindende vedtak av en organisasjon, skal ha tilstrekkelige og like muligheter til å bringe saker opp på dagsordenen, bedømme konsekvensene av de ulike alternativene og treffe sine valg. Borgerkollektivet skal bestå av alle myndige personer og selv avgjøre hva som skal behandles av saker. Dahl mener imidlertid at demokratibegrepet ikke bør anvendes om den empiriske virkeligheten, ettersom det ikke finnes stater som oppfyller demokratiidealet. I stedet anvender han begrepet ”polyarki” (styre ved mange). Dette er settet med institusjoner og rettigheter som i virkelige samfunn antas å fremme idealet om demokrati (Østerud m.fl. 1997: 216).

For at et politisk system skal kunne bli betegnet som et polyarki, må følgende sju institusjoner og rettigheter være til stede (Dahl 1989: 221):

- 1. Valgte beslutningstakere** Myndighetenes politiske beslutninger blir fattet av valgte representanter med fullmakt fra forfatningen.
- 2. Frie og rettferdige valg** Valgte representanter blir utpekt gjennom regelmessige og rettferdige valg.
- 3. Stemmerett for alle** Praktisk talt alle voksne har rett til å delta i valget på representantene.
- 4. Retten til å stille til valg** Praktisk talt alle voksne har rett til å stille til valg. Aldersgrensen for å inneha verv kan imidlertid være høyere enn stemmerettsalderen
- 5. Ytrings- og trykkefrihet** Innbyggerne har rett til å ytre seg angående politiske forhold, inkludert kritikk av representanter, myndighetene, regimet, det sosialøkonomiske systemet og den rådende ideologien, uten fare for straff.
- 6. Alternativ informasjon** Innbyggerne har rett til å søke alternative kilder for informasjon. Dessuten skal alternative kilder til informasjon eksistere og være beskyttet av lovverket.
- 7. Organisasjonsfrihet** For å oppnå sine ulike rettigheter, inkludert de som er nevnt her, har innbyggerne også rett til å danne relativt uavhengige organisasjoner eller foreninger, inkludert politiske partier og interessegrupper.

Polyarkiet er en utgave av liberaldemokratiet, en sammensmelting av politisk liberalisme, konstitusjonalisme og demokratiske idealer om frihet og likhet (Østerud m.fl. 1997: 142). Frihet er i denne sammenhengen et uttrykk for kollektivt selvstyre, hvor individene som danner et politisk fellesskap selv bestemmer innholdet av de beslutningene de skal rette seg etter. Likhet innebærer likeverd mellom borgerne ved at alle skal ha lik innflytelse på bindende beslutninger, blant annet ved at hele den voksne befolkningen er gitt stemmerett. Innen liberaldemokratiet er det videre helt sentralt å verne om individets rettigheter, som ytringsfrihet og retten til informasjon. Disse rettighetene skal også være nedfelt i en skriftlig eller uskreven forfatning. Her

vil også reglene for statsorganenes oppbygning og virkemåte framgå, hvordan valg skal avholdes, krav til vinnerne av valget og hva som er legitime aktiviteter for de som ikke støtter flertallet. Til slutt er det helt sentralt at velgerne kan foreta rasjonelle valg. Dette forutsetter både at de kan velge mellom ulike alternativer, som for eksempel Arbeiderpartiet eller Høyre, og at befolkningen er tilstrekkelig kunnskapsrik og opplyst til å kunne foreta valg på et rasjonelt grunnlag (McNair 1995: 18; Østerud m.fl. 1997: 142).

Beetham kaller idealene om frihet og likhet for ”popular control” og ”political equality” og hevder at dette er en felles kjerne i alle demokratidefinisjoner, selv om det finnes stor uenighet om hvor mye demokrati som er ønskelig og praktisk mulig og hvilke institusjonelle ordninger som er egnet til å realisere en demokratisk styreform (Beetham 1999: 4-6, 33). Han slutter seg liberaldemokratiets krav om rettferdige valg, åpne og ansvarlige myndigheter og sivile og politiske rettigheter, men hans fjerde dimensjon, et demokratisk samfunn, er mer omdiskutert. Beetham tar her utgangspunkt i at et lands demokrati ikke bare er avhengig av dets politiske institusjoner, men også av dets sivile samfunn (Ibid: 151-7). Dimensjonen er omdiskutert fordi det er vanskelig å si presist hva den skal inneholde, det eksisterer mange forskjellige meninger om hva som karakteriserer et demokratisk samfunn. Beetham hevder imidlertid at det er bred enighet om at det må eksistere en viss forståelse for hva og hvem som utgjør den politiske nasjonen og toleranse for ulikhetene innenfor nasjonen (Ibid: 167). Törnquist (2004: 201) påpeker i denne sammenhengen betydningen av at de demokratiske rettighetene og institusjonene strekker seg videre enn til bare de største byene og for eksempel ikke utelater ”stammestyrt” områder. Dette er en svært aktuell problemstilling dersom man ser på det afrikanske kontinentet, hvor mange av statene betegnes som svake og uten innflytelse i store geografiske områder. Beetham (1999: 167) trekker også fram betydningen av et aktivt og åpent organisasjonsliv og ikke minst et variert medielandskap som er åpent for ulike meninger og lag av befolkningen. Man kan kanskje si at Beetham i større grad enn mange andre demokratiteoretikere beveger seg

i en kvalitativ retning og påpeker at borgerne ikke bare skal ha *formelle* muligheter til å delta, minst like viktig er de *reelle* mulighetene.

Også Törnquist (2004: 201) er opptatt av folks reelle muligheter for deltakelse. Han benytter begrepet “substantial democratisation”, som er en prosess hvor man kjemper for og utvikler pro-demokratiske rettigheter og institusjoner som innbyggerne både har tilstrekkelig mulighet og kapasitet til å ta i bruk. Samtidig understreker Törnquist at substansielt demokrati ikke innebærer sosial og økonomisk likhet, men at folk må ha tilstrekkelig med ressurser til å kunne bruke de politiske frihetene og rettighetene de har krav på. Han advarer mot demokratidefinisjoner som er så brede at man risikerer å forveksle kravene til et demokrati med det man ønsker skal komme ut av styreformens (Ibid: 201-2). Wiseman (1996: 9) hevder at de bredeste demokratiteoriene like gjerne definerer et ”godt” samfunn som et demokratisk samfunn og at faktorer som trekkes inn i definisjonen, som for eksempel likestilling, heller er resultater av et demokratisk styresett.

2.2 Demokrati og utvikling

Demokratidefinisjonene som er noe bredere enn Schumpeters og Huntingtons inkluderer sivile og politiske rettigheter, som ytringsfrihet og organisasjonsfrihet. Beetham advarer mot et synspunkt om at det bare er en sammenheng mellom demokrati og denne formen for rettigheter, for eksempel ved at et demokratisk styre sannsynliggjør respekt for sivile og politiske menneskerettigheter. I følge Beetham overlapper de to begrepene hverandre og man kan ikke ha det ene uten det andre (Beetham 1999: 90). Under dette avsnittet skal jeg se på hvilken rolle et demokratisk styre spiller for å fremme utvikling og respekt for økonomiske og sosiale rettigheter. Demokrati overlapper ikke disse rettighetene på samme måte som sivile og politiske rettigheter, men er det en sammenheng? Er demokratiet den styreformens som er best egnet til å fremme utvikling?

Representanter fra både høyre- og venstresiden av politikken har argumentert for et syn som går i motsatt retning, nemlig at et autoritært styre vil være det beste for å

skape utvikling. Høyresidens argumentasjon har gjerne primært vært knyttet til økonomisk vekst og utvikling, sekundært til økonomiske og sosiale rettigheter. Tanken har vært at man først lager en større kake, deretter ser man på fordelingen av stykkene. Argumentasjonen går på at autoritære regimer er best egnet til å få kaken til å vokse fordi politikerne slipper å ta hensyn til velgernes kortsiktige (egen)interesser og faren for ikke å bli gjenvalgt. Organisasjoner som har en stemme i utformingen av den økonomiske politikken i et demokrati, som for eksempel fagforeninger, kan bare forby dersom politikerne opplever at de står i veien for deres politikk. Dermed kan politikerne fokusere på det de mener er samfunnets langsiktige økonomiske interesser (Ibid: 103-104). Lee-tesen støtter dette synet (Sen 1999: 148-149).⁴ Her blir det vist til den enorme økonomiske utviklingen land som Singapore, Kina og Sør-Korea har hatt under autoritære styrer og hevdet at verdier som demokrati og sivile og politiske rettigheter er ”vestlige verdier” som står i et motsetningsforhold til ”asiatiske verdier”, som orden, disiplin og kritikkløs respekt for politiske ledere. Venstresidens kritikk mot et demokratisk styresetts muligheter for å skape utvikling har motsatt utgangspunkt enn høyresidens. Her blir det nemlig hevdet at folkelig maktutøvelse og press har for *liten* innflytelse på den økonomiske politikken. Uavhengig av hvilke partier som sitter med makten, så er politikken styrt av mektige finansgrupper og folk flests interesser og økonomiske rettigheter blir dermed underordnet disse. Med dette som bakgrunn har autoritære stater på venstresiden valgt å overse politiske og sivile rettigheter, ved blant annet å forby partier som vil gjeninnføre et kapitalistisk system og ved å underlegge mediene streng statlig kontroll (Beetham 1999: 106).

Problemet med argumentasjonen til fordel for autoritære styrer, er at det ikke blir tatt hensyn til det faktum at det ikke er noe som forhindrer makthaverne i å bruke sine posisjoner til egen vinning. Maktmisbruk som ikke er i folkets interesse framstår som svært sannsynlig innen regimer hvor politikerne uansett ikke vil bli avsatt ved neste valg. Enkelte har argumentert for at et autoritært styre vil være det beste inntil man har etablert en viss utvikling, deretter kan man gå over til et demokratisk styresett. Kritikerne av dette ståstedet hevder imidlertid at igangsatte prosesser ikke vil være så

⁴ Oppkalt etter Singapores tidligere statsminister Lee Kuan Yew, som har bidratt til å formulere tesen.

lette reversere og at makthaverne vil være motvillige til å gi fra seg makten (Ibid: 105). Når det gjelder Lee-tesen, så er det et motargument at det også finnes flere eksempler på fattige land med et demokratisk styresett som har opplevd betydelig økonomisk utvikling. Botswana er et av dem (Sen 1999: 149-150). Ved å gå tilbake i historien og vise til asiatiske skrifter og tenkning som helt klart støtter demokratiske verdier, samtidig som det eksisterer ”vestlige kilder” som gir uttrykk for det motsatte, tilbakeviser også Sen påstanden om at demokratiske verdier er det samme som ”vestlige verdier”. Samtidig understreker han at det er en grov overforenkling å presentere Asia som en verdensdel med ett sett verdier (Ibid: 232-4).

Både Sen og Beetham hevder at politiske rettigheter kan spille en instrumentell rolle i forhold til å fremme økonomiske rettigheter. Argumentasjonen for at demokratier er bedre skikket enn autoritære regimer til å skape økonomisk utvikling som kommer folk flest til gode, tar utgangspunkt i to forhold som preger den førstnevnte styreformens, i motsetning til den sistnevnte: åpenhet og ansvarliggjøring og fordelingen av politisk makt. I et politisk system preget av åpenhet, må den økonomiske politikken forsvares og rettferdiggjøres offentlig. Resultatene av politikken kan granskes av folk flest og man kan åpent argumentere for alternative løsninger. Politikerne vil bli stilt til ansvar for sine beslutninger, blant annet gjennom valg. Sivile og politiske rettigheter sørger for folkelig press nedenfra og gir folk muligheten til å stemme ut politikere som de ikke er fornøyd med. En politiker som ikke gjør nok for å bekjempe fattigdom, risikerer dermed å miste vervet sitt. Politisk frihet kan dermed bidra til å sikre økonomiske rettigheter. Det må påpekes at graden av åpenhet heller ikke er tilstrekkelig i alle demokratier, men tross alt langt bedre enn i et samfunn som er lukket av prinsipp. For det andre gir demokratier makt og innflytelse til folk flest, ikke bare gjennom deres deltakelse i valg, men også ved høringsmuligheter og organisasjonsliv. Sivile og politiske rettigheter bidrar dermed også til å skape forståelse for hva økonomiske behov faktisk vil si. Man kan hevde at en grundig forståelse for disse utfordringene krever fri diskusjon og meningsutveksling. Dermed blir blant annet ytingsfrihet sentralt for at man skal kunne foreta informerte og reflekterte valg. En åpen og tilgjengelig offentlig debatt, ikke

minst i media, kan dermed bidra til at økonomiske rettigheter blir innfridd (Sen 1999: 147-54; Beetham 1999: 106-107). Samtidig er det viktig å understreke at selv om demokratiet sannsynliggjør utvikling og sosiale og økonomiske rettigheter, så er det ingen garanti. I rike land er flertallet i dag sikret en høy levestandard og er kanskje lite interessert i å bedre situasjonen for de mindre privilegerte. I fattige land er ressursvake i flertall, men her ligger utfordringen i at de ofte er dårlig organisert og ikke klarer å bli hørt, selv om de formelle institusjonene skal legge til rette for dette (Beetham 1999: 107-108).

2.3 Ytringsfrihet

Det finnes mange ulike grunner for å forsvare ytringsfrihet. Noen tar utgangspunkt i individuelle interesser, andre i fellesskapets beste. Noen berører politikk, andre intellektuelle verdier som sannhet eller karaktertrekk som toleranse. Enkelte begrunnelser forsvarer interessene til den som uttrykker seg, andre interessene til tilhørerne eller samfunnet som helhet. Og mens enkelte argumenter legger vekt på ulempene ved å ikke tillate ytringsfrihet, legger andre vekt på fordelene ved å tillate ytringsfrihet. Argumentene varierer i styrke og gjennomslagskraft, men en ting er sikkert: ”Any “monistic” theory of free speech, emphasizing only one of these values, will fail to do justice to the variety and richness of our interests in free speech” (Lichtenberg 1990: 106).

Jeg har valgt å fokusere på tre begrunnelser for ytringsfriheten: teorien om individuell selvstendighet, markedsplassteorien og selvstyreteorien. Den førstnevnte teorien er ikke-instrumentell, mens de to sistnevnte er instrumentelle. I og med at ytringsfrihet er så nært forbundet med pressefrihet, vil en del av materialet fra dette avsnittet bli utdypet i den delen av kapittelet som omhandler pressen.

Innen **teorien om individuell selvstendighet** blir ytringsfriheten sett på som en viktig del av individets frihet, uavhengig av ytringsfrihetens produkter (Bunker 2001: 11). Retten til å ytre seg blir her sett på som en sentral del av hva det vil si å være menneske. Hver enkelt person må fritt kunne formulere sine tanker og politiske

holdninger i åpen diskusjon. Et resultat av dette er at evnen til å ta rasjonelle valg og kritiske beslutninger vokser og man utvikler sin dømmekraft og personlighet. Hvert enkelt individ har en rett til intellektuell utvikling og realisering og dette kan ikke skje under et regime som har restriksjoner på ytrings- og tankefrihet. Ytringsfrihet er en fundamental frihet som demokratiske myndigheter ikke kan krenke (Ibid: 12; Ogbondah 2002: 59).

En utfordring for denne teorien er å definere hvilke ytringer som skal dekkes av ytringsfriheten. De fleste vil være enige i at ytringer strekker seg videre enn bare verbal kommunikasjon. Bilder, eller for den slags skyld karikaturtegninger, er også ytringer. På samme måte kan folk velge å bruke vold for å ytre sine meninger, men svært få vil vel oppfatte dette som en ytring som skal beskyttes av ytringsfriheten. Lichtenberg bruker begrepet ”symbolic expression” og hevder at ytringsfrihet beskytter ytringer som først og fremst er av en symbolsk karakter (Lichtenberg 1990: 109-110). En enda viktigere problemstilling for medias del er hva som skjer når ytringsfriheten kommer i konflikt med andre grunnleggende rettigheter. I tråd med teorien om liberaldemokratiet, har mange land grunnlovsfestet retten til ytringsfrihet. Samtidig har gjerne andre deler av lovverket paragrafer som innskrenker denne friheten når det kommer til ytringer som regnes som for eksempel rasistiske, blasfemiske, injurierende eller til skade for rikets sikkerhet. Utfordringen ligger i å finne et balansepunkt, hvor ulike rettigheter blir ivaretatt og hvor unntakene fra retten til ytringsfrihet ikke ”spiser opp” den grunnleggende friheten. Hvor man finner denne balansen vil i større eller mindre grad være en pågående diskusjon innen hver enkelt rettsstat.

Kjernen i **markedsplassteorien** er forestillingen om en markeds plass med ideer. Samfunn som tillater en fri utveksling av ideer, argumenter og motargumenter vil ha fordeler av dette, ved at usannheter blir vraket og man på sikt kommer fram til hva som er riktig. Denne muligheten for å finne fram til sannhet vil imidlertid bli ødelagt dersom myndighetene griper inn og regulerer den frie meningsutvekslingen (Ogbondah 2002: 59). I og med at man ikke kan forutsi hvem som vil presentere den

beste ideen, må alle kunne delta med sine meninger og argumenter.

Markedsplassteorien blir gjerne sporet tilbake til John Stuart Mills *On Liberty*. Mill (1859, gjengitt hos Lichtenberg 1990: 111) mener at mye av verdien i hver enkelts bidrag til ”markedsplassen med ideer” ligger i å stimulere andre til å forsvare eller reformulere sine standpunkt. Til og med feilslutninger spiller en rolle i jakten på sannheten. Mill (1859: 33) hevder at å forhindre noen fra å ytre seg er et tap for alle, både de som støtter argumentene og de som er uenige. Dersom ytringen er korrekt, mister man sjansen til å erstatt feil med sannhet og dersom ytringen er gal, forspilles muligheten til en tydeligere forståelse av sannheten.

Mill har blitt kritisert fra ulike hold. Deler av kritikken har fokusert på at Mills hypotetiske offentlighet framstår i overkant rasjonell. Tragiske hendelser opp gjennom historien, sammen med forskning innenfor psykologi og kommunikasjon, har gjort at mange stiller seg tvilende til hvor rasjonelt den enkelte borger opptrer. Forsvarerne av markedsplassteorien vil hevde at selv om falske ideer blir godtatt foran ekte i det korte løp, så vil sannheten på lengre sikt bli tydelig. Problemet er selvfølgelig at på lengre sikt kan være veldig langt fram i tid og at falske ideer kan gjøre stor skade her og nå. (Bunker 2001: 6). En person som opplever å få medias negative søkelys på seg, kan for eksempel oppleve at karrieren er ødelagt lenge før ”den endelige dommen” felles.

Et annet problem som Shauer (1982, gjengitt i Bunker 2001: 6) peker på, er at falske ideer kan ha bieffekter som kan gjøre stor skade, selv om selve ideen ikke får tilslutning blant de brede lag av befolkningen. Folk kan føle seg støtt og det kan oppstå uro og voldelige opptøyer. Shauer mener det er naivt å tro at meningsytringer aldri skaper harme. Eksempelet med fjorårets trykking av karikaturtegninger av profeten Muhammed i blant annet danske og norske aviser og påfølgende voldelige opptøyer, viser tydelig de potensielle negative effektene av ytringsfrihet. I dette tilfellet ble ytringene av mange oppfattet som blasfemiske, et forhold som i mange land er lovregulert. Men som nevnt under avsnittet om teorien om individuell selvstendighet er det vanskelig å trekke et bastant skille for hvor ytringsfriheten skal være hundre prosent beskyttet og hvor man i større grad skal ta hensyn til andre rettigheter, som for

eksempel religionsfrihet. Episoden med karikaturtegnningene viser dessuten at ytringer kan være globale, ytringer presentert i et land hvor disse er i tråd med landets lovverk kan skape sterke reaksjoner andre steder i verden.

Andre kritikere av markedsplassteorien har fokusert på sammenhengen mellom denne teorien og laissez-faire-teorien innenfor økonomi. På samme måte som Adam Smiths usynlige hånd skal sørge for optimal produksjon av varer og tjenester med konkurransedyktige priser, skal markedsplassteorien gjennom de samme mekanismene komme fram til sannhet. Kritikerne vil hevde at det eksisterer en form for svakhet i markedet ved at enkelte dominerende grupper kontrollerer massemedia og har en tendens til å utelate meninger som utfordrer status quo. (Bunker 2001: 7-8). Denne formen for kritikk vil bli tatt opp mer utførlig seinere i kapitlet, under delen om pressefrihet.

Alexander Meiklejohn (1960; 1965) er kanskje den fremste talspersonen for **selvstyreteorien**. Teorien tar utgangspunkt i at innbyggerne i et demokratisk samfunn skal fatte beslutninger, blant annet om hvem som skal representere dem. For at dette systemet skal fungere og innbyggerne skal gjøre intelligente politiske valg, er de avhengig av fullstendig, eller i hvert fall omfattende, tilgang til informasjon. I følge Meiklejohns argument har ytringsfrihet, gjerne sett i sammenheng med media, to funksjoner i et demokrati (disse er ikke alltid like lette å skille fra hverandre). For det første eksisterer det en informativ funksjon: ytringsfrihet legger til rette for en informasjonsflyt som er nødvendig for at innbyggerne skal kunne ta informerte beslutninger og for at myndighetene skal kunne opptre i tråd med velgernes ønsker. For det andre skal ytringsfrihet og frie medier sørge for et kritisk blikk: særlig pressen skal fungere som folkets vaktbikkje og sørge for uavhengig kritikk og evaluering av myndighetenes maktbruk (Meiklejohn 1960: 8-28, gjengitt i Lichtenberg 1990: 110). Medias funksjoner i et demokrati presenteres mer detaljert seinere i kapitlet. Selvstyreteorien har mange likhetstrekk med markedsplassteorien og mange vil hevde at de to overlapper hverandre, selv om markedsplassteorien gjelder for et videre område av aktiviteter. Meiklejohn (1965, gjengitt i Bunker 2001: 9) skilte sin

selvstyreteori fra markedsplassteorien ved å peke på at den sistnevnte var et virkemiddel for å identifisere sannheten, mens hans egen teori var et virkemiddel for å dele og presentere den sannheten man er kommet fram til.

Selvstyreteorien gir et relativt snevert forsvar for ytringsfriheten. Etter hvert utvidet også Meiklejohn begrepet politiske ytringer til også å inkludere uttrykk av kunstneriske, vitenskapelige og kulturelle ideer, så vel som politiske, selv om de førstnevnte alltid var i de sistnevntes tjeneste. For mange kritikere er imidlertid ikke denne innrømmelsen tilstrekkelig, ettersom det virker som om kunstneriske ytringer kun blir beskyttet når de er nyttige for velgerne. Meiklejohn kan tolkes i den retning at for eksempel musikk bare vil være beskyttet av ytringsfriheten dersom den har et mer politisk budskap. Selvstyreteorien har også blitt kritisert fordi den gir ytringsfriheten i et demokrati en ren instrumentell rolle, i motsetning til teorien om individuell selvstendighet (Bunker 2001: 10).

2.4 Demokrati og ytringsfrihet i Afrika

Overgangen til selvstendighet betydde for mange afrikanske land ikke overgang til demokrati. Nasjonalistbevegelsene var klare i sin antikoloniale holdning, men ikke alltid tilsvarende pro-demokratiske (Sen 1999: 183). Demokrati ble først og fremst oppfattet som retten til selvbestemmelse og kollektiv frigjøring var mer sentralt enn individuell frihet og individuelle rettigheter (Hydén og Okigbo 2002: 41). Den internasjonale politiske situasjonen, med kald krig og to politiske blokker som var villige til å støtte udemokratiske regimer så lenge det tjente deres egen sak, bidro heller ikke til noen bred demokratiseringsprosess i Afrika. Da opposisjonspartiene ble forbudt og avisene undertrykket utløste dette få internasjonale protester (Sen 1999: 183). Fra 1964 til 1977 gikk antallet afrikanske dagsaviser ned fra 220 til 156. Seks av landene på kontinentet hadde ikke en eneste dagsavis (Hydén og Leslie 2002: 9). Moderniseringsteorien som preget tiden etter uavhengigheten bidro heller ikke til vide rammer for ytringsfriheten. Nasjonal utvikling var satt øverst på agendaen og denne målsettingen var så altoverskyggende at andre hensyn, som retten til å kritisere politikk og strategier, ble oppfattet som upassende innblanding (Ibid: 8).

Fra 1989 og utover våknet imidlertid demokratiseringsprosessen i mange afrikanske land til live igjen. Forandringene kom som et resultat av både indre og ytre press, men mange steder var det indre presset av størst betydning (Wiseman 1996: 35).

Internasjonalt var den kalde krigen over og donorer begynte å presse på for demokratiske reformer. Nasjonalt kan man si at det som forente demokratiforkjemperne i mange afrikanske land var misnøyen med det sittende styret, vrakingen av ettpartistaten og militære regimer og kravet om flerpartisystem (Ibid: 9). Partinavnet Movement for Multiparty Democracy uttrykker at flerpartikravet også var sentralt under den zambiske demokratiseringsprosessen på begynnelsen av 90-tallet.

Man kan hevde at demokratiforkjemperne i mange land fikk gjennomslag for sine krav. I flertallet av afrikanske stater er ettpartistaten avskaffet og det er avholdt flere runder med flerpartivalg. Rakner er allikevel skeptisk til de mer reelle resultatene av prosessen. Mange observatører mener at den afrikanske demokratiseringsprosessen er stoppet opp og at flerpartisystemene ikke er konsoliderte demokratier gjennom en institusjonalisering av demokratiske normer og verdier. Institusjonelle reformer har mislyktes med å skape innflytelsesrike vaktbikkjer og motkrefter til statlig maktmisbruk og korrupsjon (Decalo 1997; Joseph 1998, gjengitt i Rakner 2003: 34). Mange afrikanske demokratier kan dermed kategoriseres som pseudo-demokratier og plasseres et sted mellom ekte flerpartisystemer og autoritære regimer (Sandbrook 2000: 26). Et land som Zimbabwe avholder for eksempel valg og tillater ulike partilister, men kan neppe karakteriseres som et fullverdig demokrati.

En merkelapp som gjerne settes på den postkoloniale afrikanske staten er neopatrimonialisme. Enkelt sagt er en neopatrimonial stat en stat hvor skillet mellom offentlig og privat sfære er utydelig. Staten fungerer i spenningsfeltet mellom et rettslig, byråkratisk-rasjonelt rammeverk og et personbasert rammeverk. Det eksisterer et formelt skille mellom embete og person, mellom politikk og økonomi, men dette er i de fleste tilfeller bare på papiret (Bøås og Dokken 2002: 12). Dette har igjen bidratt til at afrikanske stater er svake med tanke på et lite effektivt byråkrati og manglende

kontroll over landområder utenfor sentrale strøk, men sterke med utgangspunkt i ledere som sitter lenge i sine posisjoner. Et eksempel er Uganda, hvor president Museveni virker å sitte trygt, selv om staten ikke har kontroll over betydelige grenseområder.

Som nevnt i innledningen har kravene om ytringsfrihet i Afrika trolig vært sterkere de siste to tiårene enn noen gang tidligere. I dag verner grunnloven i flertallet av de afrikanske landene ytringsfriheten som en ukrenkelig rettighet. Men neopatrimonialisme preger også de faktiske vilkårene for ytringsfriheten. Lederne av disse statene er ikke tilhengere av åpenhet. Selv om ytringsfriheten gjerne er gitt et vern i grunnloven, innskrenker ofte andre lover dette vernet, for eksempel gjennom å nærmest forby kritikk mot de sittende myndigheter. Unntakene fra ytringsfriheten er gjerne uklart definert og kan egentlig gjelde alt og ingenting. Lovene er ofte etterlevninger fra kolonitiden (Ogbondah 2002: 62-67). Et mer globalt fenomen er en mulig innsnevring av vilkårene for ytringsfrihet etter 11. september. Mange steder har staten innskjerpet hva som tillates sagt og skrevet under påskudd av hensyn til ”rikets sikkerhet”. Dette ble også brukt som argument da parlamentet i Zambia avslo forslaget om innføring av en offentlighetslov. Bare et fåtall afrikanske stater, blant annet Sør-Afrika, har et lovverk som verner retten til informasjon (Ibid: 59).

2.5 Media og demokrati

Tidligere i kapitlet så jeg på betydningen av ytringsfrihet og retten til (alternativ) informasjon i et demokrati. For at disse frihetene og rettighetene skal ha en demokratisk funksjon, er det viktig at man har arenaer hvor de kan utøves.

Innbyggerne i et demokrati trenger et organ hvor de kan presentere sine ytringer og få tilgang på informasjon som gjør dem til kunnskapsrike velgere. De nevnte arenaene må også fungere som et bindeledd mellom styrende og styrte. I et demokrati vil den mest avgjørende kontakten mellom disse to gruppene skje i forbindelse med valg, men et demokrati hvor det ikke er noen kontakt mellom valgene, kan knapt nok kalles et demokrati. Politikere og borgere kan møtes ansikt til ansikt på for eksempel folkemøter, men i et demokrati med flere millioner innbyggere sier det seg selv at

mesteparten av kontakten mellom disse to gruppene blir indirekte. Dermed blir det medias oppgave å være en arena for den offentlige samtalen, en arena hvor en offentlig opinion dannes. Frie medier er helt avgjørende både for å etablere og sørge for kontinuitet i et demokrati og er en sentral indikator på hvorvidt et samfunn er demokratisk eller ikke (Takirambudde 1995, gjengitt i van der Veur 2002: 81).

I *Borgerlig Offentlighet* (1971) analyserer Jürgen Habermas hvordan den offentlige diskusjonen vokste fram og fikk den rollen den har i dagens moderne samfunn. Den offentlige diskusjonen tok religionens plass som makthavernes legitimering og dermed ble det helt sentralt å la argumentasjonen flyte fritt. Habermas lokaliserer utviklingen av den offentlig sfære til 1700-tallets Storbritannia, hvor de første avisene allerede hadde begynt å utføre sin moderne funksjon og ikke lenger nøyde seg med å spre informasjon, men også presenterte meninger, kommentarer og kritikk. Sørbo (1991: 15) har understreket betydningen av den offentlige samtalen i media i et moderne demokrati:

Vårt samfunn reknar den offentlege meininga som ein politisk autoritet, ja til sjuande og sist som den øvste autoritet. Sjølv om ikkje ”svingningar i opinionen” avgjer detaljer, så står ei regjering til sist overfor opinionen i val, og då blir den offentlege meininga avgjerande. Pressa si oppgave blir i samsvar med dette fortolka som eit instrument for den offentlege meininga. Her skal viktige opplysningar koma fram, her skal både regjerande politikarar og opposisjon koma til orde. Pressa skal la informasjonen flyta fritt, og gi folk det materialet dei treng for å forma ut sine haldningar.

Pressefrihet

For at mediene skal kunne fungere på den måten jeg her har skissert, må de preges av frihet og uavhengighet. John Keane (1991: 6-7) påpeker at kravet om pressefrihet har vært et sentralt prinsipp for hvordan moderne samfunn skal organiseres. Dette kommer for eksempel fram i den amerikanske grunnloven hvor det står: “Congress shall make no law... abridging the freedom of speech or of the press”. Keane (Ibid: 11-20) trekker fram fire argumenter som har vært brukt for å forsvare pressefriheten mot statlig maktutøvelse gjennom sensur:

Den første tilnærmingen kaller Keane den **teologiske**. John Milton argumenterer i *Areopagitica* for at statlig sensur kveler individets frihet til å tenke, til å utvise skjønn og til å velge et liv som kristen. Offentlige myndigheter, som selv ikke er ufeilbarlige, kan ikke gjennom sensur bestemme hvordan borgerne skal leve sine liv. Den andre tilnærmingen tar utgangspunkt i **individets rettigheter**. Keane sporer denne tilnærmingen tilbake til John Locke. Her utvides naturretten fra å gjelde den religiøse sfæren til også å gjelde den politiske sfæren. En institusjonalisering av pressefriheten blir oppfattet som en garanti mot statlige overgrep og skal sørge for at individets frihet blir tatt vare på gjennom et godt styresett basert på et lovverk. Teorien om **utilitarisme** og pressefrihet er knyttet til Jeremy Bentham. Han hevdet at de beste myndighetene og lovverkene er de som skaper mest mulig lykke for en størst mulig del av befolkningen. Den politiske hovedutfordringen er å utvikle et system som velger og gir autoritet til anti-despotiske myndigheter. Bentham mente at myndighetene alltid styrer med utgangspunkt i egeninteresser. Det utilitaristiske argumentet for pressefrihet er at en fri presse vil fungere som en motvekt mot despotiske regimer, som en instans som kontrollerer det styrende mindretallets oppførsel. Den fjerde tilnærmingen kan relateres til John Stuart Mill og bygger på ideen om at **sannheten** kommer fram gjennom uinnskrenkede diskusjoner mellom innbyggerne og at kun en fri presse kan garantere en grundig tilgang på fakta og argumenter knyttet til disse. Mills posisjon er nærmere beskrevet under avsnittet om ytringsfrihet tidligere i kapittelet.

Argumentasjonen for pressefrihet har flere fellestrekk med argumentasjonen for ytringsfrihet. Dermed vil også en del av kritikken mot de ulike teoriene for ytringsfrihet, være relevante når vi snakker om pressefrihet. Denne kritikken har jeg gått igjennom tidligere i kapittelet. I dette avsnittet vil jeg se på den kritikken som retter seg særlig mot teoriene for pressefrihet. Keane peker på flere svakheter ved de nevnte klassiske pressefrihetsteoriene og hevder at media blir gitt en rolle som ikke er i samsvar med dagens medievirkelighet (Ibid: 35-50).

For det første tar ikke teoriene for seg spørsmålet om selvsensur (Ibid: 35-39).

Tidligere oppfattet man først og fremst pressefrihet som individets kamp mot politisk makt, hvor media ble sett på som en passiv eller nøytral kanal som informasjon om verden kunne passere igjennom. Det ble sett bort ifra hvordan individet helt frivillig innskrenker og setter opp grenser både for muligheten til å uttrykke seg selv og for å innhente informasjon. Dette gjelder både journalister og mediebrukere. I alle medieorganisasjoner finnes det ulike former for selvsensur og alle individer er i besittelse av normer som bestemmer hvilke medier og informasjon man føler er relevant (Rønning 1994: 8). Dette ble imidlertid oversett av de nevnte teoriene. Keane (1991: 38) skriver følgende:

In other words, the early modern protagonists of a free press failed to recognize that individuals are "situated interpreters" and not all-knowing subjects. They are always and everywhere embedded in and constructed by communicative practices, such as the structures of the media, which set agendas, constrain the contours of possible meanings, and thereby shape what individuals think about, discuss and do from day to day.

Media fungerer altså ikke som en nøytral kanal for informasjon, det blir hele tiden foretatt prioriteringer og utsilinger. Lichtenberg (1990: 103) har satt opp fire punkter over forhold hun mener bidrar til å avgjøre hvilke saker som får mediedekning:

1. Dagens medier tilhører som regel store foretak og disse foretakenes interesser påvirker hva som blir dekket av mediene (og minst like viktig: hva som ikke blir dekket) og hvilken vinkling dekningen får.
2. Økonomiske hensyn driver mediene til å forsøke å fange et størst mulig publikum og dermed utelates mediedekning som kan skremme mediebrukerne bort, for eksempel saker som er for kontroversielle, krevende eller urovekkende.
3. Mediene lar seg lett manipulere av representanter fra myndighetene (og andre) og ved kun å gjengi pressemeldinger og offisielle kunngjøringer blir mediene i realiteten ufiltrerte talerør.

4. Særpreget ved mediene selv hemmer eller påvirker dekningsforholdet, TV behandler ofte hendelser på en actionpreget, lite analytisk måte, noe som kan få sakene til å framstå som mindre viktige enn hva de faktisk er.

En konsekvens av disse mekanismene er at en rekke meninger og analyser som ikke er "mainstream" sjelden eller aldri får medias oppmerksomhet. En annen konsekvens er at medias rolle som motvekt til etablerte maktinstitusjoner mister sin troverdighet. Adgang til media er ulik fordelt, på samme måter som andre former for makt. Dermed kan media bidra til å forsterke de eksisterende maktforholdene (Ibid). De klassiske teoriene for forsvar av pressefrihet hadde som utgangspunkt at alle innbyggerne kan ta del i det offentlige liv og bruke de samme mediene på like vilkår. Men i den virkelige medieverden spiller praktiske forhold, som distribusjonsmuligheter for aviser, leseferdigheter og økonomi, en rolle for folks faktiske tilgang til mediene. Faktorer som tid og geografi gjør at ikke alle kan kommunisere sine meninger eller ha tilgang til de samme informasjonskildene samtidig. I den virkelige verden vil en persons ønske om å ytre seg i media ofte komme i konflikt med en annens, det vil ikke alltid være spalteplass til dem begge (Keane 1991: 39-43). Man kan kanskje hevde at moderne teknologi, som Internett og "blogger", gjør det enklere å ytre seg gjennom massemedia enn noen gang tidligere. Samtidig gis det ingen garanti for at noen hører budskapet ditt. Med henvisning til Keane, påpeker Rønning at i alle samfunn skal media beverte ulike grupper, hvor noen er bedre informert enn andre, har mer innflytelse enn andre og ikke minst har bedre tilgang til media både for å ytre seg og for å få tilgang til informasjon. Forestillingen om opplyste samfunnsmedlemmer som har tilgang til de samme informasjonskildene og som fatter rasjonelle beslutninger etter debatt med utgangspunkt i denne felles informasjonen, er ikke i samsvar med virkeligheten (Rønning 1994: 8).

I sitt første punkt viste Lichtenberg at dagens medier ofte tilhører store selskaper og at deres interesser påvirker hvilke saker som får medias oppmerksomhet. De opprinnelige teoriene for forsvar for pressefrihet tok i liten grad hensyn til konsekvensene av privat eierskap. Det viktigste var å sikre media mot statlig inngripen

og privat eiendomsrett ble sett som en forutsetning for pressefrihet. Markedet ble oppfattet som en usynlig og objektiv arena hvor offentlige meninger kunne sirkulere fritt (Keane 1991: 45). Men, som det ble påpekt i forbindelse med kritikken mot Meiklejohn under delen om ytringsfrihet, vil dominerende grupper som kontrollerer massemedia kunne forhindre en fri flyt av meninger og ideer. Rønning mener at vi i dag har en situasjon hvor store medieselskaper, som er både vertikalt og horisontalt integrert, kontrollerer de mest populære mediene. Disse vil igjen tiltrekke seg de største reklameinntektene, noe som fører til en situasjon med ”corporate speech” og ”market censorship” (Rønning 1994: 9). Dermed får man en konflikt mellom målsettingene om at folk skal få kommunisere uten (statlig) innblanding og at man skal ha et mangfold av ideer og standpunkt, prinsippet om ”no censorship” kolliderer med prinsippet om ”multiplicity of voices” (Lichtenberg 1990: 107). Det er ikke alltid tilfellet at ingen regulering av mediene er en garanti for stor bredde av stemmer i den offentlige debatten. Det kan tenkes at statlig inngripen, for eksempel gjennom en statseid mediebedrift som NRK eller BBC, bidrar til større variasjon enn hva et ”fritt” mediemarked vil klare. Uten det samme kravet til inntjening, kan statseide medier åpne for grupper som ellers ikke blir oppfattet som økonomisk interessante mediebrukere. Statlig regulering kan bidra til større mediemangfold blant annet gjennom innholdsreguleringer som stiller krav om at bestemte forhold skal dekkes av media eller at man skal sørge for at ulike synspunkt slipper til. Andre reguleringer kan være mer strukturelle, for eksempel ved at staten legger føringer på hvor stor aksjepost ett selskap kan ha i én mediebedrift (Ibid: 127).

Medias rolle i et demokrati

Selv om det kan knyttes mange problemstillinger til argumentasjonen for pressefrihet, er det ingen tvil om at massemediene de siste hundre årene har utgjort en sentral del av forholdet mellom styrende og styrte i alle politiske regimer. Mughan og Gunther (2000: 3) hevder at media i økende grad er blitt den viktigste kilden til politisk informasjon for folk flest, på bekostning av blant annet familien og lokalsamfunnet. Med utgangspunkt i erfaringer gjort i veletablerte demokratier har ulike forfattere kommet fram til ganske bestemte forestillinger om hvilken rolle media skal spille

(Ogundimu 2002: 12). Marshall har identifisert medias påvirkning på den demokratiske prosessen gjennom å se på forskjellige aspekter ved hva det er å være borger. I boken *Class, Citizenship and Social Development* (1964, gjengitt i Rønning 1994: 15) viser han til tre historiske faser i Vesten, hvor tre ulike aspekter ved et statsborgerskap er blitt utviklet. Den første fasen er 1700- og 1800-tallet, hvor det sivile aspektet ved statsborgerskapet ble utviklet. Borgerne ble gitt individuelle rettigheter, som ytringsfrihet, eiendomsrett og likhet for loven. Det politiske aspektet vokste fram på 1800- 1900-tallet og involverte retten til å delta i utøvelsen av politisk makt og da særlig knyttet til universell stemmerett og retten til å danne politiske og økonomiske interesseorganisasjoner. I løpet av etterkrigstiden har det vokst fram et tredje, sosialt aspekt, som inkluderer økonomisk trygghet og velferd. Det kan også argumenteres for at det samtidig har vokst fram et kulturelt aspekt, som berører tilgangen til kommunikasjon, utdanning og ulike former for kulturelle uttrykk.

Media har en funksjon i forhold til alle disse tre, eventuelt fire aspektene. For det første skal media gi borgerne tilgang til informasjon og analyser som gjør dem kjent med sine sivile rettigheter og setter dem i stand til aktivt å bruke dem. Mennesker som ikke kjenner sine rettigheter, har ingen rettigheter. Media skal bidra til lesernes og lytternes utvikling som borgere ved å gjøre dem oppmerksomme på deres rettigheter og hvorfor og hvordan de skal gjøre seg nytte av dem. Videre må borgerne ha tilgang til informasjon, analyser og debatter som omhandler beslutninger tatt innenfor den politiske sfæren. Media skal også være en kanal for folks kritikk og alternative oppfatninger. Gjennom å avsløre og offentliggjøre korrupsjon, maktmisbruk og politisk inkompetanse, skal media spille rollen som vaktbikkje. Ideelt sett vil dette føre til at borgernes engasjement presser frem reformer hos myndighetene. Media skal, gjennom å offentliggjøre informasjon, alternativ debatt og kritikk, bidra til en mer effektiv, gjennomsiktig og ansvarlig offentlig forvaltning. Til slutt skal media presentere historier som gjør at borgerne gjenkjenner sin egen situasjon og sine egne erfaringer. På denne måten er media knyttet til identitetsforming, spesielt kollektivt. Dersom media skal spille denne rollen, er det helt sentralt at mediesystemet må være

varierte, åpent og rettet mot mange målgrupper. Både sentralt plasserte og marginale grupper må få komme til orde.

McNair (2003: 21-22) gir media mange av de samme oppgavene som Marshall, men formulerer dem på en litt annen måte. For at et liberaldemokrati skal fungere og ha velgere som opptrer som et opplyst og velinformert elektorat, må media for det første informere innbyggerne om hva som skjer i samfunnet rundt dem. Dette blir gjerne omtalt som medias overvåkende funksjon. Media skal også drive opplæring av befolkningen gjennom analyser som strekker seg lenger enn bare til å presentere fakta. Betydningen av denne funksjonen forklarer hvorfor det er så viktig for journalistene å beskytte sin objektivitet. Troverdighet i rollen som kunnskapsformidler forutsetter en profesjonell distanse til de sakene som blir analysert. Videre skal media, ifølge McNair, tilby en plattform for offentlig politisk debatt, hvor en offentlig opinion kan bli dannet og gjort kjent for alle, også politiske myndigheter. Det må være rom for å gi uttrykk for uenighet, uten denne muligheten vil ideen om en demokratisk konsensus være meningsløs. Media har også en helt sentral funksjon i forhold til å opptre som en vaktbikkje overfor myndigheter og politiske institusjoner. Til slutt skal media fungere som en kanal hvor politiske standpunkt blir presentert. Media skal være en åpen arena hvor partiene kan få presentert sin politikk og sine programmer til massene.

Media og utvikling

Tidlige i kapittelet forsøkte jeg å vise hvordan politiske rettigheter kan bidra til å fremme økonomiske og sosiale rettigheter. Men kan frie medier fremme utvikling? Mange representanter for fattige land har hevdet at pressefrihet er en luksus som deres land ikke har råd til. Enkelte har påstått at blandingen frie medier, få ressurser, en dårlig utdannet befolkning, stammekonflikter og etnisk uro lett kan føre til internt kaos og sette myndighetene ut av spill (Weaver m.fl. 1985: 104-5, gjengitt i Ungar 1990: 389-90). Et spørsmål som dukker opp dersom man hevder at pressefrihet kan neglisjeres for å ivareta verdier som stabilitet og økonomisk framgang, er selvfølgelig hvorfor så få land som undertrykker pressefriheten er preget av nettopp stabilitet og framgang (Ungar 1990: 391-2).

Nobelprisvinneren i økonomi, Joseph Stiglitz (2002: 28), hevder tvert imot at frie medier ikke bare gjør misbruk av myndighetsmakt mindre sannsynlig, frie medier øker også sannsynligheten for at folks grunnleggende sosiale og økonomiske behov vil bli dekket. En velinformert folkeopinion kan tvinge myndighetene, og særlig demokratisk valgte folkerepresentanter, til å foreta handlinger som er i tråd med folk flests ønsker. Dette er også Sens (1999: 180-182) utgangspunkt for å mene at en fri presse i stor grad kan formidle den informasjonen som er nødvendig for å ta de politiske skrittene som kan forebygge hungersnød. I en artikkel om medias rolle i deknningen av sult og hungersnød deler Ram (1995: 185) medias oppgaver i to. Den første kaller han "credible-informational role". Her er mediernes oppgave å spre informasjon om mulige sultkatastrofer, også til myndighetene. Dersom matmangel truer, for eksempel som en følge av tørke, har media noe av ansvaret for å gjøre myndighetene oppmerksomme på dette. Media kan fungere som et "early warning system". Videre skriver Ram at media har en "adversarial" eller "destabilizing role" ved at de legger press på myndighetene for at disse skal handle raskt og effektivt og gjøre noe med den krisen som truer. India blir gjerne trukket fram som eksempel på et land som ikke har opplevd hungersnød etter at det ble demokratisk og fikk en fri presse. Samtidig blir mangelen på frie medier i mange av de afrikanske landene sør for Sahara brukt som en av forklaringene på gjentatte sultkatastrofer. Det viser seg også at media klarer å spille en mindre effektiv rolle når det er snakk om å få myndighetene til å handle mot vedvarende sult og nød, sammenlignet med situasjoner hvor hungersnød truer (Drèze og Sen 1995: 19). Dette kan for eksempel skyldes at vedvarende sult fremstår som mindre dramatisk og dermed passer dårligere overens med mediernes nyhetskriterier. Denne diskusjonen er imidlertid for omfattende til å få plass i denne oppgaven.

Ungar (1990: 369-376) understreker betydningen av en fri presse i alle land, uansett om man snakker om utviklingsland eller avanserte industrielle samfunn. I et land hvor den politiske opposisjonen har klare begrensninger på sin frihet, kan pressen rapportere og reflektere utbredt misnøye med den politikken myndighetene fører. På denne måten får myndighetene informasjon om hvilke endringer som må gjøres hvis

den politiske stabiliteten skal bestå. En fri og sterk presse kan med andre ord sørge for en offentlig debatt om kontroversielle saker og forhindre politiske opprør. Ungar hevder også at frie medier kan være bedre egnet og mer effektive enn et opposisjonsparti til å skape endringer innenfor et undertrykkende politisk system. Man kan hevde at dette bidrar til at tyranner sitter unødvendig lenge med makten, men dette tilbakevises med at en friere presse bare vil sørge for et lite pusterom, ikke overlevelse på lengre sikt.

Media i Afrika

Det afrikanske mediebildet er svært sammensatt. Mens Sør-Afrika har et bredt medieutvalg og teknologisk avanserte medier, finnes det andre landområder uten noe medietilbud som følge av krig og fattigdom. Allikevel er det mulig å sette opp flere fellestrekk for media i mange av landene på kontinentet. I følge Ansah (1991: 3) har situasjonen for afrikanske medier i perioden etter uavhengigheten vært preget av tre ulike kriser: maktkrisen, eierskapskrisen og ressurskrisen.

Maktkrisen omfatter to aspekter. Det første er relatert til de svake afrikanske statene, det andre til medias egen svakhet (Rønning 1994: 3). Under avsnittet om demokrati og ytringsfrihet i Afrika kom jeg inn på at mange afrikanske stater blir betegnet som svake, blant annet på grunn av manglende kontroll over byråkratiet og landområder utenfor de største byene. En svak stat vil gjerne opptre ekstra mistenksomt overfor media, ettersom media kan oppfattes som et verktøy for å spre kritikk og misnøye. Regjeringen i Zimbabwe har for eksempel stengt flere privateide, myndighetskritiske medier, blant annet avisene the Daily News og the Weekly Times. Denne typen stater forøker gjerne å kontrollere media med ulike virkemidler, alt i fra direkte sensur til mer subtile metoder. Journalister og mediebedrifter som gjør som de får beskjed om, blir belønnet for dette, mens kritikerne blir utsatt for represalier (Ibid). Konfiskert utstyr og journalister som blir utsatt for overgrep eller satt i fengsel er eksempler på det siste. Representanter for myndighetene i neopatrimoniale stater har i det hele tatt en tendens til å ignorere lover og regelverk (Ogbondah 2002: 55, 66). Dette er ikke trekk som er enestående for statens relasjon til media, men en gjennomgående tendens

for statens maktutøvelse. For medias del kan disse forholdene resultere i et svært polarisert mediebilde. Myndighetslojale medier vil til de grader hylle den sittende regjering og president, mens alternative medier, i den grad de finnes, ofte vil forsøke å være en motvekt og bli tilsvarende myndighetskritiske. Dermed oppstår det gjerne en situasjon hvor den mer objektive, balanserte analysen forsvinner (Hydén og Okigbo 2002: 49).

Det andre aspektet av maktkrisen er at media er svake i forhold til staten. Dette er en konsekvens av at media når ut til en såpass liten del av samfunnet. Media blir dermed svekket som følge av at de betjener et begrenset marked (Rønning 1994: 4). I mange afrikanske land er aviser og fjernsyn først og fremst medier for en urban elite og kun radio har for øyeblikket potensial til å bli et virkelig *massemedium*. Dette har sin bakgrunn i ulike forhold. Mange fattige har ikke råd til å betale for å motta medias budskap, det blir for dyrt å kjøpe aviser eller et TV-apparat og betale TV-lisens. Samtidig er det viktig å understreke at opplagstall og antall fjernsynsapparater ikke sier alt om hvor mange som bruker mediet. Aviser kan gå på rundgang og mange kan samles rundt ett fjernsyn. Analfabetisme er en annen faktor som kan gjøre skriftlige medier utilgjengelige. Medier som publiserer på engelsk, og ikke lokale språk, skaper også barrierer. Hele 90 prosent av avisene og magasinene som publiseres i Afrika sør for Sahara, har sitt utgangspunkt i de største byene, noe som selvfølgelig også er med på å prege innholdet (Ogundimu 2002: 225). Dårlig utviklet infrastruktur gjør det vanskelig å få publikasjonene ut i landet. Når det gjelder TV, kan mottakerforholdene ofte være så som så utenfor de større byene og myndighetene kan gjennom lisensordninger sørge for at hver enkelt radiostasjon bare har nedslagsfelt i mindre geografiske områder. Rønning trekker også fram at media står svakt i møte med staten på grunn av manglende støtte mellom media (Rønning 1994: 4). Den nevnte polariseringen av media kan gjøre det vanskelig å samarbeide og journalister som jobber for myndighetseide og privateide medier er ofte organisert i ulike organisasjoner.

Eierskapskrisen knytter seg til både privat og statlig eierskap. Afrikanske medier er for en stor del mer eller mindre eid eller finansielt kontrollert av staten. Dette preger gjerne medias innhold gjennom en ukritisk holdning til myndighetenes politikk. Redaktører og reportere utnevnt av informasjonsdepartementet føler seg først og fremst som statstjenestemenn, ikke uavhengige mediefolk (Ansah 1991: 8). Medier eid av private sliter gjerne med lite kapital og myndigheter som skaper problemer for driften ved å hindre tilgang til nødvendige varer, som avisepapir og trykkeriutstyr (Rønning 1994: 4). Myndighetene kan også vanskeliggjøre den økonomiske situasjonen for privateide medier ved å nekte statskontrollerte selskaper å annonsere i disse mediene. I Botswana har myndighetene tidligere fattet grunnlovsstridige bestemmelser om å nekte bestemte myndighetskritiske aviser annonsemidler fra staten. I dag annonserer myndighetene og deres selskaper i all hovedsak i myndighetseide Daily News (MISA 2006: 197-198). Mediebedrifter som startes opp av personer uten tilstrekkelig kompetanse er et annet problem. Resultatet av disse utfordringene er at mange nystartede medier, og kanskje særlig aviser, har fått en kort levetid etter liberaliseringen tidlig på 90-tallet. Samtidig er det viktig å understreke at det ikke bare er myndighetseide medier som kan være lite balanserte. Mange av mediene er eid av forretningsfolk som også er politikere. Disse mediene står i fare for å bli et talerør for eiernes politiske agenda og ikke et viktig bidrag i demokratiutviklingen (Hydén og Okigbo 2002: 49).

I en rekke tilfeller har man forsøkt å løse maktkrisen og eierskapskrisen ved å opprette ulike former for organer som utgjør et kompromiss mellom direkte statskontroll eller eierskap og privat eierskap. Eksempler er presseetiske råd og medieutvalg, hvor medlemmene består av representanter fra ulike organisasjoner og partier og hvor myndighetene bare har anledning til å utnevne et mindretall av medlemmene (Ansah 1991: 8). Problemet er gjerne at disse rådene er uavhengige i teorien, mens de i praksis er kontrollert av informasjonsdepartementet. Dette er også bakgrunnen for at flere afrikanske medieorganisasjoner har nektet å gå inn i denne formen for samarbeid med myndighetene (Rønning 1994: 5).

Ressurskrisen angår samtlige nivåer av media. Mange av mediene på kontinentet har hatt et kortvarig liv. I Tanzania ble det for eksempel registrert 26 nye aviser mellom 1995 og 1998, men i løpet av den samme perioden gikk 28 aviser konkurs (Hydén og Leslie 2002: 18). Samtidig er erfarings- og utdanningsnivået til de som jobber med media i Afrika generelt sett lavt dersom vi sammenligner med internasjonal standard (Rønning 1994: 5). Selv om journalistene har journalistutdanning, mangler de ofte andre studier som ville gjort dem bedre rustet til å foreta selvstendige analyser og drive undersøkende journalistikk. Manglende kompetanse gjør også at journalistene er mer utsatt for eksternt press og øker kanskje faren for omfattende selvsensur. Videre skorter det på økonomiske ressurser, noe som blant annet resulterer i dårlig utrustede redaksjonslokaler og manglende transportmidler til å dekke saker utenfor hovedstaden.

Selv om Ansahs tre kriser er svært reelle for mange av de afrikanske landene, skal man ikke svartmale situasjonen for kontinentets medier. De siste tiårenes økonomiske liberalisering og framvekst av demokratier har bidratt til at handlingsrommet for afrikanske medier er blitt større enn noen gang tidligere etter selvstendigheten. Siden begynnelsen på 90-tallet er medielandskapet blitt mye mer omfattende og variert og i dag har flestparten av landene sør for Sahara innslag av medier som ikke er eid av myndighetene. Flere av aktørene har også en klar oppfatning av sin rolle i prosessen med å skape og opprettholde politisk pluralisme og særlig privateide medier har de siste årene klart å spille en rolle ved å være en arena for ulike aktører i den offentlige debatten og ved å bidra til at representanter fra myndighetene i større grad må stå til ansvar for sine handlinger (Hydén m.fl. 2002: vii; Hydén og Leslie 2002: 11). Man skal også huske på at afrikanske medier har hatt et langt stykke å gå. I løpet av det første tiåret etter uavhengigheten ble myndighetene vant til å kontrollere media, under påskudd av å ivareta nasjonens enhet og utvikling (Hydén og Leslie 2002: 8). En passende beskrivelse av medias situasjon på denne tiden er Frank Bartons (1969, gjengitt i Hydén og Leslie 2002: 9) uttalelse: "When political freedom came to Africa, press freedom disappeared".

2.6 Operasjonalisering

Jeg har nå trukket opp oppgavens teoretiske rammeverk og forsøkt å vise hvordan ytringsfrihet og frie medier er en forutsetning for et moderne liberaldemokrati. For at media skal spille en demokratisk rolle, må de oppfylle visse funksjoner, som å spre informasjon og å være en arena for fri debatt. Samtidig viser empirien at situasjonen for afrikanske demokratier og medier gjerne har vært en annen enn den teorien skisserer. Mye tyder på at demokratiseringsprosessen mange steder er stoppet opp og at media ikke klarer å fylle sin demokratiske rolle. Videre i oppgaven skal jeg se på zambiske mediers funksjon i landets demokratiseringsprosess. Bidrar media til en konsolidering eller oppbremsing av landets demokratiske utvikling?

Jeg vil begynne analysen med å gå igjennom de delene av det zambiske lovverket som er relevante for media. Dersom et lovverk skal gi media tilstrekkelige arbeidsvilkår, må det både sikre retten til å innhente informasjon og retten til fritt å kunne publisere denne informasjonen. Nils E. Øy, leder av Norsk Redaktørforening, hevder at bare et fåtall av afrikanske land har en offentlighetslov som kan kalles tilfredsstillende og at dette utgjør en av de største hindringene på veien mot utvikling av frie medier på kontinentet.⁵ Det zambiske parlamentet stemte høsten 2002 imot et forslag om å innføre en offentlighetslov. Gjennom intervjuene mine med ulike journalister vil jeg forsøke å få svar på hvilke konsekvenser de opplever at dette får for deres arbeid. Får de tak i informasjon om hva som foregår hos landets myndigheter? Eller blir mesteparten av offentlige dokumenter stemplet ”Unntatt offentlighet” og holdt skjult for offentligheten? Har eventuelt journalistene andre kanaler for å få tak i dokumentasjon? Er i så fall disse kanalene først og fremst pressemeldinger og offentlige kunngjøringer som får mediene til å framstå som det Lichtenberg omtaler som ”myndighetenes ufiltrerte talerør”? Tilgang til informasjon har uansett en begrenset verdi dersom man ikke står fritt til å publisere det man vet. Den zambiske grunnloven beskytter i prinsippet ytringsfriheten som en grunnleggende rettighet. Samtidig er dette ingen garanti for at ikke andre deler av lovverket kommer i konflikt med denne beskyttelsen. Som nevnt under avsnittet om media i Afrika, mener Ansah

⁵ Innlegg på seminaret ”Free Media” ved Institutt for Journalistikk, 29-30. september 2005.

at svake afrikanske stater er svært mistenksomme overfor media, som de anklager for å være et verktøy for å spre misnøye. Dette kan for eksempel gi seg utslag i injurielover som er så vide at de i praksis gjør det umulig å skrive kritisk om den politiske eliten. Klarer det zambiske lovverket å følge opp de grunnleggende rettighetene som borgerne er gitt i grunnloven? Eller har for eksempel presidenten så vidtrekkende myndighet, noe som ofte er tilfellet i en neopatrimonial stat, at dette kommer i konflikt med den grunnleggende ytringsfriheten? Og hva skjer med journalistene som skriver en artikkel myndighetene ikke liker? Eller avisen som publiserer artikkelen? Zambia har hatt flere episoder hvor journalister har blitt fengslet og aviser er holdt tilbake. Skjer dette vilkårlig? Eller har myndighetene hatt dekning i lovverket for sine handlinger? Hvilke konsekvenser får det eventuelt for myndighetene om de driver vilkårlig fengsling? Finnes det eksempler på at myndighetene er dømt for dette?

Zambiske myndigheter er fortsatt landets største medieeier, selv om det de siste 15 årene i større grad er åpnet opp for private aktører. En hel rekke privateide aviser er startet siden overgangen til flerpartistyre, dessverre har de fleste relativt raskt støtt på økonomiske problemer og fått et kortvarig liv. Å være eier av en mediebedrift kan potensielt sett gi betydelig politisk innflytelse. Samtidig er det klart at eierskap, både statlig og privat, kan utøves på svært ulike måter. De klassiske teoriene for forsvar av pressefriheten var opptatt av å beskytte media mot statlig innblanding og sensur. Hvordan utøver zambiske myndigheter sitt medieeierskap? Bidrar de til et mediemangfold ved å slippe til stemmer som kanskje ikke er tilstrekkelig attraktive for de kommersielle mediene? Eller utøver de, som tilfellet ofte har vært i Afrika, eierskapet på en måte som får avisene til å framstå som partiorganer? Opplever journalistene at de står fritt til å velge kilder og vinkling av saker, eller må også dagens journalister i de myndighetseide avisene klarere stoff med myndighetene, i praksis kanskje myndighetsutnevnte redaktører? Viser innholdsanalyser av zambiske aviser noen spesielle tendenser på dette området? Kritikken mot de klassiske teoriene for forsvar av ytringsfriheten gikk blant annet på at de ser bort ifra at media og journalistene også utøver selvsensur. Kanskje er denne formen for sensur ekstra skummel i og med at den kan være enda vanskeligere å oppdage for leserne. Er det de

zambiske myndighetene eller journalistene selv som står for den mest omfattende sensuren? Journalister som er vant med ufritt regime, kan la gammelt tankegods få prege hverdagen i større grad enn hva som er nødvendig og selvsensuren blir omfattende. Opplever de zambiske journalistene at yrkesgruppen er flink nok til å utfordre etablerte rammer for hva som tillattes skrevet? Jeg vil også se på hvem som står som eiere av de privateide avisene. Er dette personer med politiske interesser? Og hvordan utøver de sitt eierskap? Er det eierskapet som er bestemmende for dagsordenen? En av krisene som Ansah mener afrikanske medier er rammet av, er ressurskrisen. Strukturtilpasningsprogrammer og kutt i offentlige budsjetter har gjort det vanskeligere for myndighetene å subsidiere egne medier. Men favoriseres de allikevel på noen måte, for eksempel ved at de har lettere tilgang til nødvendig utstyr som avisepapir eller ved at de har monopol på annonseinntekter fra halvstatlige selskaper? Og kan privateide medier være myndighetskritiske og allikevel få tilgang til annonsekroner? Mange afrikanske land har fått et polarisert mediebilde, hvor de myndighetseide mediene står på en fløy og de privateide på den andre. Er dette også tilfellet hvor Zambia? Opplever for eksempel de zambiske medieorganisasjonene at dette preger medias mulighet for samarbeid, blant annet i møte med staten? Og mener journalistene at en eventuell polarisering skaper problemer for dem, for eksempel ved at man ikke kan gå fra en jobb i en privateid avis til en myndighetseid? Eller kan hvem som helst jobbe hvor som helst?

3. LOVVERKET – Vern av hvem og hva?

Mange afrikanske land, blant annet Zambia, hadde under kolonitiden et lovverk som i stor grad hadde som formål å holde stram kontroll med voksende uavhengighetsbevegelser. Disse lovene ble for en stor del også beholdt i tiårene med ettpartistyrer og befolkningen hadde et svakt lovfestet vern av grunnleggende rettigheter som forsamlings- og ytringsfrihet. Dersom man ser på dagens afrikanske grunnlover har flertallet av dem gjennomgått store og imponerende forandringer etter overgangen til flerpartistyrer. På papiret har de fleste afrikanske statene kommet et langt stykke på kort tid (Ogbondah 2002: 56).

Ser man nærmere på lovene, både grunnloven og lovverket forøvrig, og studerer hvordan ting fungerer i praksis dukker det imidlertid opp en del svakheter, i hvert fall for medias del. En gjennomgang av afrikanske lovverk, gjort etter liberaliseringen på 1990-tallet, avslører en vilje til kontroll over media som levner liten tvil om at lovgiverne ser på journalistene som potensielle bråkmakere som må overvåkes nøye (Nyamnjoh 2002: 38). I mange land er ytrings- og pressefriheten gjort betinget. Rettighetene er gjerne i utgangspunktet sikret i grunnloven, samtidig som det blir åpnet for unntak som i ytterste konsekvens vil spise opp rettighetene og gjøre dem verdiløse (Hansungule 1995:14; Chongwe 1995, begge gjengitt i Ogbondah 2002: 64-65). Et annet problem er at friheter gitt i grunnloven, som skal være overordnet andre lover, likevel kommer i konflikt med og blir fortrent av det øvrige lovverket (Ogbondah 2002: 65). Under forrige kapittel trakk jeg inn Ansahs maktkrise og den svake afrikanske staten som et element som kan forklare afrikanske mediers arbeidsforhold. Dette er forhold som også berører lovverket og respekten for dette. Det er lett å se for seg at statsledere i land preget av neopatrimonialisme er gitt stor innflytelse på medias arbeidsvilkår gjennom lovene, eller i praksis kan velge å ignorere lover de finner problematiske. Selv om ordlyden i lovverket kan stemme med demokratiske idealer, kan den politiske kulturen tilsi noe annet.

Da Zambia gikk over til flerpartistyre i 1991, trakk MMD fram pressefrihet som svært sentralt for å skape en demokratisk stat og dette var en av sakene partiet gikk til valg på. En betydelig lovendring fra denne perioden er åpningen for at nærmest hvem som helst kan starte og drive en avis. Eierne må registrere seg, men dette regnes kun som en formalitet. Denne utviklingen har imidlertid gått mye tregere for TV og radio, hvor kravene for drift er langt mer detaljerte. Etter hvert som tiden har gått, virker det som om MMDs vilje til å fremme pressefriheten gjennom lovendringer har stoppet mer eller mindre opp og flere vil hevde at MMD har brutt sine løfter fra 1991. Mange av lovene som er relevante for zambiske mediers arbeid har eksistert siden før uavhengigheten. Innføringen av to nye medielover i 2002, the ZNBC Act og the IBA Act, gav imidlertid grunn til ny optimisme, samtidig som vedtaket om å trekke tilbake forslaget om en offentlighetslov ble møtt med sterk motstand og skuffelse i mediebransjen.

Videre i kapittelet vil jeg gi en kort presentasjon av det zambiske juridiske systemet, før jeg ser på hvorvidt den zambiske grunnloven beskytter ytrings- og pressefriheten. Deretter vil jeg gå over til lovverket for øvrig og undersøke om deler av dette kan komme i konflikt med eventuelle friheter gitt i grunnloven. Det er mange lover som kan sies å ha relevans for medias arbeid. Jeg har, med utgangspunkt i oppgavens problemstilling, først og fremst tatt for meg de lovene som jeg mener har størst betydning for medias mulighet til å spille en demokratisk funksjon, med et særlig fokus på lover som regulerer forholdet mellom myndighetene og media. I valget av lover støtter jeg meg også på praksis fra forskere og artikkelforfattere og opplysninger fra intervjuobjektene mine. Til slutt skal jeg, med utgangspunkt i intervjuene mine, gå igjennom journalistenes erfaringer med lovverket og myndighetenes håndtering av dette.

3.1 Det juridiske systemet

En stor del av det zambiske rettsvesenet og lovverket bygger på det britiske systemet. Parlamentet er det lovgivende organet og både ministere og parlamentarikere kan presentere lovforslag. Før et forslag blir til lov må det gjennom flere runder i

Parlamentet og totredjedeler av parlamentsmedlemmene må stemme for lovforslaget for at det skal bli til lov. Til slutt må presidenten gi sitt samtykke (Macha 2003: 9-12). Når det gjelder internasjonale traktater, sier den zambiske grunnloven ingenting om statusen til disse i forhold til det nasjonale lovverket. Dermed blir sedvane bestemmende. Zambia har ratifisert både FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og the African Charter on Human and People's Rights, men disse er altså ikke innlemmet i det zambiske lovverket. Domstolene har imidlertid ved en rekke anledninger referert til og hentet inspirasjon fra disse traktatene. Andre regionale menneskerettighetsinstrumenter som Zambia ikke er en del av brukes også som rettesnor. Mange av bestemmelsene i Zambias Bill of Rights bygger for eksempel på Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (Louw 2004: 105).

Domstolssystemet har ulike nivåer, blant annet med utgangspunkt i geografi. *Traditional Courts* er spredt over hele landet og spiller en særlig viktig rolle på landsbygda.⁶ Disse behandler sivilrettslige forhold, hvor loven bygger på lokal sedvane. *The Local Court* er det laveste nivået av de formelle rettsinstansene. Et litt kuriøst innslag i zambiske aviser er de ofte svært så inngående referatene fra for eksempel skilsmisseoppgjør som foregår ved disse domstolene. Det neste nivået er *The Subordinate Court*, hvor blant annet anker fra de lokale domstolene blir behandlet. Mer alvorlige saker, som spionasje og drap, behandles i *The High Court*. Øverste nivå i det zambiske domstolssystemet er *The Supreme Court*. Presidenten utnevner høyesterettsjustitiarius og dommerne til Supreme Court og High Court, men utnevnelserne må ratifiseres av Parlamentet (Macha 2003: 35-42). I tillegg utnevner presidenten den øverste lederen av politiet.

En av de heteste politiske sakene i Zambia de siste årene er den pågående grunnlovsrevisjonen. Prosessen startet i 2003 med utnevningen av Mung'omba Constitutional Review Commission (CRC). Grunnloven av 1964 var preget av kompromisser for at Zambia i det hele tatt skulle få sin uavhengighet og folk flest var

⁶ Traditional Courts fungerer på den måten at landsbyhøvdingen kaller inn til et domstolsmøte dersom det er en konflikt i landsbyen. Lederen av domstolen innkaller deretter rådgivere i den bestemte saken og disse opptrer mer eller mindre som en jury (Macha 2003: 34).

lite involvert i prosessen. Etter 1964 har det vært fire runder med grunnlovsrevisjoner, den forrige i 1996. Samtlige har blitt kritisert for at de i liten grad har vært preget av folkelig deltakelse og forankring. Den pågående prosessen har nok lyktes bedre enn de foregående på dette punktet. Mung'omba CRC leverte sitt forslag revisjon i desember 2005. Regjeringen har imidlertid gitt uttrykk for at den er negativ til flere av nøkkelanbefalingene til kommisjonen (Muyoyeta 2006: 183-84).

Medieorganisasjonene har vært kritiske til arbeidet med grunnlovsrevisjonen og mener at regjeringen ikke har gjort nok for å sikre en bred prosess og en grunnlov som avspeiler folkets interesser. Flere av intervjuobjektene mine mente at presidenten i dag har for mye makt, men at opplegget rundt grunnlovsrevisjonen vil bidra til å opprettholde et system preget av manglende maktfordeling. MISA-Zambia valgte også å stå utenfor CRC.

3.2 Grunnloven

Ytringsfriheten er beskyttet i artikkel 20 (1) i The Bill of Rights i Zambias grunnlov:

Except with his consent, no person shall be hindered in the enjoyment of his freedom of expression, that is to say, freedom to hold opinions without interference, freedom to receive ideas and information without interference, freedom to impart and communicate ideas and information without interference, whether the communication be to the public generally or to any person or class of persons, and freedom from interference with his correspondence.

Innholdet i artikkel 20 (1) reflekterer i stor grad artikkel 19 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og artikkel 10 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen og virker å gi ytringsfriheten i Zambia et solid vern. Artikkel 20 (2) beskytter pressen med følgende formulering: “Subject to the provisions of this Constitution no law shall make any provision that derogates from the freedom of the press.”⁷ Med denne teksten kan man kanskje si at den zambiske grunnloven understreker betydningen av en fri presse for at landet skal ha reell

⁷ Et av intervjuobjektene mine påpekte at dette er en litt sær formulering i og med at en betydelig del av lovverket eksisterte da artikkel 20 (2) kom inn i grunnloven.

ytringsfrihet. I utgangspunktet er pressefriheten i Zambia gitt et langt bedre vern enn hva som er tilfellet for mange andre land i regionen (Louw 2004: 103).

Ytrings- og pressefriheten gjøres imidlertid ikke total i den zambiske grunnloven. I artikkel 20(3) blir unntakene listet opp:

Nothing contained in or done under the authority of any law shall be held to be inconsistent with or in contravention of this Article to the extent that it is shown that the law in question makes provision –

- (a) that is reasonably required in the interests of defence, public safety, public order, public morality or public health; or
- (b) that is reasonably required for the purpose of protecting the reputations, rights and freedoms of other persons or the private lives of persons concerned in legal proceedings, preventing the disclosure of information received in confidence, maintaining the authority and independence of courts, regulating educational institutions in the interests of persons receiving instruction therein, or the registration of, or regulating the technical administration or the technical operation of, newspapers, and other publications, telephony, telegraphy, posts, wireless broadcasting or television; or
- (c) that imposes restrictions upon public officers; and except so far as that provision or, the thing done under the authority thereof as the case may be, is shown not to be reasonably justifiable in a democratic society.

Det er ikke spesielt for den zambiske grunnloven at det gjøres unntak fra ytringsfriheten. Sannsynligvis finnes det ingen grunnlover som gjør ytringsfriheten absolutt, oppfatningen er at samfunnet kan lage legitime restriksjoner for å forhindre at rettigheten blir misbrukt, for eksempel til å sverte en persons gode navn og rykte. Også internasjonale menneskerettighetskonvensjoner erkjenner behovet for enkelte reguleringer. For at restriksjoner på ytringsfriheten skal være legitime, stiller imidlertid artikkel 20(3) tre krav: De må være foreskrevet gjennom lov, ha som hensikt å beskytte interessene regnet opp under punktene (a) til (c) og være rimelig berettiget i et demokratisk samfunn. Disse kravene til begrensningene på ytringsfriheten er i stor grad i tråd med kravene som stilles i internasjonale konvensjoner. Den zambiske

grunnloven kan imidlertid kritiseres for å gjøre unntakene fra ytringsfriheten vide og lite definerte. Trukket til det ytterste kan unntakene nærmest oppheve rettighetene gitt i artikkel 20(1) og 20(2). Særlig forbeholdene under punkt (a) er veldig brede og vage i formen og det er ikke gitt noen definisjon av begrepene ”public safety”, ”public order” eller ”defence”. Ved å velge en bred tolkning av unntakene, kan en dommer opprettholde svært mange restriksjoner som staten måtte ønske å legge på ytringsfriheten. Den zambiske grunnloven bruker også begrepet ”reasonably required” i motsetning til det strengere ”necessary” som brukes under artikkel 19 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter og artikkel 10 i Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (Chanda 2004).

3.3 Ærekrenkelser

Artikkel 20(3) i grunnloven åpner altså for at staten helt legalt kan innføre begrensninger på ytrings- og pressefriheten, blant annet for å unngå ærekrenkelser og beskytte enkeltpersoners gode navn og rykte. Dette er i tråd med mange andre lands lovverk og internasjonale konvensjoner. Ærekrenkelser er utsagn som henspeiler på en persons omdømme og som lett vil føre til at vedkommendes rykte blir svekket i folk flests øyne eller får folk flest til å unngå personen som utsagnet retter seg mot. Det ærekrenkende ved innholdet i kommunikasjonen kan være åpenbart eller ha sitt utgangspunkt i mer underliggende forhold, som en eventuell saksøker da må bevise (Chanda og Liswaniso 1999: 32).

Ærekrenkende ytringer kan være framsatt på ulike måter, for eksempel gjennom skrift, tale eller bilder. Det skilles mellom ærekrenkende ytringer som har en permanent form (libel-injurie) og ytringer som har en mer forgjengelig form (slander-muntlig injurie). Ettersom det er avisene jeg skal se på i denne oppgaven, er det lovverket knyttet til injurier som er særlig relevant. Zambisk lov (Penal Code, Part II, Chapter XVIII, 191) definerer injurier på følgende måte:

Any person who, by print, writing, painting, effigy, or by any means otherwise than solely by gestures, spoken words, or other sounds, unlawfully publishes any defamatory matter concerning another person, with intent to defame that other person, is guilty of the misdemeanour termed "libel".

Enhver gjentakelse av et injurierende utsagn regnes som en ny publisering og kan dermed være utgangspunkt for nye søksmål. Dette innebærer at man kan bli tiltalt for å ha gjentatt et injurierende utsagn. Et eksempel kan være en journalist som har intervjuet en politiker som kommer med ærekrenkelser mot en annen politiker. Dette kan være et problem i et land hvor politikerne kan ha en tendens til å bruke ganske saftige betegnelser på sine motstandere. En av de vanligste årsakene til injuriersøksmål er da også gjentakelse av utsagn fra et intervjuobjekt som man ikke er i stand til å bevise sannheten i (Greenwood og Welsh 1999: 149, gjengitt i Macha 2003: 76). Journalister skal også være svært forsiktige med å gjengi rykter, selv om man påpeker at dette bare er rykter og understreker at man ikke tror på dem selv. I en eventuell rettssak kan journalisten allikevel bli dømt for å gjenta ærekrenkende ytringer, blant annet fordi folk flest vil ha en tendens til å tenke "ingen røyk uten ild" (Macha 2003: 78).

Dette kan synes strengt og loven kan framstå som en kraftig innskrenking på pressefriheten. Samtidig åpner loven for flere unntak. For det første vil det være et fullstendig forsvar dersom man kan bevise at ordene som blir påstått å være ærekrenkende er sanne både i substans og fakta. Dersom ordene som blir hevdet å være ærekrenkende ikke er en faktabasert påstand, men et meningsuttrykk, kan rettfærdig kritikk brukes som forsvar. Dette forutsetter at man har ytret seg om et forhold av offentlig interesse, i tråd med faktiske forhold og at hensikten med ytringen ikke var ondsinnet. Folk flest skal ha anledning til å ha og uttrykke meninger om saker av offentlig interesse, selv om disse er i strid med flertallets oppfatning av saken. Loven åpner også for at det er tilfeller hvor offentlighetens interesse krever at det skal være fullstendig ytringsfrihet, uten noen fare for å bli rettsforfulgt for ærekrenkelser. Dette gjelder blant annet utsagn presentert i Parlamentet og i forbindelse med rettsprosesser og rapporter i regi av Parlamentet. En journalist som gjengir disse utsagnene vil også

være beskyttet, så lenge vedkommende har rapportert om forhold som det er viktig at allmennheten får kjennskap til og dette er gjort på en rettferdig og nøyaktig måte og uten ondsinnede hensikter.

En avis som anklages for ærekrenkelser kan selvsagt også publisere en tilbakekalling, rettelse eller unnskyldning og håpe at dette gjør anklageren mildere stemt. En person som er utsatt for ærekrenkelser kan saksøke opphavsmannen til historien, avisen, reporteren, redaktøren, utgiveren, trykkeriet og til og med forhandleren. I praksis er det som regel utgiveren eller avisen som blir saksøkt og krevd for erstatning, det finnes få eksempler på at avisen blir skånet (Ibid: 77). Injurier dekkes vanligvis av sivilretten, men dersom ytringene kan føre til brudd på freden eller er blasfemiske, oppviglerske eller obscøne behandles de av strafferetten. En person som dømmes for strafferettslige injurier kan idømmes fengselsstraff i tillegg til en eventuell bot. Dette kan altså bety dobbel straff for blant annet media. Denne delen av lovverket er kritisert og enkelte vil påstå at den er overflødig i en demokratisk stat. Menneskerettighetsorganisasjonen Afronet har hevdet at den bryter med prinsippet om ytringsfrihet og at sivilretten gir et tilstrekkelig vern av enkeltpersoners navn og rykte (Afronet 1998, gjengitt i Chanda og Liswaniso 1999: 49) Paragrafen er forsøkt brukt i forbindelse med anklager om ærekrenkelser rettet mot blant annet MMD-politikere og presidentens kone (Chanda 2004). I praksis viser det seg imidlertid at få saker som berører ærekrenkelser blir behandlet strafferettslig. Dommerne virker å være lite villige til å idømme fengselsstraff dersom de mener at erstatning er tilstrekkelig for å korrigere den uretten som er begått. (Macha 2003: 106).

Et utfordring knyttet til loven om ærekrenkelser er å balansere hver enkelts private rett til å beskytte eget navn og rykte mot offentlighetens rett til ytringsfrihet. En for streng praktisering av loven kan redusere medias og folk fleste muligheter til å ytre seg fritt, hemme den politiske debatten og bidra til å redusere mulighetene for et godt og demokratisk styresett. Injurier er det lovbruddet som har felt flest journalister og medier i Zambia de siste årene. Intervjuobjektene mine, blant annet en jurist som har jobbet mye med saker knyttet til media gjennom en årrekke, virket imidlertid å være

av den oppfatning at zambiske journalister, så lenge de rapporterer på en faktabasert og ansvarlig måte, har rom til å gjøre jobben sin. Det ble også påpekt at det zambiske lovverket virker å være i tråd med mange andre lands lovverk når det er snakk om ærekrenkelser. Juristen understreket også betydningen av paragrafens unntak, som at en avisartikkel er basert på sannhet, og mente at disse bidrar til å opprettholde en betydelig grad av handlefrihet for journalistene.

3.4 Ærekrenkelser av presidenten, statsråder eller parlamentmedlemmer

Det er særlig viktig at media blir gitt anledning til å kikke maktmennesker i kortene. En svakhet ved mange afrikanske lovverk er at det er straffbart å fornærme statsoverhodet eller parlamentsmedlemmer (Ogbondah 2002: 65). Den zambiske presidenten er gitt et særskilt vern mot ærekrenkelser gjennom paragraf 69 i Straffeloven:

Any person who, with intent to bring the President into hatred, ridicule or contempt, publishes any defamatory or insulting matter, whether by writing, print, word of mouth or in any other manner, is guilty of an offence and is liable on conviction to imprisonment for a period not exceeding three years.

Formålet med loven er å beskytte presidentens rykte og presidentembetets verdighet. Zambisk rett har uttalt at presidentembetet har en helt spesiell status og at det er rimelig med et særskilt vern mot ærekrenkelser. Videre er det blitt hevdet at ærekrenkelser rettet mot presidenten kan føre til at lov og orden bryter sammen ved at presidentens tilhengere går til angrep på den eller de som måtte ha framsatt ærekrenkelsene (Chanda og Liswaniso 1999: 48-49). På den annen side går det an å se paragraf 69 som en fortsettelse av den overdrevne og lite demokratiske beskyttelsen mange afrikanske ledere har hatt i lovverket. Det kan være vanskelig å se hvorfor lovverket for øvrig ikke gir et tilstrekkelig vern til presidenten og hans embete. Dette er også en del av lovverket som har blitt sterkt kritisert av blant annet medieorganisasjonene i Zambia. Flere av intervjuobjektene mine gav også uttrykk for at de mener denne paragrafen er i strid med prinsippet om ytringsfrihet. Mange vil

også hevde at et godt rykte er noe man gjør seg fortjent til, ikke noe som kan lovreguleres (Ibid: 49). Den zambiske presidenten har også immunitet mot sivil- og strafferettslig forfølgelse mens han innehar embetet. Dermed kan presidenten framsette ærekrenkelser uten å bli straffeforfulgt, mens han selv er ekstra godt beskyttet av lovverket mot denne typen ytringer.

Parlamentsmedlemmer og statsråder har ikke det samme juridiske vernet mot ærekrenkelser som presidenten. The Parliamentary and Ministerial Conduct and Ethics Act, paragraf 13, andre avsnitt, slår imidlertid fast at parlamentarikere og ministre som mener at et medieoppslag anklager han eller henne for usømmelighet kan rapportere de angivelige bruddene til høyesterettsjustitiarius og anmode om at saken blir behandlet av en domstol. Chongwe, (1995, gjengitt i Ogbondah 2002: 64) tidligere lovgiver i Zambia, påpeker at det ikke er noen lignende forskrifter som tillater journalistene å klage til domstolen dersom de er utsatt for denne typen krenkelser begått av parlamentarikere eller ministre.

Den europeiske menneskerettighetsdomstolen skiller mellom ”vanlige” borgere og offentlige personer, særlig politikere, når det er snakk om ærekrenkelser (Dom av 08.07.89, Series A, no 103, gjengitt i Chanda og Liswaniso 1999: 41). Domstolen har uttalt at politikere bør ha en høyere terskel hva angår kritikk og injurier, blant annet fordi pressefriheten er en helt sentral del av ethvert demokrati og avgjørende for at folk flest på et selvstendig grunnlag skal kunne danne seg et bilde av sine politikere og politikernes meninger og standpunkt. Amerikansk rett har dessuten påpekt at personer som innehar framtrede verv ofte har tilgang til ressurser, som for eksempel muligheten til å uttale seg i media, som gjør det lettere å imøtegå ytringer som kan være ærekrenkende (Dom av 1974, 418 U.S. 323, gjengitt i Chanda og Liswaniso 1999: 42-43).

Zambisk rettspraksis følger delvis Den europeiske menneskerettighetsdomstolen. I en dom fra 1993, hvor politikeren Michael Sata hadde anmeldt avisen The Post Newspaper Limited og Printpak Zambia Limited, skriver høyesterettsjustitiarius

Ngulube at den zambiske grunnloven legger lik vekt på ytringsfriheten og den enkeltes rett til sitt gode navn og rykte, uavhengig av om vedkommende er ”vanlig” borger eller en offentlig person. Retten ønsket imidlertid å trekke et klart skille mellom hva offentlige personer foretar seg i embetes medfør og hva de gjør som privatpersoner. Ytringsfriheten bør tolkes videre når det er snakk om hvorvidt en politiker er egnet til å bekle et embete eller ikke (Dom 1993/HP/1395; 1993/HP/1804 og 1993/HP/1823, gjengitt i Chanda og Liswaniso 1999: 43-47). Chanda og Liswaniso (1999: 47) mener imidlertid at hver enkelt dommer er gitt et for stort spillerom i disse sakene. De to mener at zambiske dommere for ofte har dømt i favør av myndighetene når enkeltindivider har utfordret den zambiske staten.

3.5 Forbudt publikasjon

En annen lov som potensielt sett gir presidenten betydelig makt over media, er loven om forbudt publikasjon. Paragraf 53 (1) i straffeloven slår fast at dersom presidenten

...is of the opinion that there is in any publication or series of publications published within or without Zambia by any person or association of persons, matter which is contrary to public interest, he may, in his absolute discretion, by order published in the Gazette and in such local newspaper as he may consider it necessary, declare that that particular publication or series of publicationa or all publications or any class of publications specified in the order published by that person or association of persons, shall be a prohibited publication or prohibited publications as the case may be.

Et brudd på paragrafen kan straffes med inntil to års fengsel, en bot eller begge deler (Paragraf 54). Hva som er motsatt av offentlighetens interesse, er det altså fullstendig opp til presidenten å vurdere. Et eksempel er at president Chiluba forbød en utgave av *the Post*, fordi han mente at avisen for tidlig hadde avslørt myndighetenes plan om å arrangere en folkeavstemning om Grunnloven. Presidenten får her så vide fullmakter at det kan være vanskelig å se at loven kan være forenelig med et demokratisk styre. Pressefriheten kan sies å være overlatt til den enkelte presidents godvilje.

3.6 Publisering av falske nyheter

En annen bestemmelse som innskrenker medias handlingsrom, er paragraf 67 (1) i Straffeloven:

Any person who publishes whether orally or in writing, or otherwise, any statement or rumour or report which is likely to cause fear and alarm to the public or to disturb the public peace, knowing or having reason to believe that such a statement, rumour or report is false, is guilty of an offence and is liable to imprisonment for up to three years. It is no defence for the person publishing such information to plead or claim that he did not know or did not have reason to believe that the information was false, unless he proves that prior to publication, he took reasonable measures to verify the accuracy of such statement, rumour or report.

Denne bestemmelsen kan legge en demper på pressefriheten, særlig fordi begrep som ”false news” og ”disturb the public peace” er kontroversielle og lite definerte.

Mediebransjen har også hevdet at paragrafen framstår som særlig urimelig i et land hvor makthaverne ikke er forpliktet til å besvare forespørsler fra media eller folk for øvrig og hvor lovverket ikke sikrer offentligheten tilgang til informasjon fra myndighetene (Louw 2004: 110).

3.7 Oppvigleri

Paragraf 57 i Straffeloven omhandler oppvigleri:

Any words which are likely to disturb the internal peace and government of the country constitutes seditious libel”. Videre blir en overtreder definert som “any person who does or attempts to do or make any preparations to do, or conspires with any person to do, any act with seditious intention, utters any seditious words, prints, publishes, sells, offer for sale, distributes or reproduces any seditious publication, and imports any seditious publication, unless he has no reason to believe that it is seditious is guilty of an offence.

Et oppviglersk utsagn består av ord som lett kan skape hat og forakt for presidenten, regjeringen, konstitusjonen, parlamentet eller rettsvesenet, hisser opp innbyggerne til å ta i bruk ulovlige virkemidler for å få til endringer i kirken eller staten, øker følelsen

av misnøye eller utilfredshet blant innbyggerne eller fremmer fiendskap mellom ulike klasser (Macha 2003: 108-9). Loven om oppviglere kan synes svært streng og dersom noen blir dømt for oppvigleri er minimumsstraffen sju år. Chanda og Liswaniso (1999: 95-100) er kritiske til loven og mener at deler av den helt klart begrenser pressefriheten og ytringsfriheten generelt. Flere av aktivitetene som forbys er helt normale i et demokrati. Det kan for eksempel være vanskelig å trekke et skille for hva som er legale og illegale aktiviteter for opposisjonspartiene. I tillegg er det et sentralt poeng at sannhet ikke er en forsvarsgrunn. Det er heller ikke et krav at man med forsett har oppfordret til oppviglerske handlinger for at man skal bli straffet. Dette bryter med praksis i for eksempel Storbritannia. Enkelte land har også gått langt i å trekke inn faren for vold som et vilkår for at noen skal dømmes for oppvigleri (Chanda 2004). Macha (2003: 109) hevder imidlertid at loven om oppvigleri i praksis brukes i liten grad i Zambia, så lenge ytringen regnes som oppriktig og moderat.

3.8 Rikets sikkerhet

Loven om rikets sikkerhet går tilbake til 1969 og skal gi retningslinjer knyttet til forhold som berører spionasje, sabotasje og andre aktiviteter som er skadelig for staten Zambia. Loven og de enkelte paragrafene er omfattende. Journalister på leting etter nyheter kan komme til å bryte loven både gjennom egne observasjoner og ved å få overbrakt informasjon fra andre. Paragraf 3(c) slår for eksempel fast at enhver person som, på en måte som er skadelig for republikkens sikkerhet og interesser, skaffer seg, publiserer eller kommuniserer dokumenter eller informasjon som er eller kan være nyttig for en utenlandsk statsmakt, gjør seg skyldig i en straffbar handling som skal straffes med 20-30 års fengsel. I Paragraf 4 framgår det at en offentlig ansatt som kommuniserer offentlig informasjon uten å ha fullmakt til dette risikerer fengsel på mellom 15 og 25 år. Det er også straffbart å motta denne formen for informasjon dersom man visste eller hadde grunn til å vite at informasjonen ble gitt i strid med loven. Paragraf 5 omhandler sikkerhetsgradert informasjon. Enhver som kommuniserer sikkerhetsgradert materiale til en person som ikke er autorisert til å motta denne typen informasjon, gjør seg skyldig i en straffbar handling som skal straffes med mellom 15 og 25 års fengsel. Dersom noen blir anklaget for brudd på

paragrafen er det ikke noen forsvarsgrunn at man ikke visste eller ikke hadde rimelig grunn til å vite at materialet var sikkerhetsgradert.

Enhver stat må ha muligheten til å beskytte seg mot forhold som kan true rikets sikkerhet, som for eksempel spionasje. Problemet med denne delen av det zambiske lovverket er at den favner svært bredt og mangler klare definisjoner og begrensninger. En praktisk konsekvens av loven er en avskrekkende effekt på ansatte i statsadministrasjonen, særlig for de som ikke befinner seg helt på toppen. Dermed blir det vanskeligere for journalistene å gjøre jobben sin, ettersom statsansatte er lite villige til å gi ut informasjon av frykt for å bli straffeforfulgt (Louw 2004: 112). Når det gjelder paragraf 5, er det svært strengt at det ikke er noen forsvarsgrunn at man ikke visste eller hadde grunn til å vite at materialet var sikkerhetsgradert. Det er videre et problem at det ikke gis noen retningslinjer eller kriterier for når et dokument skal sikkerhetsgraderes og det oppstår en fare for at overdrevent mye materiale blir klassifisert som ”hemmelig” eller ”konfidensielt”. Dette blir særlig problematisk med tanke på at Zambia mangler en offentlighetslov som sier noe om når man kan kreve innsyn i offentlige dokumenter.

3.9 Retten til informasjon

For at mediene skal være en effektiv og nyttig informasjonskanal, er de avhengige av selv å ha tilgang på informasjon. Dette gjelder ikke minst dersom media skal være et bindeledd mellom velgerne og de valgte og å ha muligheten til å overvåke myndighetenes aktiviteter og prioriteringer. Tilgangen til offentlig informasjon er altså et viktig aspekt av pressefriheten, men bare et fåtall av de afrikanske landene har gitt denne friheten et lovfestet vern. Den zambiske grunnloven nevner alle personers rett til informasjon, men det finnes ingen (offentlighets)lov som i realiteten sikrer denne rettigheten. Myndighetene har ingen juridisk forpliktelse til å frigi informasjon, i stedet forbyr flere av lovene myndighetsrepresentanter å frigi bestemt informasjon og på bakgrunn av disse forholdene har det utviklet seg en kultur preget av hemmelighold blant offentlig ansatte (Kandjii 2003: 24).

Høsten 2002 ble et forslag til offentlighetslov lagt fram for Parlamentet, The Freedom of Information Bill. Arbeidet med lovforslaget og framleggelsen av dette skjedde parallelt med to andre medielover, the ZNBC Bill og the IBA Bill. De to sistnevnte forslagene, som blant annet foreslo å gjøre ZNBC lisensfinansiert og å legge fordelingen av lisenser for radiodrift til et styre uavhengig av myndighetene, ble vedtatt av Parlamentet, mens forslaget til offentlighetslov ble trukket tilbake.⁸ Siden the ZNBC Act og the IBA Act omhandler etermediene, har jeg valgt å ikke gå særlig grundig inn på disse her.

Regjeringen stod bak alle de tre lovforslagene da de ble lagt fram for Parlamentet, men det var først og fremst representanter fra mediebransjen som hadde jobbet med de nye medielovene. Arbeidet med å få på plass en offentlighetslov startet på mange måter allerede i 1993, da informasjonsministeren i Chilubas regjering, Dipak Patel, arrangerte seminarer og satte ned utvalg som skulle gå igjennom lovverket relatert til media. Arbeidet stoppet imidlertid mer eller mindre opp da Patel ble skiftet ut av regjeringen. Noen år senere forsøkte myndighetene å få opprettet et medieråd, som blant annet skulle utstede lisenser til journalister og sørge for at de oppfylte bestemte vilkår knyttet til alder og akademisk bakgrunn. Mediebransjen var svært kritisk og flere av intervjuobjektene mine oppfattet forsøket på å opprette rådet som en reaksjon på hva regjeringen oppfattet som regjeringskritisk journalistikk. Utspillet fra myndighetene mobiliserte medieaktørene. Samtidig begynte utenlandske donorer, som IMF og Verdensbanken, å presse på for økt åpenhet hos zambiske myndigheter. Dermed ble det blåst liv i utvalget som skulle se på medielovene og et utkast til offentlighetslov ble presentert. Men igjen rant ting ut i sanden. For å få fortgang i sakene ønsket mediebransjen å fremme lovene for Parlamentet gjennom seks opposisjonspolitikere. Dette ble imidlertid avslått, angivelig fordi lovene ville ha betydelige økonomiske implikasjoner, noe som umuliggjorde denne formen for saksgang. Lovforslagene hadde imidlertid vokst seg populære, også blant folk flest og ble til slutt fremmet for Parlamentet av regjeringen. Opposisjonen og mediebransjen

⁸ Det har imidlertid vist seg vanskelig å få iverksatt de to vedtatte lovene og det har vært flere rettsrunder for å få klargjort hvilken rolle regjeringen skal ha når det gjelder utnevnelsen av representanter til to utvalg som følger av lovene.

hevdet at 90 prosent av innholdet i forslagene var identiske med forslagene de hadde ønsket å fremme.

Da informasjonsminister Zimba presenterte lovforslaget for Parlamentet, la han vekt på at myndighetene ser på informasjon som en nasjonal ressurs som skal brukes til alles beste og at en offentlighetslov vil bidra til å sikre alles rett til tilgang på informasjon. Gjennom å gjøre informasjon som i utgangspunktet er kontrollert av offentlige myndigheter tilgjengelig for publikum, vil folk bli velinformerte og foreta gjennomtenkte valg, noe som igjen ville bidra til økonomisk og sosial utvikling. Zimba uttalte også at en offentlighetslov vil fremme åpenhet og ansvarlighet hos offentlige etater og bidra til å gi Zambia et best mulig styresett. (Daily Parliamentary Debates 28.11.02: 1220-21). Samtidig trakk ministeren fram at internasjonale konvensjoner påpeker at retten til å vite også bærer med seg spesielle plikter og ansvar og dermed kan gjøres til gjenstand for spesielle restriksjoner, blant annet for å beskytte andres rettigheter og rykte eller for å beskytte nasjonal sikkerhet, offentlig ro og orden og offentlig moral (Ibid: 1222). Diskusjonen i Parlamentet ble imidlertid lagt død da visepresidenten, Enock Kavindele, valgte å trekke lovforslaget. Visepresidenten henviste særlig til terroranslagene 11. september og sammen med et par av statsrådene hevdet han at i en globalisert verden, hvor terrorisme og andre former for opprør truer sikkerheten, er det helt nødvendig å beskytte institusjoner som er ansvarlige for Zambias sikkerhet og den informasjonen disse sitter på.

Flere av journalistene som fulgte debatten, mente at enkelte av politikerne oppfattet en offentlighetslov som total tilgang til offentlig informasjon, uten mulighet for å holde noe tilbake. Dette var selvfølgelig ikke innholdet i lovforslaget. Lovforslaget hadde flere punkter som åpnet for å holde bestemte former for informasjon tilbake, for eksempel under henvisning til nasjonens sikkerhet. Tidspunktet for parlamentsdebatten gjorde det lett å henvise til en generell terrorfare og argumentasjonen brukt av enkelte politikere i Zambia er vel ikke helt ulik den myndigheter mange andre steder i verden har benyttet seg av i lignende diskusjoner. Så kan det selvfølgelig diskuteres hvor reell terrorfaren er i Zambias tilfelle og hvorvidt sterkt begrenset mulighet til å få tak i

offentlige informasjon er en konstruktiv metode for å forhindre terrorisme. Flere av intervjuobjektene mine mente det var politiske grunner til at loven ble trukket tilbake og at man ikke ønsket åpenhet, men av helt andre grunner enn av hensyn til rikets sikkerhet. Det er heller ingenting som tyder på at grunnlovsrevisjonen vil få noen konsekvenser for tilgangen til offentlig informasjon.

Jobben med å få på plass en offentlighetlov er imidlertid ikke stoppet opp. Mediebransjen og støttespillere i Parlamentet har fortsatt arbeidet med å fremme et nytt lovforslag. Spørsmålet står høyt på den nasjonale agenda og viser at dette er noe som opptar folk, også utenfor mediene. Men per i dag er tilgangen til offentlig informasjon ikke sett på som en rettighet, men som et privilegium.

3.10 Journalistenes erfaringer

Flertallet av intervjuobjektene mine mente at det ikke er en reell pressefrihet i dagens Zambia, men samtlige var også enige om at overgangen til flerpartistyre i 1991 representerte et positivt skillemerke for ytrings- og pressefriheten. Mange trakk inn at det zambiske demokratiet fortsatt er ungt og sliter med barnesykdommer. Ulike maktfaktorer i samfunnet, blant annet media, måler krefter med hverandre og kjemper for sin plass i det zambiske demokratiet. Media Institute of Southern Africa (MISA) overvåker situasjonen for media i regionen. MISA-Zambia sender ut et varsel dersom journalister i Zambia utsettes for overgrep. Basert på disse varslene, fortalte MISAs statistikk for 2005 om ti tilfeller hvor zambiske journalister var utsatt for trusler, tre var holdt tilbake av politiet og to var utsatt for vold (MISA 2006: 282-283). Zambia kommer ofte høyt opp på denne statistikken, som Zimbabwe har toppet suverent de siste årene. Man kan allikevel ikke si at situasjonen i Zambia er mye verre enn i de andre landene i regionen, det kan for eksempel tenkes at MISA-Zambia er flinkere til å rapportere enn de andre organisasjonene. Statistikken gir allikevel en nyttig indikasjon på hvordan situasjonen er for zambiske journalister.

En av journalistene jeg intervjuet hadde opplevd å bli fengslet sammen med redaktøren for den privateide avisen han jobbet i. Bakgrunnen for fengslingen var en artikkel om

et innbrudd i et militært anlegg. Myndighetene mente at avisen med dette hadde skremt nasjonen og dermed ble de som stod bak artikkelen arrestert og tvunget til å tilbringe natten i arresten i Lusaka. Dagen etter møtte journalisten og redaktøren i retten og sa seg ikke-skyldige, før de ble løslatt. Saken ble til slutt henlagt, men prosessen pågikk i et halvt år. Denne episoden skjedde på slutten av Chilubas regjeringstid, men flertallet av intervjuobjektene mine mente at man også i dag må regne med hendelser som dette. Flere av de jeg snakket med antok at myndighetene bruker anmeldelser, søksmål og fengsling som bevisste virkemidler for å skremme journalister og aviser fra å dekke bestemte saker. En av foreleserne jeg intervjuet mente at president Kaunda brukte partiapparatet til å kontrollere medias innhold, mens myndighetene etter 1991 i større grad har forsøkt å bruke lovverket og domstolene. Vedkommende mente at myndighetene benytter lovverket selektivt og at det er vanskelig å se en konsekvent linje i forhold til hvilke saker de velger å forfølge. Flere av de jeg snakket med mente at myndighetene bare går til sak når det er noe de ønsker å oppnå, ofte på et svært svakt grunnlag, og at dette gjøres bevisst for å skape problemer for enkelte medier. En sak som ble trukket fram av flere som eksempel, var da praktisk talt alle journalistene i *the Post* ble arrestert og fengslet i fire dager uten formelle siktelsler. Dette skjedde etter at avisen hadde skrevet om det zambiske forsvarrets styrke i forhold til det angolanske og zambiske ministeres angolanske forbindelser. Journalistene ble først løslatt etter at Høyesterett stilte spørsmålstegn ved fengslingen. Enkelte av journalistene ble imidlertid anklaget for spionasje og saken verserer fortsatt for det zambiske rettsvesenet, åtte år etter at artikkelen ble publisert. Saken startet på et tidspunkt da forholdet mellom myndighetene og *the Post* var svært kjølig og mange av de jeg snakket med mente at reaksjonene fra myndighetene og omfanget av disse kun kan forklares i lys av dette.

Et viktig poeng er at også saker som blir vunnet av mediene, eller til og med henlagt, innebærer betydelig ressursbruk for mediene, blant annet til advokater. Den enkelte journalist havner også i en ubehagelig situasjon, uavhengig av sakens utfall. Samtidig har selvfølgelig myndighetene, på lik linje med alle andre, rett til å anmelde når og hvem de vil. Et av intervjuobjektene mine mente at det er svært menneskelig at

representanter fra myndighetene ønsker å gi kritiske medier et slag når de får muligheten. Men selv om alle står fritt til å anmelde og saksøke er det også et poeng at myndighetene sitter på ressurser som svært ofte ikke er tilgjengelig for andre i Zambia, blant annet i form av penger, samtidig som myndighetene selvsagt har et helt spesielt ansvar for å gi media levelige arbeidsvilkår.

Sakene som media har tapt er blitt noen svært kostbare affærer, særlig gjelder dette saker som har omhandlet ærekrenkelser. Betydelige erstatningsbeløp har bidratt til å forverre en allerede svak økonomi for mange av de zambiske mediene, ikke minst avisene, både de privateide og myndighetseide. Flere av avisene sliter alvorlig med å gjøre opp for seg etter å ha blitt idømt erstatninger. En av dem er *the Monitor*, som har blitt idømt erstatninger gjennom flere rettssaker. Avisen måtte for eksempel betale 80 millioner kwacha i erstatning etter injurier mot to av juristene i Den zambiske menneskerettighetskommisjonen. Da avisen ikke kunne betale summen, ble løsningen å inndra *the Monitors* Land Rover, noe som selvfølgelig bidro til å svekke avisens aktiviteter (MISA 2004: 122)

Domstolene har imidlertid ved flere anledninger forsøkt å ta hensyn til medias haltende økonomi. I en dom hvor *the Post* ble felt for å ha ærekrenket politikeren Michael Sata gav dommeren en detaljert redegjørelse for hvorfor det er så sentralt at media ikke blir knust av høye erstatningsbeløp. Det virker som om det er viktig for domstolene å ikke bli sett som medskyldige i eventuelle forsøk på å forhindre pressefriheten. Intervjuobjektene mine var også klare på at de oppfattet domstolene i Zambia som uavhengige, selv om et fåtall av dem opplevde at det av og til har vært problemer i saker som har et politisk preg. Enkelte mente at man i denne typen saker av og til har sett at den utøvende myndighet legger et press på dommerne som det krever integritet å stå imot, men ingen nevnte eksempler på dette i saker som berørte media. Flere tilfeller hvor staten har tapt rettssaker mot media tyder jo også på at rettsvesenet opptrer som en uavhengig instans.

Et sentralt spørsmål i denne sammenhengen blir jo om søksmål og rettssaker fører til en selvsensur i avisredaksjonene. Legger utgiftene til advokater og erstatninger og ikke minst den enkelte journalists frykt for å få problemer, føringer for hva som kommer på trykk i zambiske aviser? Her er det viktig å skille mellom det å opptre etisk og juridisk korrekt, blant annet med utgangspunkt i erfaringer gjort gjennom domstolene, og å unnlate å skrive om sentrale samfunnsspørsmål fordi man frykter ubehageligheter. Et av intervjuobjektene mine, en forsker, forklarte forskjellen på denne måten:

I think being ethical is the positive stuff, this is where you exercise social responsibility and say "I'm a professional and these are some of the norms that my society believes in and I can report this way without offending public decency, public morality and things like those". Bad self-censorship is that you deliberately spike a story even when it is very important and in public interest.

Intervjuobjektene mine var enige om at man får jobbe i fred og at det ikke eksisterer selvsensur så lenge man skriver om "ufarlige" ting, som sport og underholdning. Når det kom til mer politisk pregede saker, var de mer uenige om hvorvidt faren for arrestasjoner og dyre søksmål påvirker journalistenes arbeid. Journalistene fra de privateide mediene mente i liten grad at de drev selvsensur på grunn av frykt for arrestasjoner og rettssaker, dette til tross for at historien viser at de privateide mediene er de som oftest blir anmeldt og trukket for retten. Journalisten som ble fengslet etter å ha skrevet om innbruddet i militæranlegget uttalte for eksempel:

I take it like it's part of the game. If you become too careful in journalism, you can't write anything, but you just have to write. If it happens, it happens. But you have to make sure that you write objectively, what is truthful. Sometimes the government just comes in to scare you. But when you realize that, you just forge ahead. I learned quite a lot out of that experience. Immediately after that, I began to see things from a different point of view. I was new from the college, I had two years in the practice, so I didn't know what to expect and things like that. But it was a genuine course just that the state wanted to scare the media.

Av de jeg snakket med virket det som om personene som ikke jobbet som journalister, men som blant annet forskere og forelesere, var de som hadde mest tro på at det utøves

selvesensur på grunn av frykt for arrestasjoner og søksmål. Blant disse intervjuobjektene var det flere som mente det var sannsynlig at høye erstatningssummer har bidratt til selvesensur i redaksjonene. Samtidig påpekte de at det kan være vanskelig å si hva som er godt etisk arbeid og hva som er selvesensur og at en ansvarlig redaktør ikke kan eller skal la alt slippe igjennom. Det kan selvfølgelig tenkes at det er vanskelig for journalistene selv å innrømme selvesensur. Samtidig mente flertallet av journalistene fra de myndighetseide avisene at det finnes en form for selvesensur i avisredaksjonene, men at dette like gjerne kan forklares med utgangspunkt i mer politiske forhold som i frykten for juridiske represalier. Dette skal jeg komme nærmere inn på under neste kapittel, hvor jeg ser på hva eierskap har å si for innholdet i avisene.

Flere av de jeg snakket med trakk også fram at en del av søksmålene som de myndighetseide mediene har tapt ikke først og fremst kan forklares med svak kunnskap eller dømmekraft hos mediene selv. I stedet er de ofte et resultat av at representanter fra myndighetene har styrt innholdet i en artikkel og at denne for eksempel har fått et injurierende innhold. Politikk har vært viktigere enn presseetikk. Når vedkommende som er utsatt for injuriene saksøker, er det avisen som blir skadelidende, ikke for eksempel ministeren som la føringer på avisartikkelens innhold. Når artikkelen ender med en anmeldelse kan man ikke forvente å få noen hjelp fra vedkommende som la seg opp i innholdet i artikkelen. Han eller hun vil i stedet dekke seg bak at en ansvarlig avisredaktør må vite hva som kan gå i trykken og hva som må stoppes. Hvor lett det er å stå imot press i situasjoner som dette og hvor utbredt innblanding fra eierne er i de myndighetseide avisene skal jeg også komme tilbake til i neste kapittel.

Parlamentsmedlemmet jeg intervjuet, Charles Banda, hadde opplevd å bli utsatt for injurier fra ZNBC, *the Times* og *the Daily Mail*. Dette skjedde i forbindelse med at han jobbet i ZNBC. Han lot tidligere president Kaunda slippe til i programmet han ledet, noe som ikke vakte begeistring hos den sittende regjeringen. Etter dette mistet Banda jobben og ble framstilt som en korrump journalist hos de myndighetseide mediene,

blant annet gjennom en 30 minutters dokumentar på ZNBC. Den tidligere journalisten gikk til sak mot alle de tre mediene, vant alle sakene og ble tilkjent 60 millioner kwacha i erstatning fra hver av de tre mediene, noe som i zambisk sammenheng er et veldig høyt beløp for denne typen saker. Noe av det Banda reagerte sterkest på, i tillegg til de feilaktig påståtte opplysningene, var at han aldri fikk muligheten til å komme med et motsvar. Dette mente han er et gjennomgående problem for de myndighetseide mediene, særlig avisene og noe som også kan forklares med politisk innblanding.

Samtidig er det viktig å understreke at media ikke har vært uten skyld i alle rettssakene. Det finnes også en kulørt presse i Zambia, hvor terskelen for å komme med injurierende utsagn kan synes lav. Som nevnt sliter avisene i Zambia med lave opplagstall og en svak økonomi. Dermed kan det være ekstra fristende å la business bli viktigere enn etikk og krysse grenser for å få opp salgstallene. Flere av journalistene trakk også inn politikernes ordbruk som et forhold som kunne bidra til å skape problemer for media i forbindelse med ærekrenkelser. Et ganske fornærmende språk, hvor man gjerne setter merkelapper som tyv og idiot på politiske motstandere, kan av og til skape vansker, særlig for direktesendte programmer i radio og fjernsyn. For avisenes del er det avgjørende å være kritisk til hva man velger å gjengi.

Et annet eksempel på brudd på viktige etiske regler, er at anmeldelser og rettssaker har fått enkelte journalister til å avsløre kildene sine. Zambia har imidlertid ingen lov som beskytter journalistenes kilder eller for så vidt andre varslere. Fraværet av en slik lov kan bidra til å undergrave gjensidig tillit mellom journalister og kildene deres, noe som igjen bidrar til å innskrenke ytringsfriheten ettersom kildene lar være å komme med informasjon av frykt for å bli navngitt (MISA 2006: 266). Et av intervjuobjektene mine trakk fram et eksempel hvor redaktøren i en privateid avis nylig hadde avslørt en kilde og uttalt ting som: ”Do you think I can eat an opinion?”.

Journalistene jeg snakket med mente selv at de hadde god kjennskap til både lovverket og det etiske regelverket. UNZA og Evelyn Hone College virker å gi grundig

opplæring i temaene, dette er emner det har blitt undervist i helt siden journalistikkutdanningen ved de to utdanningsinstitusjonene ble opprettet. Ved universitetet har de et kurs hvor det de syv første månedene undervises i lovverket og de neste tre månedene i presseetikk. Flere var imidlertid skeptiske til undervisningen som blir gitt ved de private skolene, men dette gjaldt undervisningstilbudet generelt, ikke kursene om lov og etikk spesifikt. For journalister som mangler formell utdanning finnes det kurstilbud i regi av medieorganisasjonene og ZAMCOM. Flere trakk også fram intern opplæring som viktig, men det virket som om dette var vanligere før, kanskje fordi det da var sjeldnere at journalistene hadde studert journalistikk. Det finnes også litteratur om disse emnene, skrevet av zambiere og beregnet på zambiske forhold. Intervjuobjektene mine som ikke jobbet som journalister var kanskje noe mer skeptiske til journalistenes kjennskap til lovverket og etiske regler. Samtidig var de fleste enige om at det ikke først og fremst er opplæringen det skorter på når media bryter lovverket eller det etiske regelverket. I stedet ble forhold som eierskap, politisk kultur, mangelen på en offentlighetslov og den generelle fattigdommen i det zambiske samfunnet trukket fram som forklaringer på hvorfor media går på akkord med gode holdninger.

3.11 The Media Council of Zambia

The Media Council of Zambia (MECOZ) startet sin virksomhet i 2004. Utvalget har formulert et sett med presseetiske regler og styret i MECOZ, som til enhver tid skal representerer ulike samfunnsområder, behandler klager dersom noen opplever at media har brutt det etiske regelverket. Ordningen kan sammenlignes med Pressens Faglige Utvalg (PFU). Både enkeltpersoner og mediebedrifter kan være medlemmer og alle de større medieinstitusjonene, med unntak av *the Post*, er medlemmer. Rådet var opprinnelig et samarbeid mellom MISA-Zambia og PAZA og viser at media kan jobbe etter ett sett med regler, uavhengig av eierskap. MECOZ er også et eksempel på at det tidvis betente forholdet mellom journalistene fra privateide og myndighetseide medier har bedret seg kraftig.

MECOZ er tenkt som en ”court of honour”, og er ikke en “court of law”. Poenget er at kritikk fra rådet skal føre til offentlig fordømmelse og dårlig publisitet for berørte journalister eller medier. Etableringen av MECOZ tyder jo på at journalistene er en etisk bevisst yrkesgruppe, en yrkesgruppe som også kan og vil drive ”checks and balance” i egne rekker. En av målsettingene for mediene med MECOZ er også å forhindre noen av de svært kostbare søksmålene media har opplevd de siste årene. En saksbehandling innen MECOZ vil sannsynligvis være betraktelig mindre ressurskrevende for den berørte journalisten og mediebedriften enn hva som er tilfellet i forbindelse med en rettssak. Personer som føler seg for eksempel ærekrenket vil ha muligheten til å få oppreisning, blant annet gjennom kunngjøringer i mediene, uten at de vil få utbetalt noen erstatning.

Dersom folk ønsker å beholde sitt gode navn og rykte, uten å knekke ryggen på media, burde derfor MECOZ være et godt alternativ til domstolene. Rådet har imidlertid hatt en treg start med få saker. Dette er jo for så vidt positivt dersom det er et uttrykk for at media jobber i tråd med sine etiske retningslinjer. Nå viser det seg imidlertid at saker som kunne blitt behandlet av MECOZ i stedet blir anmeldt. Dette kan selvfølgelig skyldes at rådet foreløpig er lite kjent. Erfaringene fra MISA-Zambias forløper til MECOZ, the Independent Media Council, viser imidlertid at få saker også ble klaget inn for dette organet. Blant de klagenes som MECOZ har fått inn er det imidlertid også henvendelser fra myndighetene, noe som kan tyde på en aksept for ideen om selvregulering. Dette kan bety mye for media på sikt, ikke minst med tanke på økonomiske forhold.

For medieorganisasjonene er tanken om selvregulering helt sentral, de ønsker å forhindre at myndighetene går inn med rettslige instrumenter for å kontrollere media. En av forskerne jeg snakket med, mente imidlertid at det ville ha vært en fordel om oppgavene til et organ som MECOZ var lovregulert. Vedkommende trodde at dette ville ha gitt rådet større respekt hos folk flest og mer autoritet overfor journalister som ikke opptrer etisk korrekt og som han mente måtte tvinges inn på rett spor. Forskeren så for seg en lov hvor media alene hadde fått bestemme innholdet. Det er vanskelig å

vurdere hvor realistisk dette er, men det virker noe usannsynlig at en lov ville passere Parlamentet uten korrigeringer, særlig med tanke på at enkelte politikere tidligere har ønsket seg strenge reguleringer av blant annet hvem som får drive med journalistikk. I andre land, blant annet Norge, går dessuten argumentasjonen på at selvregulering kan bidra til etiske medier nettopp fordi man ønsker å unngå en statlig inngripen.

3.12 Konsekvensene av en manglende offentlighetslov

Mange av intervjuobjektene mine så mangelen på en offentlighetslov som et uttrykk for at det ikke finnes reell pressefrihet i Zambia. Nesten samtlige av journalistene jeg snakket med trakk fram fraværet av en offentlighetslov som et betydelig hinder fra å gjøre en best mulig jobb. Dette var uavhengig av om journalisten jobbet i en privateid eller myndighetseid avis. Journalistene hadde for eksempel opplevd at det tok svært lang tid å få svar på henvendelser om innsyn i offentlige dokumenter eller spørsmål om intervjuavtaler med representanter fra myndighetene. Det ble også påpekt at det er få personer som har tillatelse til å uttale seg eller til å frigi informasjon på andre måter. Dersom man skal snakke med en minister må man ofte sende inn spørsmålene på forhånd, men dette forsinker selvfølgelig nyhetsproduksjonen og innen man får et svar kan nyheten være gått ut på dato. Journalistene påpekte også at informasjon ofte ble holdt tilbake under påskudd av at den omhandlet rikets sikkerhet, selv om informasjonen journalistene var ute etter var av svært liten sensitiv art. De fleste av journalistene satt igjen med en følelse av at myndighetene bevisst trenerte forsøk på å få tilgang til informasjon og at framstøtene som regel fikk et negativt utfall. Følgende utsagn fra en av journalistene er nok ganske typisk:

You want to do serious investigative journalism, but there are stumbling blocks. Your press inquiry is delayed, maybe it takes six months to be answered. You go back and somebody says “ah, we have forgotten”. The time goes by and you find that there is a new minister. So you lose hope.

Det eneste unntaket fra oppfatningen om at offentlig informasjon er lite tilgjengelig, var en av journalistene som jobbet for en myndighetseid avis. Han mente at

informasjonen var tilgjengelig, så lenge politikerne oppfattet avisen du jobbet for som seriøs. For øvrig var det en utbredt oppfatning blant journalistene at myndighetene holdt tilbake informasjon for å skjule ting som ville se dårlig ut dersom det ble offentlig kjent, for eksempel maktmisbruk og korrupsjon. Flertallet av personene jeg intervjuet mente også at dette var grunnen til at flere av politikerne ikke hadde gått inn for forslaget om en offentlighetslov. Flere nevnte også at politikerne gjerne snakket varmt om betydningen av åpenhet og kritisk journalistikk helt til de selv befant seg i posisjon. Fra da av virket det som om de fulgte ”regelen” om at jo mer du åpner opp for media, jo mindre makt sitter du igjen med selv.

Nå kan det selvfølgelig hevdes at gode journalister alltid graver seg fram til gode saker, uavhengig av en offentlighetslov. Flere av journalistene fortalte om gode kilder som satt sentralt plassert, for eksempel i regjeringen og departementene. Det virket også som om det er relativt tette private forbindelser mellom journalister og politikere. Mange har studert ved de samme skolene og flere av de jeg snakket med hadde erfaring fra både journalistikk og politikk. Problemet er imidlertid at journalistene får tilgang til informasjon på en måte som gjør den mindre anvendbar og nyttig enn hva som ville vært tilfellet med en offentlighetslov. Nesten alle fortalte for eksempel om kilder som var villige til å fortelle, men kun under et løfte om å forbli anonyme. Journalistene mente at mange er misfornøyde med ulike forhold i dagens Zambia, men at de ikke våger å stå fram med navn på grunn av frykt for å miste jobben.

Journalistene var enige om at bruken av anonyme kilder fort blir et problem. Mange nevnte at det var problematisk å få verifisert historiene gjennom å dobbeltsjekke kildene. Dersom man velger å publisere uten å få bekreftet historien, fordi man for eksempel mener at saken er av så stor offentlig interesse, kan det selvfølgelig bli problemer dersom politiet stiller spørsmål ved hvor du har fått historien ifra. Dersom journalistene og avisene opptrer etisk riktig og respekterer kildevernet, er det de som blir sittende med problemene, om kilden din var en troverdig minister spiller en mindre rolle. Dessuten må journalistene være på vakt mot kilder som kan ha egneinteresser i å fortelle historier som ikke alltid er like korrekte. Journalistene

fortalte også at de kunne sitte på materiale i over ett år uten å klare å få bekreftet historien fra flere hold. Dermed ender man opp med en gammel sak før den blir publisert. Flere av journalistene nevnte også at forsøk på å få bekreftet historien kunne skape problemer og at spørsmål om ”hvem fortalte deg dette” kunne etterfølges av besøk i avisredaksjonen av representanter fra for eksempel Informasjonsdepartementet. Det er også en fare for at man får mer spekulative historier, ettersom media ikke får tilgang til informasjon som kan gi det hele og fulle bildet, dermed er det lett for at journalistene begynner å spekulere og man får halvsanne historier preget av ”anonyme kilder forteller”. Selvfølgelig finnes det unntak og politikere som er villige til å stå fram uten krav om anonymisering. Michael Sata, Mwanawasas motkandidat i presidentvalget i fjor, ble nevnt som et eksempel. Men flere av journalistene mente at politikerne først og fremst er villige til å stå åpent fram når det er snakk om nedrakking av politiske motstandere, i virkelige politiske saker opptrer de mer lukket.

Mangelen på en offentlighetslov gjør undersøkende journalistikk vanskelig og kan bidra til at man får en ganske grå journalistikk preget av sitater og referater fra pressekonferanser. Journalistene mente at man får tak i informasjon, men ikke den typen informasjon som samfunnet virkelig trenger, den som blant annet forteller hvilken vei pengene tar. En av journalistene uttalte:

Most of the media organisations will phone ZIS⁹ to find out what is the government program for the day. It's like we go where everybody goes. That's why you find that each newspaper you read are almost writing about the same things. It's because the investigative kind of journalism... we cannot go deep because there is still that traditional impediment again where if you sit on certain information, you can't go beyond that, "it's a taboo, you can't go behind that".

Det finnes også eksempler på at de privateide avisene tidvis kan ha et svært dårlig forhold til regjeringen og myndighetene. Enkelte mente at forholdet mellom Fred M'membe, redaktøren av *the Post*, og president Chiluba tidvis var så til de grader på

⁹ Zambian Information Service.

frysepunktet at de kunne ha begynt å slåss om de møttes på gata. En av journalistene i en av de andre privateide avisene opplyste at forholdet deres til myndighetene var svært anstrengt og at dette blant annet gav seg utslag som at de aldri fikk bli med på reiser med myndighetene eller ikke engang fikk tilsendt pressemeldinger som myndighetene sendte ut. I slike situasjoner er det helt klart at en offentlighetslov ville ha vært et svært nyttig verktøy og noe som kunne hjulpet avisene med å få større tyngde bak kravene sine om innsyn.

En manglende offentlighetslov kan også bidra til at journalistene oftere betaler for å få tak i opplysninger. Flere av journalistene fortalte at de hadde gjort dette, selv om de oppfattet det som en tvilsom praksis og i strid med god presseetikk. Journalistene var enige om at dersom man skal kunne forsvare å betale for informasjon, så må materialet ha stor offentlig interesse og ha betydning for samfunnet. Den generelle fattigdommen i landet og lave lønninger kan gjøre det ekstra fristende å kreve betaling for informasjon. Samtidig kan betaling for informasjon bidra til at folk produserer ”informasjon” som ikke er korrekt.

Journalistene gav altså uttrykk for at manglende tilgang til offentlig informasjon er et problem i nyhetsproduksjonen. Samtidig var flere av journalistene kritiske til hvor stor reell betydning en offentlighetslov ville hatt. Flere av de jeg intervjuet mente at myndighetene likevel ville ha funnet metoder for å holde ting tilbake og stemple dokumenter ”unntatt offentlighet”. Flere fryktet at en eventuell lov bare ville være av akademisk betydning, særlig for de myndighetseide avisene og at man bare ville få en telefon dersom man satt på materiale som noen ønsket at ikke skulle publiseres. Flere av journalistene fra de myndighetseide avisene mente at de også i dag kunne ha jobbet hardere for å få tak i offentlig informasjon, men at de opplever at eierskapet legger begrensninger på hvor aktuelt det vil være å publisere bestemte saker. Dette skal jeg komme nærmere inn på under neste kapitel, hvor jeg vil gå grundigere inn på konsekvensene av eierskap. Det ble også påpekt at det videre arbeidet med å få på plass en offentlighetslov kan gjøre at loven blir såpass utvannet, at den ikke vil bli et nyttig verktøy for journalistene. Samtidig mente flertallet av de jeg snakket med at en

lov uansett vil bemyndige journalistene. I dag opplever journalistene at de ikke har noe sted å klage dersom de ikke får ut informasjon, en offentlighetslov ville ha gitt dem et våpen på dette området. Et klageorgan kan også bidra til å vekke oppmerksomhet rundt myndighetenes vilje til åpenhet, noe som kan vært effektivt både nasjonalt og med tanke på internasjonale donorer. Flere av journalistene fryktet imidlertid at en ny lov kan gjøre myndighetene enda mer byråkratiske når det gjelder å gi tilgang til dokumenter og at de vil utnytte alle muligheter som loven gir for å holde dokumenter tilbake.

En lov vil uansett være et lite nyttig verktøy dersom journalistene ikke bruker den aktivt. Flere understreket betydningen av skikkelig opplæring blant journalistene og andre deler av samfunnet dersom en eventuell offentlighetslov skal bli et effektivt virkemiddel. Flere av de jeg snakket med understreket at Zambia har hatt en kultur og historie preget av hemmelighold. Et av intervjuobjektene uttalte:

Well, I think there'll be a lot of education that has to be undertaken. I think that we are coming from a culture and a colonial legacy, where secrecy is actually the sense of governance. And I think to try and change this paradigms and psychic as it were, will take a lot of effort in terms of education. But I think that the media fraternity seems to be geared for this kind of advocacy and I think we need to launch very comprehensible public education programs.

Et annet av intervjuobjektene påpekte også at informasjon har liten verdi dersom man ikke vet hvordan man skal bruke den, hvordan informasjonen skal tolkes og vurderes på en konstruktiv måte og hvordan den skal presenteres. Han mente å se flere eksempler på at journalistene ikke er tilstrekkelig analytiske til å gi spennende og nyttige presentasjoner av den informasjonen de allerede i dag har tilgang til.

Vedkommende mente det var et utbredt problem at flertallet av journalistene er "jack-of-all-trades and masters of none".

3.13 Oppsummering

Den zambiske grunnloven beskytter ytringsfriheten på en måte som langt på vei er i tråd med internasjonale konvensjoner. Samtidig bærer andre deler av lovverket preg av å ha overlevd fra kolonitiden og ettpartistaten, dette kommer blant annet til uttrykk gjennom statens relativt vide muligheter til å slå ned og forhindre opprør og uro og presidentens omfattende fullmakter. Når det kommer til lover som er relevante for media, er de nevnte forholdene synlige ved at presidenten er gitt vide fullmakter til å forby og trekke tilbake publikasjoner, i tillegg til at han er sterkt beskyttet mot injurier. Media må også være forsiktige med å komme med utsagn som kan oppfattes som forsøk på oppvigleri eller kan true rikets sikkerhet. Et generelt problem med flere av lovene jeg så på er at de er vide og mangler klare definisjoner. Det virker også som om myndighetene er villige til å bruke anmeldelser og søksmål for å holde kritiske medier på avstand. Særlig har kostbare advokathonorarer og ikke minst betydelige erstatningssummer i forbindelse med injuriersøksmål bidratt til å forsterke de økonomiske problemene mange av avisene allerede sliter med, både myndighetseide og privateide. Samtidig virker det som om de zambiske dommerne forsøker å begrense erstatningssummene, nettopp for å forhindre at avisene skal gå konkurs på grunn av tapte saker. Det er vanskelig å gi et entydig svar på om faren for anmeldelser og søksmål fører til selvsensur blant journalistene. Journalistene fra de privateide mediene mener at dette ikke skjer, mens journalistene fra de myndighetseide mediene trekker fram at politikk av og til går foran etikk i redaksjonslokalene som et større problem enn selvsensur. Opprettelsen av MECOZ har foreløpig ikke fått stor betydning for hvordan juridiske og etiske konflikter blir løst.

Det største problemet for zambiske journalister knyttet til lovverket, er sannsynligvis mangelen på en offentlighetslov. Regjeringens forslag til offentlighetslov ble trukket tilbake i 2002. Dette skaper store problemer for media fordi det gjør det vanskeligere å få tilgang til offentlig informasjon og dermed bidrar til mindre spennende og samfunnsnyttige medier. Mangelen på en offentlighetslov får også uheldige etiske utslag, som at man i stor grad bruker anonyme kilder eller betaler for å få tak i informasjon. Dersom en offentlighetslov til slutt kommer på plass, er det en viss fare

for den er mer utvannet enn det opprinnelige forslaget. For at en eventuell lov skal bli et effektivt verktøy for journalistene, vil det kreves opplæring blant både journalister og myndigheter og ikke minst en kulturendring hos sistnevnte gruppe. Det virker for øvrig som om journaliststudentene, i hvert fall ved de offentlige utdanningstilbudene, får en grundig opplæring i dagens lovverk og etiske regelverk.

4. EIERSKAP – Politikk eller profesjonalitet og presseetikk?

Under den zambiske ettpartistaten var det forbudt for private å drive medier. Nasjonen hadde likevel en privateid avis, nemlig ukeavisen *the National Mirror*, som hadde overlevd fra tiden før forbudet trådte i kraft. Utover dette var de myndighetseide mediene totalt dominerende. I forkant av overgangen til flerpartistyre i 1991 ble det imidlertid åpnet opp for privateide aviser og i dag er det i teorien fritt fram for alle zambiere å starte en avis. Mellom januar og oktober 1991, en periode på ti måneder før opprettelsen av den tredje republikken, ble ikke mindre enn 25 aviser og 3 magasiner registrert hos Det zambiske nasjonalarkivet (Chirwa 1997: 9). Flere av disse hadde forbindelser til politiske partier. Slagord som "The Paper that digs deeper", "We have nothing to hide" og "Truth and justice" forteller litt om avisenes formål og sier kanskje også noe om hvordan grunnleggerne av disse avisene oppfattet de myndighetseide mediene under Kaundas regime. Zambia opplevde imidlertid en omfattende avisdød utover på 90-tallet, mange av avisene fra denne tiden hadde svært kort levetid og kun *the Post* har overlevd. I tillegg kom *the Monitor* til på midten av 90-tallet. I dag har Zambia to myndighetseide dagsaviser som trykkes i fullformat, *the Times* og *the Daily Mail*, i tillegg til privateide og tabloide *the Post*, *the National Mirror* og *the Monitor*, førstnevnte en dagsavis, de to siste ukeaviser. I tillegg finnes det et fåtall lokalaviser som i liten grad kommer ut regelmessig og studentaviser ved UNZA og Evelyn Hone College.

I dette kapitlet vil jeg se på hvilken rolle eierskap spiller for avisenes rammevilkår og endelige produkt. Staten som eier har en del konkurransefortrinn som private aktører ikke har. Myndighetene kan for eksempel favorisere sine medier gjennom å gi dem lettere tilgang til importert utstyr, som avisepapir, ved å la avisene slippe unna skatter og avgifter og ved å gi dem redusert pris på strøm. I et land som Zambia, hvor den private økonomien er såpass liten, spiller muligheten for annonseinntekter fra offentlige organer en stor rolle. President Kaunda brukte blant annet annonsenekt som våpen mot *the National Mirror* og jeg vil også se på om dette gjøres i dag mot de private avisene. Et uttrykk sier at "You don't bite the finger that feeds you". Videre i

kapittelet vil jeg se på hvorvidt journalistene kan gjøre en selvstendig og profesjonell jobb basert på mest mulig objektive nyhetskriterier, uavhengig av hvem som står som eier av avisen. Med utgangspunkt i tanken om media som den fjerde statsmakt, blir det sentralt å se på om de myndighetseide avisene kan spille rollen som vaktbikkje overfor sin eier. I forrige kapittel tok jeg opp spørsmålet om selvsensur knyttet til faren for søksmål. I denne delen av oppgaven vil jeg se på selvsensur med et mer generelt utgangspunkt. Med en gruppe myndighetseide aviser og en gruppe privateide aviser er det også en fare for at man får en polarisering av media som både rammer innholdet i avisene og ikke minst, som det ble påpekt under siste del av teorikapittelet, journalistenes muligheter for å samarbeide. Dette er forhold jeg vil komme inn på mot slutten av kapittelet. Aller først vil jeg se nærmere på hvem som står som eiere av avisene og kort presentere avisenes historie.

Jeg har valgt å bruke begrepene myndighetseid og privateid, og ikke ”public service media” og uavhengig. Hvorvidt avisene ”fortjener” de sistnevnte formene for benevnelse er jo nettopp noe av det som skal studeres i dette kapittelet. Under teoridelen har jeg for så vidt også slått fast at det ikke finnes medier som kan sies å være hundre prosent uavhengige.

4.1 Hvem er eierne?

The Times og The Daily Mail

I 1966 kjøpte de zambiske myndighetene avisen Central African Mail fra David Astor og Richard Hall og gav den navnet *the Zambia Daily Mail*. I 1975 overtok de også *the Times of Zambia* fra selskapet Lonrho. Mediene ble integrert i regjeringspartiet UNIPs strukturer med et offisielt mål: å fremme nasjonal utvikling og enhet. Men det eksisterte også en målsetting som ikke var uttalt offentlig: å stilne all politisk kritikk eller dissens som med all sannsynlighet ville oppstå med frie medier (Banda 1997: 9). Med overgangen til flerparti- og MMD-styret i 1991 forble eierskapet av *the Times* og *the Daily Mail* uendret. Eierskapet og administrasjonen av dette sorterer under Finansdepartementet, mens styrene er utnevnt av og står ansvarlige overfor Informasjonsdepartementet. En statssekretær tilhørende dette departementet sitter også

i begge styrene. Det er vanskelig å få hundre prosent klarhet i hvorvidt *the Times* og *the Daily Mail* overhode mottar driftsstøtte fra myndighetene, men normalt vil dette eventuelt utgjøre mindre summer.

The Post

The Post ble startet i 1991 av lokale forretningsfolk, blant annet Fred M'membe. Flere av avisens grunnleggere sympatiserte med MMD og avisen hadde "The paper that digs deeper" som sitt slagord. *The Post* drives i dag som et aksjeselskap. Antall aksjeeiere er litt uklart, men befinner seg sannsynligvis et sted mellom 10 og 20. Enkelte hevder at strukturen i *the Post* er lagt opp på en måte som gjør at aksjeeierne ikke kan influere særlig mye på innholdet i avisen. Fred M'membe er i dag både største aksjeeier, administrerende direktør og sjefsredaktør og har potensielt sett betydelig innflytelse over driften av avisen og dens innhold. M'membe blir av flere regnet som en av pionerene innen de frie mediene i det sørlige Afrika. Økonomisk virker *the Post* å klare seg relativt bra. Avisen har blant annet nytt godt av midler fra ulike utenlandske donorer.

The Monitor

The Monitor ble etablert av Afronet i valgåret 1996. Afronet er en menneskerettighetsorganisasjon som blant annet avdekker menneskerettighetsbrudd og driver ulike former for påvirkningsarbeid. Formålet med opprettelsen av avisen var å bidra til frie og rettferdige valg, blant annet ved å skape en offentlig arena for organisasjoner og partier som opplevde at de fikk marginalt med dekning i de eksisterende mediene. Avisen skulle også fokusere på menneskerettighetsspørsmål og utvikling. På denne tiden var avisen nærmest en valgavis og ble finansiert av ulike donorer. *The Monitor* ble en populær avis og eiere og donorer bestemte seg for å fortsette driften også etter valget i 1996. I 2000 ble driften av *the Monitor* skilt ut fra Afronet. Avisen begynte å framstå som svært myndighetskritisk og det ble sett på som en fordel, også fra donorhold, å separere de to. Fra august 2000 er *the Monitor* et juridisk sett eget foretak, eid av Afronet og med blant annet lederen av Afronet, N'gande Mwanajiti, som styremedlem. De to foretakene holder til i ulike lokaler og

med helt atskilte staber. Utskillelsen fra Afronet har imidlertid betydd store økonomiske problemer for *the Monitor* og Afronet har bidratt med noe økonomisk støtte for å holde avisen i gang.

The National Mirror

I 1972 lanserte Multimedia Zambia, et foretak dannet av the Christian Council of Zambia og the Zambia Episcopal Conference, avisen *the National Mirror*. Disse organene representerer i hovedsak den katolske kirken, Zambias største trossamfunn. Avisen var i store perioder fram til 1991 den eneste zambiske avisen på private hender og ofte i tøffe konflikter med president Kaunda. Avisen har alltid hatt som formål å spre informasjon med utgangspunkt i kirkens ståsted og å være en forkjemper for menneskerettigheter og andre beslektede saker. Økonomisk er kanskje *the National Mirror* noe heldigere stilt enn enkelte av de andre zambiske avisene. Da avisen ble opprettet var eierne såpass framsynte at de så at det kunne bli et problem for avisen å overleve økonomisk. Dermed ble det opprettet et eiendomsfond som *the National Mirror* kan hente midler fra til driften når ting går dårlig økonomisk.

4.2 Eierskapets betydning for tilgang til ressurser

Samtlige av de zambiske avisene, kanskje med unntak av *the Post*, sliter økonomisk. Den svake økonomien kan ha flere forklaringer. I forrige kapittel var jeg inne på betydningen av de mange kostbare søksmålene som media har vært involvert i. Den generelle fattigdommen i Zambia spiller sannsynligvis også en betydelig rolle, bare et mindretall av befolkningen har for eksempel råd til å kjøpe en avis hver dag. Alle avisene har opplevd reduserte opplagstall de siste årene. Det er vanskelig å anslå nøyaktig hvor høye opplagstallene er, det finnes ingen fullgod statistikk og anslagene varierer. Med utgangspunkt i opplysninger gitt i intervjuene mine, vil jeg anta at de to ukeavisene har et opplag på pluss/minus 5000, mens dagsavisene ligger på ca 15 000. *The Post* har trolig det høyeste opplaget og *the Times* ligger muligens noe høyere enn *the Daily Mail*. Det er imidlertid godt mulig at disse anslagene er i overkant optimistiske. Avisproduksjonen preges også av dårlig tilgang til nødvendig utstyr, som for eksempel avisepapir. En svak kwacha og landets manglende kystlinje gjør import av

varer til en ekstra kostbar affære. Det samme kan sies om myndighetenes skattlegging av en del utstyr. Det er også et poeng at den zambiske økonomien er relativt liten og gir media begrensede muligheter for reklameinntekter. Avisenes svake økonomi kan sannsynligvis også forklares med mer interne forhold hos media, for eksempel dårlig økonomisk ledelse og at flere av de myndighetseide mediebedriftene muligens er overbemannet. Dette siste forholdet virker å være et særlig stort problem hos ZNBC, men også *the Daily Mail* restrukturerte virksomheten og reduserte antall ansatte da jeg var i landet.

Det har vært vanskelig å få skikkelig innsyn i avisenes økonomi. De myndighetseide mediene fikk tidligere overført midler fra staten. Det er imidlertid slutt på disse faste overføringene, selv om et fåtall av intervjuobjektene mine spekulerte i om disse fortsatt eksisterer. En avslutning av statens finansiering av disse mediene er også i tråd med den økonomiske politikken flere donorer, blant annet Verdensbanken og IMF, har ført overfor Zambia og hvor man har gått inn for å minske statens rolle innenfor sektorer som kan drives av private. Det kan imidlertid tenkes at de to myndighetseide avisene har spesielle avtaler med delvis statseide selskaper. De myndighetseide mediene har for eksempel skyldt betydelige summer til Zambia Telecommunications Corporation og det spørres om et privat selskap ikke ville ha blitt slått konkurs i en lignende situasjon. I 2001 gikk også myndighetene inn og sørget for at skatteetaten ikke krevde full skatt fra *the Times*, *the Daily Mail* og ZNBC (MISA 2006: 271). I forbindelse med valg og valgkamper er det imidlertid vanlig at *the Times* og *the Daily Mail* blir tilført noe ekstra utstyr, som for eksempel biler. Dette er utstyr som kan bidra til en bredere og bedre valgkampdekning og som potensielt sett kan komme alle partiene som deltar i valget til gode. Mange av de jeg intervjuet mente imidlertid at økte bevilgninger i valgkamptider først og fremst skyldes MMDs ønske om grundig dekning av partiet, også utenfor Lusaka. Avisenes innhold og vinkling, også i forhold til valg, skal jeg komme nærmere inn på seinere i kapittelet.

Tilgang til nødvendig utstyr

Avisproduksjon er relativt kostbart i Zambia. Landet produserer ikke avispapir, men importerer fra blant annet Sør-Afrika. Flere av de jeg snakket med mente at betydelig internasjonal kartellvirksomhet gjør importen av avispapir svært kostbar. I tillegg er avispapir og annet materiell nødvendig for trykking ilagt toll. Reduksjon av tollsatsen har vært et tema for medieorganisasjonenes lobbyvirksomhet overfor myndighetene. Statssekretær David Kashweka fra Informasjonsdepartementet uttalte på en samling hos Radio Q-FM at myndighetene vurderer å redusere tollene på materiell for trykking og kringkastingsutstyr for å muliggjøre en fri flyt av informasjon og at departementet ønsket å skape et godt miljø for media: ”This is a commitment on the part of Government to promote operations of the media. As government we are working out all measures to address the issue” (The Times 2003).¹⁰ Forslaget ble tatt godt imot på lederplass i *the Times* (The Times 2003) samme dag som artikkelen stod på trykk og ble også fulgt opp av utdanningsminister Paul Katema som uttalte at toll på import av alt materiell knyttet til trykking bør fjernes (Moonze 2003). Myndighetene har riktignok redusert tollavgiften på datautstyr, men når det kommer til andre områder som regjeringen altså har forespeilet reduksjoner på, er disse foreløpig ikke innfridd (MISA 2006: 271). Det virker imidlertid som om både privateide og myndighetseide aviser sliter med å få tilgang til avispapir, spesielt på grunn av kostnadene, og at staten ikke favoriserer den ene gruppen foran den andre. Det ble imidlertid nevnt av flere av intervjuobjektene mine at myndighetene alltid sørger for at de myndighetseide avisene har tilgang til avispapir i forbindelse med valgkamper og valg.

Selve trykkingen av avisene skjer ofte på svært gammelt utstyr og avisene kommer ofte ut med dårlig trykk. *The Times* trykker for eksempel på utstyr som nærmer seg 80 år. *The Post* disponerer langt bedre utstyr enn de andre avisene og kommer også ut med fargestrykk. Da jeg var i Zambia var *the Monitor* fortsatt avhengig av eksterne trykkerier, ellers hadde alle avisene eller eierne av avisene egne trykkerier.¹¹ *The Monitor* hadde imidlertid opplevd store problemer med å få trykket avisen og hadde

¹⁰ “Government to reduce printing materials duty”, *The Times*, 03.10.03.

¹¹ I dag har *the Monitor* eget utstyr for trykking, men dette har ikke fungert tilfredsstillende (Banda 2006: 28).

benyttet seg av ulike trykkerier. Det ene stedet hadde trykket flere aviser enn avtalt og solgt disse under bordet. Flere av de jeg snakket med mente også at aviser som er kritiske til myndighetene kan få problemer med å finne steder som vil trykke avisen fordi trykkeriene frykter at denne typen oppdrag kan få konsekvenser for deres eget forhold til myndighetene. Representanter fra *the Monitor* mente for eksempel at utstyret til et av trykkeriene de hadde benyttet hadde en tendens til å bryte sammen dersom avisen hadde sterkt regjeringskritiske artikler. Både personer innenfor og utenfor *the Monitor* mente at vanskelighetene knyttet til trykking kunne være utslagsgivende for om *the Monitor* overlever eller ikke og at lignende problemer sannsynligvis har vært en viktig årsak til at mange zambiske aviser har opphørt å eksistere etter kort tid. Flere av personene i mediebransjen ønsker en løsning hvor for eksempel MTF kan stå som ansvarlig for et trykkeri som alle kan benytte seg av.

Reportasjereiser

Gode journalister skal helst være ute i felten og ikke sitte inne på kontoret. På grunn av medias svake økonomi kan reportasjereiser ut av Lusaka og ikke minst ut av landet bli en nærmest uoverkommelig utgiftspost. Bilparken avisene disponerer består kanskje av et par biler, og det blir problematisk for redaksjonene dersom disse er på oppdrag utenfor Lusaka over tid. Kun de myndighetseide mediene har små redaksjoner utenfor Lusaka, nemlig i Ndola. Flere av journalistene nevnte reiser dekket av NGOer som en viktig måte for å komme seg rundt i landet. Samtidig opplevde mange at dette setter dem i en etisk problematisk situasjon, hvor det kan være vanskelig å være kritisk til den som har betalt reisen. Et positivt forhold er imidlertid at disse reisene ofte gir muligheter til å dekke andre saker enn hva som er utgangspunktet for turen. Områder utenfor Lusaka dekkes også av Zambia News and Information Services (ZANIS), som er eid og finansiert av myndighetene.¹²

Politikere, kanskje særlig statsråder, reiser mye. Da kan det selvsagt bli et problem dersom regjeringspartiet har mye større anledning enn opposisjonspartiene til å ta med journalister på disse reisene. Som nevnt i forbindelse med reportasjereiser finansiert av

¹² Zambia Information Services (ZIS) og Zambia News Agency (ZANA) ble slått sammen til ZANIS i 2005.

NGOer, så er det ikke usannsynlig at hvem som betaler for reisen får konsekvenser for innholdet i artikkelen som blir skrevet i etterkant. Det kan også være problematisk dersom MMD lettere får fokus på "sine" saker fordi de har muligheten til å betale avisredaksjoner for å bli med på sine reiser. Alle de tre dagsavisene og *the National Mirror* har blitt invitert til å følge med på MMD-politikers reiser, de myndighetseide mediene kanskje i større grad enn de privateide. Men både myndighetseide og privateide medier hevder at de vanligvis dekker alle utgifter selv, av og til med unntak av transport, blant annet når de reiser med samme flyet som presidenten. En av journalistene fra de myndighetseide mediene mente imidlertid at myndighetene også blir mer spandable på dette området når det nærmer seg valg. Under Chiluba var myndighetene mer restriktive på hvem som fikk følge presidenten på reiser og ofte var det bare representanter fra nyhetsbyrået ZANA som fikk bli med på utenlandsreiser. Flere av journalistene fra de myndighetseide avisene mente imidlertid at MMD også i dag legger føringer for hvilke journalister som kan bli med i presidentens følge. Dersom man oppfattes som myndighetskritisk vil man aldri få muligheten, uansett hvilken stilling en innehar. Journalistene mente at regjeringen frykter en negativ dekning i de myndighetseide avisene eller at journalistene vil selge kritiske historier til de private mediene. *The Monitor* blir trolig aldri invitert til å følge representanter fra myndighetene på noen reiser. Da jeg var i Zambia var forholdet såpass kjølig at *the Monitor* ikke engang fikk tilsendt pressemeldinger som myndighetene sendte ut.

Annonseinntekter

Den zambiske økonomien er relativt liten, med for eksempel begrenset industri og handel innen formell, privat sektor. I MISAs mediebarometer for 2005 blir det allikevel hevdet at reklamemarkedet i Zambia er såpass stort at det i seg selv ikke bør være en hindring for at de tre dagsavisene skal overleve.¹³ Samtidig blir det påpekt at reklamebyråene går for sterkest mulig påvirkning og at mindre medier eller medier i oppstartsfasen har små muligheter til å sikre seg betydelige reklameinntekter (MISA 2006: 272). Det finnes lite tall og statistikk på dette området. MISA-Zambia skulle

¹³ MISAs mediebarometer er en årlig oversikt over mediesituasjonen i ulike land i det sørlige Afrika. Et panel bestående av personer fra ulike deler av mediebransjen kommenterer forholdene i sitt hjemland.

gjærne ha monitorert reklamemarkedet, men mangler ressursene som trengs. Det er imidlertid svært sannsynlig at myndighetene og myndighetseide selskaper, sammen med internasjonale organisasjoner, er de største annonsørerne i zambiske aviser. Flere av de jeg intervjuet påpekte at det finnes et fåtall potensielle annonsører i Zambia og at det føles som om alle forsøker å få midler ut av disse. Så seint som i 2002 utstedte regjeringen et direktiv som sa hvilke medier som kan motta annonsepenger fra myndighetene. Medier som ble oppfattet som myndighetskritiske ville ikke få midler. Myndighetene plasserer dermed helt bevisst reklame i tråd med sin politiske agenda og bruker makten i reklamebudsjettet til å påvirke medias innhold (Ibid). Dette er imidlertid ikke like markert i dag som under Kaunda, hvor for eksempel *the National Mirror* fikk store problemer da myndighetene konsekvent nektet å annonsere i avisen. Myndighetene har de siste årene brukt betydelige reklamebeløp i *the Post*, kanskje med utgangspunkt i at avisen blir oppfattet som en alliert i kampen mot korrupsjon. Samtidig kan man ikke se bort ifra at avisen har såpass mange lesere, ikke minst lesere som man kanskje ikke når gjennom *the Times* og *the Daily Mail*, at *the Post* trolig i mange sammenhenger blir den mest effektive annonseringskanalen, også for myndighetene. *The National Mirror* har noen få annonser fra myndighetene og deres selskaper, som for eksempel Valgkommisjonen og energiselskapet CESCO. *The Monitor* er den eneste av avisene som myndighetene konsekvent nekter å annonsere i. Mange mente at dette først og fremst skyldes avisens myndighetskritiske posisjon, andre at avisen har så lave opplagstall at den ikke er interessant som reklamekanal for myndighetene. Det er vanskelig å gi én, bastant forklaring, men det er ingen tvil om at forholdet mellom myndighetene og *the Monitor* er relativt kjølig. Og dersom myndighetene virkelig ønsker et mangfoldig mediemarked ville annonsering i aviser og andre medier som sliter med opplagstallene trolig være et konstruktivt tiltak. Slik situasjonen er nå, risikerer man at de minste avisene kommer inn i en ond sirkel og får en opplagspiral som går feil vei.

Med myndighetene som en så viktig annonsør og inntektskilde for avisene, oppstår det en fare for at politikerne skal legge seg opp i det redaksjonelle innholdet i avisene. Alle jeg snakket med var enige om at en slik påvirkning er svært viktig å unngå og

ingen av journalistene jeg intervjuet mente at annonsørene hadde noen innvirkning på innholdet i deres avis. Dette er selvfølgelig forhold som det kan være vanskelig å innrømme eller til og med se selv. Journalistene i de myndighetseide avisene mente at myndighetene aldri bruker annonsene for å styre innholdet i avisen, men at dette kanskje kunne skje for de privateide medienes del. Fra redaktørhold i *the Post* er det imidlertid kommet klare uttalelser om at annonser ikke skal prege det redaksjonelle innholdet i avisen og journalistene mente at dette blir overholdt. Også journalistene i *the National Mirror* opplevde at de kunne være myndighetskritiske og allikevel beholde de få myndighetsannonsørene de har i dag. Avisen hadde imidlertid erfart at private aktører kunne være skeptiske til å annonsere dersom de mente at avisen i det siste hadde vært for positiv til myndighetene i sine artikler. *The Monitor* hadde opplevd å få tilbud om gode annonseavtaler med private aktører, men hadde avslått da disse innebar føringer for driften av avisen. Flere av de jeg intervjuet mente også at avisene kunne gjøre en bedre jobb med å få tak i reklamekroner. Det ble understreket at dette ikke er inntekter som kommer av seg selv, men som man må gjøre en kreativ innsats for å få tilgang til.

Utenlandske donorer

Støtte fra utenlandske donorer har sannsynligvis spilt en ikke ubetydelig rolle for å holde flere privateide medier gående i Zambia. *The Post* har for eksempel mottatt denne typen midler fra flere hold. Støtten kan dermed ha en utjevnende funksjon i forhold til eventuelle fordeler som de myndighetseide mediene måtte ha. En del av støtten som gis, kanaliseres også gjennom organisasjoner og utdanningsinstitusjoner. NORAD støtter for eksempel ZAMCOM, MISA-Zambia, Evelyn Hone College og MTF. Disse midlene kommer også de myndighetseide mediene til gode. Prosjektstøtte fra MTF har for eksempel gått til å investere i nye PCer hos *the Daily Mail*. En av de ansatte ved den norske ambassaden uttalte at dette var det mest rettferdige. Så lenge de myndighetseide mediene også sliter sterkt økonomisk vil det ikke være rimelig å utelate disse fra støtteordningene. Ambassaden har heller ikke fått noen negative reaksjoner på måten dette gjøres på. Det er klart at donormidler kan virke ”konkurransesvridende”. Forholdet mellom de myndighetseide og privateide mediene

er en ting, men donorerers prioriteringer kan også bli utslagsgivende for hvilke av de privateide mediene som overlever. Diskusjoner rundt denne typen donorpolitikk skal imidlertid få lov til å ligge her.

4.3 Bestemmer eierskap hvem som blir ansatt?

Det er viktig å understreke at man ikke må ha medlemskap i MMD eller være partivennlig for å bli ansatt og jobbe i en myndighetseid avis. Det er sannsynligvis ikke mulig å si noe om journalistenes politiske ståsted med utgangspunkt i hvor de jobber. I mange vestlige land, deriblant Norge, har det vært vanlig å hevde at et flertall av journalistene sympatiserer med venstresiden i politikken. Min oppfatning er at det er vanskelig å foreta en tilsvarende inndeling for Zambia. For det første er høyre-venstre-aksen en inndeling som kan synes lite anvendbar på zambisk politikk.

Partidannelsen har en annen historie enn hva som er tilfellet for mange europeiske land, ofte opprettes partiene rett i forkant av valg og det kan være vanskelig å spore en klar politisk ideologi. Når det gjelder journalistene finnes det ingen dokumentasjon på hva de stemmer. Intervjuobjektene mine hadde heller ingen klar formening om zambiske journalisters partipreferanser og flere trodde at journaliststanden er spredt over hele den politiske skalaen. Enkelte mente imidlertid at det var en forbindelse mellom *the Monitor* og United Party for National Development (UPND). En av grunnleggerne av avisen, N'gande Mwanajiti, og lederen av partiet tilhører samme stamme og noen av intervjuobjektene mine mente at *the Monitor* framstod som pro-UPND. Dette ble imidlertid avvist på det sterkeste av Mwanajiti og påstandene framstod vel først og fremst som udokumenterte spekulasjoner. Jeg skal komme litt tilbake til disse seinere i kapitlet. Det var imidlertid enighet om at det ville være problematisk å operere som journalist dersom man har et partimedlemskap.

Utdanningsnivå

Journalistene i de privateide og myndighetseide mediene er gjerne utdannet ved de samme institusjonene, først og fremst Evelyn Hone College og UNZA. Det er ingenting som tyder på at journalistene i enten de privateide eller myndighetseide mediene er bedre utdannet enn de andre. Samtlige av journalistene jeg intervjuet hadde

flere år med journalistutdanning bak seg. Flere av dem var imidlertid skeptiske til utdanningsnivået innen yrkesgruppen. Det har blant annet dukket opp flere private skoler som tilbyr relativt korte journalistikkutdanninger og mange er kritiske til opplegget ved disse. I tillegg vil mange hevde at zambiske journalister mangler spesialisering, for eksempel innen økonomi eller politikk, noe som bidrar til at journalistene ofte bare referer uten å gi leserne skikkelige analyser. Dette er også et resultat av at journalistene i løpet av en dag blir satt til å dekke saker fra svært ulike samfunnsområder, for eksempel landbruk, helse og samferdsel. Problemet gjør seg trolig gjeldende for samtlige av mediene i Zambia og er ikke et forhold som først og fremst kan relateres til eierskap. Det er for eksempel kostbart å ansette personer med lang utdanning, som både har inngående kunnskap om journalistikk og temaet de skal skrive om. Mange finner da også ut at de kan tjene langt bedre i for eksempel en kommunikasjonsavdeling hos en internasjonal organisasjon eller i utlandet. Enkelte av journalistene jeg snakket med fra de myndighetseide mediene mente imidlertid at avisene heller ikke er særlig flinke til å benytte seg av den spesialkunnskapen enkelte av journalistene sitter inne med, men at de blir satt til å dekke saker som ikke hører inn under deres felt. Som et svar på problemet med lite spesialiserte journalister har *the Post* startet et eget utdanningsopplegg hvor de tar inn personer med en universitetsgrad i for eksempel statsvitenskap og lærer dem å skrive som journalister.

Erfaring og lojalitet

Mange av journalistene jeg intervjuet hadde jobbet i både privateide og myndighetseide medier. De myndighetseide mediene er relativt store arbeidsplasser med mange stillinger, og mange av journalistikkstudentene har praksis ved disse institusjonene i løpet av studietiden. Mange av de privateide avisene som har blitt grunnlagt etter 1991 er startet opp av journalister som har sin bakgrunn fra myndighetseide medier. Og mange av disse journalistene har gått tilbake til de myndighetseide avisene etter hvert som avisdøden har bredt om seg. Flere av journalistene i de myndighetseide avisene uttalte at de ville ha foretrukket å jobbe i en privateid avis, ikke minst på grunn av større frihet, men at de var avhengige av en sikrere inntekt enn hva privateide aviser som regel kan tilby. Flere av journalistene jeg

snakket med hadde opplevd å miste jobben flere ganger fordi avisene de hadde jobbet i var blitt lagt ned. Dette er et eksempel på at selv om mediemarkedet er liberalisert, så opplever ikke nødvendigvis journalistene noen større frihet i forhold til valg av arbeidsgiver. Forhold som dette kan også bidra til at journalistene tenker seg om to ganger før de skriver noe som de vet at arbeidsgiver kan være kritisk til. Generelt er jobbmarkedet i Zambia tøft, men påstandene om at de myndighetseide mediene er overbemannet kan tyde på at disse representerer en trygg arbeidsplass, i hvert fall så lenge man er lojal mot arbeidsgiver. Omstruktureringen av *the Daily Mail* representerer kanskje et brudd med denne tryggheten.

Ingen av journalistene i de privateide mediene gav uttrykk for at de ønsket å jobbe for *the Times* eller *the Daily Mail*. Enkelte av dem mente også at det ville være vanskelig å få seg jobb i medier eid av myndighetene, blant annet på grunn av svært regjeringskritiske artikler som de hadde skrevet. Journalistene trodde også at det vil bli stilt spørsmålsteget ved hvorfor de byttet arbeidsgiver og at de kunne bli mistenkt for å ha tvilsomme hensikter med å jobbe for myndighetseide medier. Flere av journalistene gav også uttrykk for at de ville se det som et skritt i feil retning rent karrieremessig og at de ville miste mye av friheten og uavhengigheten de har som journalister i dag. Dette er forhold som kan bidra til at også journalistene i de privateide mediene lar seg styre av eventuelle instruksjoner fra arbeidsgiver. Journalistene vet at dersom dagens arbeidsgiver sier deg opp, så kan muligheten for å finne en ny jobb som avisjournalist være små, ettersom de myndighetseide mediene vil være skeptiske til å ansette deg og det kun finnes et begrenset antall privateide medier. Mange av journalistene som slutter i de privateide avisene går imidlertid over til utenlandske medier og nyhetsbyråer eller begynner å jobbe med kommunikasjon i store internasjonale organisasjoner med kontor i Zambia.

Arbeidsvilkår

Lønna til zambiske journalister er lav. I snitt har en juniorreporter utbetalt 800 000 kwacha (US \$170) per måned etter at skatten er trukket fra. Det tilsvarende beløpet for en seniorreporter er 1 000 000 (US \$213) (MISA 2006 : 279). Enkelte av de jeg

intervjuet mente at snittet også lå lavere enn dette. Journalistene i *the Post* ble trukket fram som lønnsvinnerne, både av seg selv og andre aktører i bransjen. Journalistene i *the Post* mente imidlertid at de også jobbet hardere og lengre dager enn hva som er tilfellet for journalistene i de myndighetseide avisene. En av dem beskrev jobben sin som en livsstil og fortalte at han sjelden dro fra jobb før langt utpå kveld. Han mente for øvrig at journalistene i de myndighetseide mediene i langt større grad kan lene seg på korrespondenter og nyhetsbyråer. På grunn av den svake økonomien i *the Monitor*, hadde journalistene der opplevd at lønna hadde uteblitt enkelte måneder.

Lav lønn kan gjøre journalistene mer disponerte for å ta imot gaver fra ulike personer i bytte mot heldig pressedekning av vedkommende. Det er ikke uvanlig at zambiske journalister unngår fattige kilder og lite glamorøse begivenheter og i stedet opptrer i flokk når det er snakk om velstående personer og ”spandable” begivenheter hvor de kan forvente at noen av ”behovene” sine blir møtt. Dette er særlig påfallende i forbindelse med mediedekningen av kandidater når det er valg (MISA 2006: 279). Dersom ett av partiene har større ressurser å bruke på denne typen valgkampmøter kan sannsynligvis dette være med på å prege mediedekningen. MMD er blitt kritisert for å bruke statens penger til å fremme egne formål i forbindelse med valgkamper, blant annet ved at de benytter kjøretøyer som ikke er ment til partibruk. ”Chiluba’s brown envelopes” var et begrep under den forrige presidenten. Mange av journalistene, særlig i de myndighetseide mediene, gikk på akkord med god presseetikk og lot seg kjøpe. Journalistene nevner også bestikkelser fra kilder som et av de største problemene for god presseetikk i Zambia i dag, selv om alle jeg snakket med var enige om at situasjonen er en helt annen enn under Chiluba. Flere av de jeg intervjuet understreket imidlertid at korrupsjon blant journalister ikke ene og alene kan forklares med dårlig lønn. Mediepersonene som nøt godt av presidentens konvolutter befant seg på alle trinn av lønnsstigen.

4.4 Hvem slipper til i de ulike avisene?

Ulikheter i avisenes innhold er positivt og naturlig basert på forskjellige visjoner og formål med avisenes eksistens. Det er ikke unaturlig at eierne er med på å sette sitt preg på avisene. Spørsmålet blir hvordan dette skjer. Det er forskjell på romslige målsettinger og direkte sensur eller andre former for kontroll som gjør at journalistene må legge sin yrkesmessige profesjonalitet til sides. I de neste to avsnittene skal jeg se på hvordan eierskap utøves i forhold til valg av kilder og deretter hvordan eierskap preger vinklingen av det redaksjonelle innholdet. Er det zambiske mediebildet såpass polarisert at man må lese alle de tre dagsavisene og de to ukeavisene får å få et mest mulig reelt og balansert bilde av hva som skjer i landet?

Samtlige av de zambiske avisene framstår som ”topptunge”. Mediedekningen kan beskrives som overveiende politisk, elitistisk og personfokusert. Historier basert på sak og ikke person blir sjelden hovedoppslag. Dette er særlig tilfellet når man ser på forsiden og nyhetssendingene til de mest dominerende mediene. Aktiviteter på grasrotnivå, kvinner og eldre får minimalt med oppmerksomhet, selv om lokale medier gjør det noe bedre på dette området (MISA 2006: 278). For en politiker i et moderne demokrati er det helt sentralt å ha tilgang til media dersom man skal ha en arena for å nå ut til potensielle velgere. Da jeg intervjuet den zambiske medieforskeren Fackson Banda, uttalte han at media er en svært viktig del av den offentlige sfæren i Zambia og en sentral annonseplass dersom man vil ha tilskuere på andre arenaer, som for eksempel et folkemøte. Men er eierskap avgjørende for hvilke politikere som brukes som kilder av media og dermed gis muligheten til å nå ut til folk? Opplever for eksempel representanter fra opposisjonen at de i større grad slipper til i de privateide enn myndighetseide mediene? Og har MMD-politikerne klippekort til spalteplass i *the Daily Mail* og *the Times*?

En undersøkelse foretatt av Fackson Banda (1997) i etterkant av president- og parlamentsvalget i 1996, viste klare forskjeller mellom avisene og hvor mye

spalteplass de valgte å bruke på de ulike partiene som stilte til valg.¹⁴ Begge de myndighetseide avisene gav overlegent mest spalteplass til MMD. Nærmere 90 prosent av plassen som gikk til valgkampdekningen ble spandert på regjeringspartiet. I *the Post* fikk opposisjonspartiet Zambia Democratic Congress (ZDC) i overkant av halvparten av spalteplassen, mens MMD fikk nærmere 40 prosent. *The Monitor* var den avisen som fordelte spaltemillimeterne mest, med ca 60 prosent til MMD, 20 prosent til ZDC og i underkant av 20 prosent til Agenda for Zambia Party (AZP).¹⁵ *The National Mirror* brukte i overkant av 90 prosent av spalteplassen på MMD, mens drøye 6,3 prosent gikk til ZDC. Bandas undersøkelse er trolig den mest systematiske undersøkelsen som er gjort på dette feltet i Zambia, men mye kan ha endret seg siden nasjonens andre flertallsvalg. Banda følger imidlertid zambiske medier tett, også gjennom forskning, og mener at funnene fra 1996 fortsatt har veldig stor grad av gyldighet. Tendensen til at enkelte aviser favoriserer bestemte partier blir enda tydeligere dersom man går nærmere inn på hvordan partiene ble framstilt i artiklene. Dette skal jeg komme nærmere inn på under neste avsnitt. Da jeg intervjuet ham, var imidlertid Banda klar på at ikke bare vinkling, men også tildeling av plass kan spille en stor rolle for hvilket inntrykk folk danner seg gjennom media: ”I think the issues of space, airtime, it’s very, very important, it is not just what you say, it is also how many times people listen to you, read about you, view you saying those things”.

En betydelig del av den zambiske valgloven omhandler media og sier blant annet at media skal gi alle partier og valgkamper lik dekning. Dette fungerer ikke i praksis og har også blitt trukket inn som et moment i rettssaker hvor utfallet av valg av parlamentsmedlemmer har blitt bestridt. Et eksempel er anklagene fra lederen av the Heritage Party, Godfrey Miyanda mot ZNBC, *the Times* og *the Daily Mail* i forbindelse med en rettssak i 2003 etter 2001-valget. Miyanda uttalte at han var klar over at media var svært viktig for å få formidlet et budskap til elektoratet. Han anklaget ZNBC, *the Times* og *the Daily Mail* for ikke å ha dekket hans

¹⁴ Valget i 1996 var noe spesielt i og med at det blant annet ble boikottet av UNIP, men dette rokker sannsynligvis ikke ved hovedtendensene fra Bandas undersøkelse. Det er også et poeng at dagens partibilde er et annet enn i 1996, blant annet med flere nye partier.

¹⁵ *The Monitor* hadde i 1996 et litt annet mandat enn hva avisen har i dag. Dette har jeg omtalt da jeg presenterte *the Monitor* under avsnittet ”Hvem er eierne?”.

kampanjemøter, mens det var en omfattende dekning av MMD-kandidaten (Nalumino 2003). Til de myndighetseide mediens forsvar skal det sies at disse forholdene også kan ha praktiske forklaringer, som mangel på utstyr og ressurser og det faktum at man bare kan være ett sted om gangen.

Avisenes valgkampdekning blir kanskje noe annerledes enn deres daglige politiske dekning, man kan for eksempel se for seg at frontene skjerpes og at ordbruken hardner til. I intervjuet hevdet Banda at tendensene for medias dekning stort sett er de samme, men at disse intensiveres når man går mot valg og politikerne naturlig nok blir mer opptatt av hvem som slipper til i media og hvordan de fremstilles. Han mener å se en tydelig tendens til at det er svært vanskelig for opposisjonspolitikere å slippe til i de myndighetseide mediene, med mindre de har gjort noe negativt:

If they have an opinion they would like to express on an issue, then it is a very difficult thing because I think it is a standing rule within these stateowned media organisations, that if an opposition leader says something, then they must balance that story. That means that they must get the side of the government and so on and so forth. But if, on the other hand, the government says something and it is objectional in the eyes of opposition, that story will just go without getting necessarily comment from anyone. So you can see then that it becomes very difficult, it is possible that the president may say that this is rubbish, I don't even need to comment on it. And that can send waves to the editors whether or not they should run that stuff. Unless it is something in support of what the MMD is doing, then the stateowned media will cover them.

Nesten samtlige av intervjuobjektene mine delte Fackson Bandas oppfatninger av politikernes muligheter til å slippe til i media. Opposisjonspolitikeren Charles Banda opplevde at det var svært vanskelig for opposisjonen å få spalteplass i de myndighetseide avisene, mens de nærmest ville trykke hva som helst sagt av en MMD-politiker, uavhengig av nyhetsverdi. Det er ikke ofte at *the Times* eller *the Daily Mail* har en forside uten artikler knyttet til presidenten eller visepresidenten eller at ZNBCs hovedoppslag ikke involverer de samme personene. Når det gjelder manglende reelle muligheter for motsvar i de myndighetseide mediene var dette også noe Charles Banda trakk fram som et stort problem. Han mener at de myndighetseide

mediene gjerne påstår at de har forsøkt å få en kommentar fra opposisjonen, selv om dette ikke er tilfellet. Som nevnt under forrige kapittel utgjør dette også et presseetisk problem. Et av intervjuobjektene mine, en leder av en privateid radiostasjon, hadde tidligere stilt til parlamentsvalg både som kandidat for MMD og et av opposisjonspartiene. Som MMD-politiker hadde han opplevd at det var svært enkelt å slippe til i media, mens situasjonen var en helt annen da han stilte for et av de andre partiene. Disse historiene blir for en stor del bekreftet av flertallet av journalistene jeg snakket med. En journalist fra en av de myndighetseide avisene fortalte for eksempel at kilder som ikke tilhører regjeringspartiet var i ferd med å miste tiltroen til avisen fordi historiene deres aldri kom på trykk, særlig ikke dem som omhandlet regjeringen på en kritisk måte. Journalisten antok at særlig *the Post* hadde overtatt mange av kildene deres.

Flere av journalistene i de privateide avisene bekreftet også at mange av kildene de benytter forteller at de opplever det som svært vanskelig å slippe til i de myndighetseide avisene, også når det er snakk om å komme med motsvar på anklager presentert gjennom *the Daily Mail* eller *the Times*. *The National Mirror* ble for eksempel tidligere vise-president Kavindeles arena da han skulle beskytte seg mot anklager fra president Mwanawasa framsatt gjennom de myndighetseide mediene. Journalistene fra de privateide mediene fortalte også om kilder innen MMD eller myndighetene for øvrig som ikke er fornøyde med tingenes tilstand og som forteller historier under løfte om å forbli anonyme.

Nå skal man heller ikke se bort ifra at de myndighetseide mediene utsettes for urimelig kritikk fra politikere som ikke får så mye spalteplass som de gjerne skulle ønske. I stedet for å innse at man har en sak som i liten grad følger vanlige nyhetskriterier, kan det være lett å hevde at jeg ikke slipper til ene og alene fordi jeg tilhører opposisjonen. Mange av journalistene jeg intervjuet fortalte om politikere, både fra posisjon og opposisjon, som kunne ha problemer med å innse at deres politiske utspill ikke alltid fortjener spalteplass.

Dersom det er vanskelig for politikere fra andre partier enn MMD å slippe til i de myndighetseide mediene, blir det jo ekstra viktig for den offentlige debatten at de privateide mediene åpner for ytringer fra disse partiene. Fackson Bandas (1997) undersøkelse viser at det nok er lettere for opposisjonspartiene å slippe til i de privateide avisene, men dette gjelder bare et fåtall av partiene. Svært mange partier får svært liten spalteplass, både i de myndighetseide og privateide avisene. Her er det viktig å understreke at det ikke er spesielt for Zambia at media favoriserer de største partiene. Intervjuobjektene mine var delte i synet på hvor lett det var for opposisjonspolitikere å slippe til i de privateide mediene. Radiomannen, med bakgrunn fra politikken, mente at de tre privateide avisene alltid er en potensiell og viktig arena for opposisjonspolitikere, dette var også hans erfaring fra valgkampen som kandidat fra et opposisjonsparti. Andre var mer skeptiske og mente at privateide medier som ønsker å ha et godt forhold til myndighetene, for eksempel med tanke på annonsering, begrenser opposisjonens muligheter til å slippe til med kritikk rettet mot regjeringen. Charles Banda mente at deler av opposisjonen ville ha store problemer med å finne en avis hvor de kunne slippe til, dette har blant annet sin bakgrunn i at han mener *the Post* har gått i en retning hvor de ikke lenger tør å kritisere myndighetene. Dette skal jeg komme nærmere inn på under neste avsnitt.

Avisenes kildevalg kan jo også skyldes at enkelte politikere konsekvent nekter å stille opp for bestemte medier. *The Post* hadde for eksempel store problemer med å få representanter for regjeringen i tale under Chilubas regjeringstid og i dag virker det som om *the Monitor* har arvet dette problemet. Samtidig var det aldri noen av journalistene som gav uttrykk for at opposisjonspolitikere boikottet deres avis, uavhengig av om de jobbet for en myndighetseid eller privateid avis.

4.5 Hvordan vinkles ulike saker i de ulike avisene?

Med mindre man mener at all reklame er god reklame, så spiller det også en rolle hvordan man framstilles i de artiklene hvor man slipper til. Det trenger ikke alltid å være positivt med masse spalteplass, tvert imot. Med utgangspunkt i funnene jeg beskrev under forrige avsnitt, virker det rimelig å hevde at det ikke er tilfeldig hvilke

politikere som slipper til i hvilke medier. Det kan virke som om enkelte aviser favoriserer bestemte politiske grupperinger. Under dette avsnittet skal jeg se på om dette bildet blir enda tydeligere når man går inn på vinklingen av innholdet i de ulike avisene.

I den mer kvalitative delen av sin innholdsanalyse viser Fackson Banda (1997) at det var store forskjeller mellom hvordan de ulike partiene ble framstilt i de ulike avisene i forbindelse med valget i 1996. Når det gjelder de myndighetseide avisene fortsatte favoriseringen av MMD. For eksempel fikk UNIPs avgjørelse om å boikotte valget stor oppmerksomhet, men først og fremst for å gi MMD en mulighet til å motbevise opposisjonspartiets argumentasjon. For øvrig fikk opposisjonspartiene mest publisitet når de sa seg enige med MMDs politikk eller kom med utspill av det mer kuriøse eller latterlige slaget. Videre framsto historiene ofte som lite balanserte fordi opposisjonen ble fratatt muligheten for motsvar. De privateide avisene ”nøytraliserte” til en viss grad fordelene MMD hadde av mye med spalteplass med å være langt mer kritiske til regjeringspartiet enn hva de myndighetseide avisene var. *The Post* prioriterte historier som satte MMD i et dårlig lys eller ZDC i et heldig lys. *The National Mirror* var noe mindre kritiske til MMD, mens *the Monitor* kanskje var den mest balanserte avisen og tidvis framsto som et informasjonsorgan for velgerne. Da jeg intervjuet Fackson Banda understreket han at han heller ikke på dette området mener zambiske aviser har endret seg nevneverdig de siste årene. Som nevnt under metodekapittelet, har jeg ikke foretatt en systematisk, kvalitativ innholdsanalyse av de zambiske avisene. Men det generelle inntrykket jeg har av avisenes vinkling etter å ha lest dem over tid stemmer godt overens med Bandas funn. Jeg mener altså at det er rimelig å hevde at vinklingen av innholdet er ganske forskjellig dersom man sammenligner de myndighetseide avisene med de privateide. Det er også forskjeller mellom de privateide avisene, men jeg mener å ha dekning for at de jevnt over er langt mer kritiske til MMD enn hva som er tilfellet for de myndighetseide avisene.

Case: Medias dekning av streik i offentlig sektor og grunnlovsrevisjonen

Under mitt opphold i Zambia var det streik i offentlig sektor, hvor blant annet flere grupper innen helsevesenet deltok. Dekningen var merkbart forskjellig i de privateide og myndighetseide mediene. De myndighetseide avisene brakte først og fremst artikler om hvorfor man ikke burde støtte streiken, mens *the Post* i langt større grad presenterte begge sider av historien. Denne oppfatningen ble også delt av flere av intervjuobjektene mine. Noe av den samme tendensen så man også når det kom til deknningen av grunnlovsrevisjonen, en svært viktig politisk sak i Zambia de siste årene og behørig omtalt av media. Mens de myndighetseide avisene først og fremst brakte artikler om hva som var blitt sagt på folkemøter hvor revideringen ble behandlet, var de privateide mediene også opptatt av å diskutere mer prinsipielle forhold knyttet til prosessen, som for eksempel om dette var rett framgangsmåte for å få en mest mulig demokratisk grunnlov i Zambia. I en kommentar i *the Post* blir det hevdet at prosessen rundt den nye grunnloven ikke sikrer en bred, folkelig deltakelse og mangler legitimitet. I artikkelen stilles det også spørsmålsteget ved hvorfor prosessen er satt i gang:

This review process is a feeble attempt to divert attention from the real issues that affect our people like the creation of jobs, a decent medical care scheme and more importantly getting the economy working again. It is clearly designed to erect a facade to show that something is happening. It is also designed to fill the void for lack of governance (Kuluneta 2003).

Bildet som presenteres av prosessen gjennom Ridgeway Liwenas spalte i *the Times* er et helt annet. Liwena mener at folk deltar og at det har vært et voldsomt oppmøte i forbindelse med kommisjonens folkemøter. Journalisten er også kritisk til at medieorganisasjonene har valgt å stå utenfor prosessen og skriver i den forbindelse:

For many more other reasons individual journalists and their organisations together with their media industry will therefore need to join the popular march by the Zambian people towards creation of new Republican Constitution that will stand the test of time” (Liwena 2003).

Ganske samtidig med disse artiklene trykket også *the National Mirror* en halv-sides annonse fra Oasis Forum, en paraply bestående av ulike organer fra det sivile samfunn, hvor forumet imøtegikk uttalelser fra president Mwanawasa knyttet til kostnadene forbundet med grunnlovsrevisjonen (*The National Mirror* 2003).¹⁶ Uttalelsene til Mwanawasa var publisert gjennom ZNBC, *the Times* og *the Daily Mail*. Et fåtall artikler gir selvfølgelig ikke et fullgodt bilde av avisenes dekning av saken, men jeg mener altså at de er representative også for den øvrige dekningen.

Intervjuobjektene mine var veldig samkjørte på at eierskap spiller en rolle for hvordan det redaksjonelle innholdet blir vinklet. Kanskje med ett unntak mente alle intervjuobjektene at de myndighetseide mediene i liten grad klarer å framstå som ”public service media” og en offentlig arena som er tilgjengelig for alle. I stedet blir de brukt som MMDs politiske instrumenter og talerør og journalistene blir nærmest imagebyggere for politikerne. Personene jeg snakket med mente å se et tydelig mønster hvor MMD alltid blir grundig dekket og ganske konsekvent presenteres i et heldigere lys enn opposisjonen. Litt forenklet kan man kanskje si at alle var enige om at *the Times* og *the Daily Mail* framstår som kjedelige, enkelte mener at de fortsatt er verdt å lese, andre at det er propagandaorganer man ikke trenger å bruke penger på. Videre er det vanskelig å få øye på de helt store forskjellene mellom *the Times* og *the Daily Mail*. Avisene framstår som samkjørte både når det gjelder prioritering av stoff og vinklingen av dette. Flere av intervjuobjektene mine, blant annet noen av journalistene fra de myndighetseide avisene, mente at man av og til kan se at den ene avisen har en ansvarlig redaktør som opptrer noe mer uavhengig overfor myndighetene og at avisen dermed kan framstå som litt mer balansert.

Avisenes profil

De privateide avisene framstår som langt mer kritiske til myndighetene og regjeringspartiet enn hva som er tilfellet for de myndighetseide mediene, selv om flere av intervjuobjektene mine mente at de er mer tilbakeholdne nå enn hva som var

¹⁶“Oasis Forum Press Statement on President Mwanawasa’s Statement on the Cost of a Constituent Assembly”, *the National Mirror*, 20-26.09.03.

tilfellet for noen år siden. Når det gjelder de privateide avisene, så er det også noe enklere å se forskjeller mellom avisene. *The Monitor* framstår for øyeblikket som den mest myndighetskritiske av avisene og flere av de jeg intervjuet var skuffet og mente at *the National Mirror* og *the Post* har mistet noe av dristigheten de hadde for noen år siden og nå har beveget seg i en retning hvor de i mindre grad utfordrer myndighetene enn hva som var tilfellet tidligere. Særlig rammet denne kritikken *the Post*. *The Post* har en historie som anti-Kaunda- og pro-MMD-avis, før den etter hvert utviklet seg til å bli den største opposisjonsavisen. Jeg vil hevde at det ikke er naturlig å knytte *the Post* til et bestemt parti. Det har vært politikere inne på eiersiden, men disse har representert ulike partier og både posisjon og opposisjon. Avisen har vært mer i opposisjon til den sittende regjeringen enn tilhenger av et bestemt parti. Men mange mener altså at denne opposisjonen har bleknet de siste årene og at den eneste MMD-politikerne avisen kritiserer er tidligere president Chiluba. Enkelte antydde til og med at *the Post* kan være kjøpt og betalt av MMD eller at avisen har sluppet straffeforfølgelse i forbindelse med anklager om injurier. Særlig hadde folk bitt seg merke i det de oppfattet som *the Post*'s ukritiske støtte til presidentens kamp mot korrupsjon og utsagnet: "Mwanawasa is our brother in the fight against corruption". Påstandene om at *the Post* skal ha solgt sin profesjonalitet til MMD framstår som overdrevne og sensasjonspregede. Denne formen for spekulasjoner dukket også opp i forbindelse med en avis som hadde svært kort levetid. Avisen var meget kritisk til Mwanawasa og skulle visstnok sitte på informasjon om en sexskandale i presidentens nærmeste familie. Når det gjelder *the Post*, så kan det virke som om avisen og presidenten har kryssende agendaer. Kampen mot korrupsjon har lenge vært en viktig sak for *the Post* og en av de viktigste valgkampsakene til Mwanawasa da han vant valget i 2001 var å bekjempe korrupsjonen som var i ferd med å ta overhånd under Chiluba. I spørsmålet om hvordan man skal bekjempe korrupsjon har da også *the Post* kritisert regjeringens virkemidler. Andre gir uttrykk for en mer generell skuffelse over at *the Post* er mindre "avslørende" enn før og ikke lenger har så mange av de gode historiene. Forhold som for eksempel at tidligere visepresident Kavindele velger å bruke ukeavisen *the National Mirror* og ikke *the Post*, kan kanskje tyde på at *the Post* har mistet noe av skarpheten avisen tidligere hadde. *The Post* hadde også en episode

med ulovlig avlytting av redaksjonslokalene og enkelte av intervjuobjektene mine mente at dette hadde skremt bort flere gode kilder. Det kan også tenkes at avisen ikke er blitt mindre kritisk, men heller bedre balansert og mer profesjonell. *The Post* har i dag bedre tilgang til kilder hos myndighetene enn tidligere, dette ble bekreftet av avisens journalister, og større muligheter for kommentarer også fra MMD har sannsynligvis bidratt til en mer velbalansert journalistikk. Flere mente at *the Post* nå presenterer en mer nyansert journalistikk og ikke bare kritiserer for å kritisere. Alle jeg snakket med var enige om at Fred M'ombe gjennom sine ulike posisjoner i *the Post* potensielt sett har stor innflytelse og mange mente også at han er villig til å bruke denne innflytelsen til å prege avisens redaksjonelle innhold.

Kritikken om at avisene var blitt kjedeligere og mindre kritiske til myndighetene rammet også *the National Mirror*. Enkelte mente at avisen hadde gått fra å være ledende i kampen for flertallsstyre, og sterkt kritisert av president Kaunda, til å bli kjedelig. Det kan kanskje tenkes at særlig *the Post* har overtatt både kilder og annonseinntekter fra *the National Mirror* og at dette kan ha bidratt til den utviklingen enkelte mener å se. Den katolske kirken er det største trossamfunnet i landet og flere av de jeg snakket med mente at *the National Mirror* alltid hadde vært en avis først og fremst for katolikkene og for å fremme deres religiøse ståsted, selv om avisen av og til har skrevet spennende saker.

Som nevnt framstår *the Monitor* i dag som den mest myndighetskritiske avisen. Enkelte vil hevde at *the Monitor* er såpass kritisk til myndighetene fordi det er så tette forbindelser mellom avisen og opposisjonspartiet UPND at dette preger innholdet i avisen. Det blir for eksempel påstått at *the Monitor* i enkelte sammenhenger har gitt så mye rom til kilder fra UPND at avisen framstår som en partiavis som det kan være vanskelig å få folk som ikke stemmer UPND til å kjøpe. Det blir også sagt at *the Monitor* ligner på *the Post* ved at én person, N'gande Mwanajiti, som er styremedlem i *the Monitor* og leder av Afronet, får lov til å dominere driften av og innholdet i avisen. Påstandene om tilknytning til UPND finner også grobunn i at Mwanajiti og lederen av UPND tilhører samme stamme. Mwanajiti tilbakeviste imidlertid på det sterkeste både

at han skal ha en dominerende rolle i *the Monitor* og at det er noen forbindelser til UPND. Han hevdet også at han aldri brukes som kilde eller refereres i avisen eller ber journalistene dekke den eller den personen eller saken. Da *the Monitor's* eierskapsstruktur ble endret, ble det fokusert på at journalistene må unngå selvsensur og opptre profesjonelt og jobbe med utgangspunkt i følgende retningslinjer: "No insults, no personalization of issues, no victimization of individuals. Focus on issues of governance, human rights and democracy. Anything else, NO". Dersom det er spørsmål rundt driften må disse tas opp i styret, ikke i samtaler med Mwanajiti. Mwanajiti fortalte at det har vært forespørsler fra politikere som har ønsket å gå inn finansielt inn i *the Monitor*. Det er ingen tvil om at avisen kunne trenge frisk kapital. På grunn av haltende økonomi fikk ikke journalistene utbetalt lønn på flere måneder, noe som førte til streik med påfølgende oppsigelser. Personene som har tatt kontakt har imidlertid hatt en politisk agenda og dermed har de blitt avslått. Mwanajiti mente at denne typen forespørsler er typisk for mange afrikanske land, hvor avisdrift først og fremst blir sett på som et virkemiddel for et parti, ikke forretningsvirksomhet.

Kontroll av redaksjonelt innhold

Journalistene i de privateide mediene gav i liten grad uttrykk for at de opplevde eierskap som bestemmende for hvordan det redaksjonelle innholdet skulle vinkles. Det ble påpekt at ingen medier med rimelighet kan hevde at de er helt uavhengige, men at eierne har enkelte målsettinger og retningslinjer som man må forholde seg til, for eksempel at de skal forsyne leserne med nyheter som er av interesse og betydning for folk flest. En av journalistene nevnte at det av og til kan dukke opp tvilstilfeller hvor eierne kan komme med råd og synspunkter. Journalistene var imidlertid helt klare på at eierne holder avstand til redaksjonslokalene til daglig og at det er journalistene som er ansvarlige for innholdet i den enkelte artikkel. Det er selvfølgelig vanskelig å vurdere hvor åpne journalistene ønsker å være om disse forholdene. En ting som uansett er helt klart, er at journalistene i de myndighetseide mediene samlet sett presenterte et ganske annet bilde av eierskapets betydning for det redaksjonelle innholdet enn hva journalistene i de privateide mediene gjorde.

Nesten samtlige av journalistene i de myndighetseide avisene gav uttrykk for at myndighetene viser en større iver etter å legge seg opp i det redaksjonelle innholdet enn etter å bidra med økonomiske midler til redaksjonene. Særlig gjelder dette saker som omhandler politikk, på andre områder, som for eksempel sport, står redaksjonene fritt til å skrive hva de vil. Flertallet av journalistene jeg snakket med i *the Times* og *the Daily Mail* synes ikke at avisene blir drevet på en måte som gjør at de kan kalles ”public service media” og journalistene opplever heller ikke at de får utøvd sitt yrke på en profesjonell og selvstendig måte. Flere av journalistene trakk fram episoder hvor personer fra ledelsen hadde fortalt dem at det ikke er nødvendig å skrive om bestemte forhold fordi det uansett ikke vil komme på trykk. Journalistene fortalte også om myndighetskritiske artikler som aldri kom på trykk eller som hadde fått et langt mer myndighetsvennlig innhold på veien fra journalisten til trykken. En av journalistene nevnte et tips fra en minister om kritikkverdige handlinger gjort av presidenten i forbindelse med en deputasjon som et eksempel på en sak de ikke kan skrive om. Den samme journalisten trakk også fram en episode hvor han hadde skrevet en artikkel om myndighetenes rolle i den økonomiske utviklingen i det sørlige Afrika. Journalisten hadde brukt en uttalelse fra en av Botswanas ministre angående den zambiske regjeringens eksklusive bilpark og da sjefsredaktøren leste igjennom artikkelen fikk han beskjed om at den ikke kunne publiseres. Da journalisten spurte hvorfor, fikk han følgende svar: ”It’s going to make our own government look stupid”.

En av de andre journalistene fortalte at han har en fast ukentlig spalte hvor han skriver om politikk. Flere ganger har han opplevd at spalten ikke er tatt med eller har gjennomgått betydelige forandringer. Det er ikke uvanlig at en redaktør eller desken gjør endringer, men det blir jo et problem dersom disse endringene minner om sensur. Journalisten mente det var helt åpenbart at endringene i forbindelse med tekstene hans alltid ble gjort for å sette myndighetene i et best mulig lys:

If they feel that this story might upset the government, then you will find that it is not used the following day. These are things that you discuss in meetings. Before you even write, you tell them that my column is based on this, and it is accepted, but after that things change. The following morning, you don’t find your story there. Sometimes it will be there, it is just

neutralised. But if you are going to write about the opposition, it comes out. Especially if you are going to be rough on them, it will come out the way you wrote it. If you are going to praise them, it might not come out. Those are the obstacles in this environment.

Journalistene forteller også at de av og til lurere på hvor forslag til for eksempel overskrifter og artikler som tilsynelatende kommer fra avisens ledelse, egentlig kommer fra, særlig når man ser at *the Times* og *the Daily Mail* i veldig stor grad velger de samme hovedsakene og ofte overskrifter som er svært like. En av journalistene fortalte også at han hadde sett en instruks fra en av statssekretærene hvor avisen ble bedt om å understreke et utspill fra presidenten i Tanzania hvor han kritiserte det sivile samfunn og ulike NGOer. Journalisten mente at dette var et typisk eksempel på at myndighetene legger seg opp i hvilke kriterier som skal ligge til grunn for avisenes nyhetsdekning. Journalisten fortalte også om en episode fra tiden med Chiluba hvor ansvarlig redaktør og en juniorreporter måtte stille på presidentens kontor etter at de hadde skrevet en spalte som myndighetene oppfattet som fornærmende på grunn av anklager om korrupsjon. Redaktøren fikk beskjed om å sparke reporteren. Reporteren fikk imidlertid beholde jobben, mens redaktøren til slutt fikk sparken av myndighetene. En av redaktørene som fikk sparken i *the Times* gikk for øvrig over til *the Monitor* og tilsvarende stilling der. Det finnes også historier om telefonsamtaler som går fra ledelsen i *the Times* eller *the Daily Mail* til politisk ledelse med spørsmål om bestemte saker kan passere. Journalistene forteller også om kolleger som er blitt forflyttet til kontoret i Ndola etter å ha havnet på kant med ledelsen. Dette betyr gjerne høyere levestandard for journalistene, men minimalt med nyhetsproduksjon.

I dag blir styrene, sjefsredaktøren og administrerende direktør i de myndighetseide mediene formelt sett utnevnt av Informasjonsdepartementet, men mange mener at utnevnelser skjer etter påtrykk fra øverste politiske hold og ikke i tråd med hvem som er best kvalifisert for stillingene. Journalistene mener at personene utnevnt av myndighetene også er lojale mot dem som stod for ansettelsen. Flere gav uttrykk for at det burde være Parlamentets oppgave å velge ut de best kvalifiserte til disse oppgavene. I forbindelse med de to nye medielovene, the ZNBC Act og the IBA Act, skal det oppnevnes to uavhengige styre som skal lede driften av statskanalen og

vurdere søknader om adgang til å starte radiodrift. Dette har vist seg svært vanskelig å få til fordi regjeringen har ment at den fortsatt skal ha en viss innflytelse over hvem som sitter i disse styrene. Saken har også blitt behandlet av domsstolene. Dette illustrerer hvor viktig regjeringen mener disse posisjonene er. Samtidig påpeker journalistene at det også finnes andre portvakter i ledelsen eller blant redaktørene. Disse er ikke myndighetsutnevnte, men har kanskje politiske ambisjoner eller frykt for å miste jobben sin. Hver enkelt redaktør og journalist er ikke ansatt av myndighetene, men av Print Pac. Dette opplever de at det ligger en trygghet i når forholdet til myndighetene blir spent og journalistene mener det ville være svært vanskelig for myndighetene å gi dem sparken.

Det virker som om folk flest har forståelse for journalistenes arbeidssituasjon i de myndighetseide avisene. Folk har tiltro til at journalistene forsøker å gjøre jobben sin på en profesjonell måte og forstår at problemet ligger på et høyere nivå og at det finnes mange unge, frustrerte journalister i bransjen. Også MISAs mediebarometer påpeker disse forholdene: "Prejudice is evident in the case of the public media where top managers, who are state appointees eager to protect their jobs, often "doctor" or stifle stories critical of government, in contrast with their juniors who genuinely desire to work professionally" (MISA 2006: 264). Det er også en viss spenning knyttet til om det nye medieutvalget på sikt vil kunne gjøre noe med disse forholdene. Selv om disse sakene kan være vanskelige å bevise, vil sannsynligvis påfallende mange klager også få blant annet utenlandske donorer til å stille spørsmål.

Case: President Mwanawasas holdning til eierskap

En interessant uttalelse som sannsynligvis sier en del om hvordan president Mwanawasa oppfatter forholdet mellom partiet og *the Daily Mail* og *the Times* kom da presidenten møtte pressen på flyplassen før avgang til et møte i London og ble gjengitt i *the Post*:

President Mwanawasa castigated the government owned Zambia Daily Mail and Times of Zambia for what he termed as poor coverage of the just ended by-elections. He said it was

unfortunate that the two newspapers failed to recognise the ruling party's successes in the by-elections. "Despite our victories, our own newspapers had headlines like; PF (Patriotic Front) has done it. This is unfortunate," President Mwanawasa complained (Phiri 2003).

Foranledningen til kritikken var suppleringsvalg i enkelte valgdistrikt. Flere av resultatene var ikke klare før avisene gikk i trykken og *the Times* og *the Daily Mail* valgte å skrive om utfallet i de distriktene hvor stemmene var ferdig opptelt. *The Post* tok imidlertid en sjanse og utnevnte MMD til vinner i distriktene hvor utfallet enda ikke var klart, noe som viste seg å være en riktig spådom. Flere av journalistene gav uttrykk for stor skuffelse over presidenten og mente at dette var et tydelig eksempel på at Mwanawasa ikke oppfatter de myndighetseide mediene som allmennmedier, men som partiorganer. Journalistene mente at presidenten gjorde det pinlig for dem og fikk dem til å framstå som ribbet for uavhengighet. Kritikken fra presidenten rettet mot de myndighetseide avisene ble også gjengitt i *the Daily Mail*, noe en av journalistene jeg snakket med opplevde som svært negativt. I etterkant av Mwanawasas utspill trykket også *the Daily Mail* en sak om et suppleringsvalg som lå en stund tilbake i tid, hvor kandidaten fra regjeringspartiet ble utnevnt som vinner, men måtte igjennom en rettssak før valget ble kjent gyldig. Den nevnte journalisten mente at dette var en liten sak som nå ble slått stort opp for å blidgjøre presidenten etter hans reprimande. Journalistene mente at dette også var en typisk episode som kunne bety begynnelsen på slutten for personer i avisens ledelse. En av journalistene uttalte at når folk begynner å oppfatte de myndighetseide avisene som objektive, da sitter personer utnevnt av myndighetene utrygt. Flere av intervjuobjektene mine mente også at det var en tendens til at Mwanawasa kritiserte mediene mer åpent enn hva som var tilfellet for Chiluba, som brukte mer subtile metoder.

Kollegiale tips og selvsensur

Flere av journalistene jeg snakket med fortalte om tips og artikler som går fra journalister i de myndighetseide avisene til kolleger i privateide medier fordi journalistene i *the Times* eller *the Daily Mail* vet at saken aldri vil komme på trykk i deres avis. En av journalistene fra en myndighetseid avis fortalte at han hadde gjort dette flere ganger, særlig når det var snakk om saker som han brant ekstra sterkt for.

Det hadde også skjedd at han hadde skrevet hele artikler for en av de privateide avisene, selvfølgelig uten at hans navn ble brukt i byline. Det hender også at utsendte korrespondenter ansatt av de myndighetseide mediene skriver for private aviser under falskt navn. Dette er jo også en måte å tjene litt ekstra på. En av journalistene i en privateid avis fortalte at han hver uke tok en ringerunde til tidligere studiekamerater som jobber i myndighetseide medier for å høre om de har saker som de ikke kan benytte. Svært ofte får han både tips og artikler som er mer eller mindre klare for trykking. Journalisten ville ikke se helt bort ifra at det også går tips den andre veien, for eksempel fordi redaktørens personlige interesser kan stå i veien for publisering av en sak, men mente at dette skjer mye sjeldnere. Journalistene i de myndighetseide mediene fortalte at de av og til fikk tips fra journalister i privateide medier, men at dette ikke skjedde så ofte og at de bare kunne spekulere i hva som var årsaken.

I det daglige opplever også journalistene i de myndighetseide avisene at de har en del rom og at det trykkes historier som er kritiske til regjeringspartiet eller myndighetene for øvrig. Denne friheten minsker imidlertid når avisene kommer under press, for eksempel i forbindelse med valg. Flere av journalistene i de myndighetseide avisene mener at avisene kunne vært flinkere til å utfordre rammene i det daglige.

Journalistene mener at det finnes en betydelig grad av selvsensur blant ledelsen. Selv om politikerne trekker opp de viktigste linjene for avisenes innhold burde det være mulig å opptre mer utfordrende og kritisk enn hva avisene gjør i dag. Flere av journalistene skulle også ønske at ledelsen var litt mindre redde for jobbene sine og mener at denne typen oppsigelser kan bli tatt opp av både Parlamentet og nasjonale og internasjonale organisasjoner. Samtidig mente journalistene at det sikkert også er personer i redaksjonslokalene som gjerne ser at ledelsen skiftes ut en gang i blant og som tenker: "But if they don't fire them, when are we going to be bosses?".

Journalistene innrømmer også at selvsensur forekommer på deres nivå og at de etter en stund i bransjen kanskje ikke lenger forsøker å utfordre rammene, men slår seg til ro med de enkleste løsningene og heller velger å sende kritiske artikler til de privateide avisene. I følge MISAs mediebarometer preger selvsensur blant både journalister og

redaktører teksten og tonen i avisartiklene, særlig de av mer sensitiv art. Begge gruppene vet hva som forventes av dem og er bekymret for konsekvensene dersom de ikke følger opp disse forventningene. Dermed velger de å være forsiktige (MISA 2006: 278). I et tøft jobbmarked er det ikke unaturlig at journalistene også frykter for jobbene sine, samtidig som de altså ikke kan sparkes av myndighetene. Frykt for å miste muligheten til opprykk kan jo også spille en rolle. Samtidig er det mitt inntrykk at man kan ha en kritisk holdning til myndighetene og ledelsen av avisene og allikevel rykke opp til for eksempel en redaktørstilling.

Framtidige muligheter for privatisering

Ingen av personene jeg snakket med hadde særlig stor tro på at noen av de myndighetseide avisene vil bli privatisert i nær framtid. Charles Banda har som leder av Informasjons- og kringkastingskomiteen i Parlamentet prøvd å få i gang en diskusjon rundt privatisering av de myndighetseide mediene, men representantene fra MMD har ikke vært særlig villige til å ta opp saken. Blant intervjuobjektene mine var det stor skepsis til at det i det hele tatt finnes et parti som i posisjon vil gå inn for et forslag om privatisering. Politikerne vil trolig oppfatte dette som å gi fra seg makt og politisk kontroll, noe som kan komme til å straffe seg i forbindelse med valg. MMD-politikere har også hevdet at det ikke er noen grunn til privatisering i og med at det er fritt fram for alle å starte en avis i Zambia. Det virker også som mest sannsynlig at myndighetene vil beholde både *the Times* og *the Daily Mail*. En grunn til dette er at avisene står sterkt i ulike områder. *The Daily Mail* er dominerende i Lusaka-området, mens *the Times* er størst i Copperbelt-regionen. Copperbelt er et tett befolket område av Zambia og viktig i forbindelse med valg.

4.6 Preger ulike eierskap mulighetene for samarbeid?

Som nevnt under teoridelen er det et problem for media i mange afrikanske land at de er svakt organisert og i liten grad evner å styrke hverandre og stå sammen dersom det kommer press utenfra. Dette kan blant annet være et resultat av stor grad av polariserte medier. Det zambiske avisbildet er preget av en form for polarisering, med de to myndighetseide avisene på en fløy og de private avisene som representanter for den

andre. Det er en klar bevissthet rundt forskjellene mellom disse to, både blant mediefolk og mediebrukere.

Forholdet mellom representanter fra de privateide og myndighetseide mediene var tidvis svært dårlig under Chiluba, blant annet på grunn av harde påstander om korrupsjon som særlig rettet seg mot journalister i *the Times*, *the Daily Mail* og ZNBC. En av journalistene i *the Daily Mail* nevnte for eksempel at dersom han vant en pris for noen år siden, ville *the Post* ha stor glede av å kunne omtale ham som en “Stateowned and government controlled journalist”, mens motsvaret ville være ”Journalist from the so-called private media”. Historiene om tips og artikler som går fra journalister i *the Times* og *the Daily Mail* til journalister i de privateide mediene tyder imidlertid på en form for forståelse for hverandres situasjon, selv om enkelte fortsatt vil hevde at det eksisterer en viss skepsis. Samarbeidet i forbindelse med de nye medielovene og MECOZ indikerer også en forbedring av forholdet, noe omtrent samtlige av de jeg snakket med også gav uttrykk for. Folk fra ulike deler av bransjen har også fått flere møtesteder enn før, gjennom for eksempel MTF og ZAMCOM og samarbeidet mellom de to største og viktigste organisasjonene for zambiske journalister og mediebedrifter, PAZA og MISA-Zambia, virker å være relativt tett og mer konstruktivt enn tidligere. Samtidig er det et poeng at den største privateide avisen ikke er medlem noen av disse stedene, etter at *the Post* gikk ut av MISA-Zambia for noen år siden på grunn av uoverensstemmelser. Det var også påfallende hvor langt enkelte var villige til å gå i spekulasjonene rundt *the Post's* forbindelser til myndighetene. En ting er tonen mellom journalistene, noe annet er forholdet mellom avisene. Det er for eksempel ikke veldig sannsynlig at noen av de myndighetseide avisene på spalteplass vil stå opp for en journalist eller redaktør fra *the Monitor* som har fått problemer med myndighetene. Det virker også som om forholdet mellom de privateide mediene, og særlig ledelsen av disse, kan være anspent og preget av personlige konflikter. Det ble fra flere holdt hevdet at enkelte av disse lederne har problemer med å være i samme rom. Flere av mediene ledes av sterke personligheter, noe som ikke trenger å være det beste utgangspunktet for samarbeid og brobygging. Man skal heller ikke glemme at dette er konkurrenter, både i forhold til gode nyhetssaker, annonseinntekter og donorpenger.

4.7 Oppsummering

Myndighetene er fortsatt en sentral presseaktør i Zambia og langt mer utholdende enn flere av de private aktørene som har forsøkt seg etter 1991. Selv om det er slutt på at *the Daily Mail* og *the Times* får overført betydelige driftstilskudd fra myndighetene, så finnes det fortsatt en økonomisk relasjon, ikke minst i form av de viktige annonsemidlene som går fra myndighetene og myndighetseide selskaper til disse to avisene. Flere av de privateide mediene, ikke minst *the Post*, har også tilgang til denne inntektskilden, men det er flere ting som tyder på at avisene ikke kan komme på kant med myndighetene dersom de vil beholde denne tilgangen. Et anstrengt forhold til myndighetene kan også få konsekvenser for avisenes muligheter for trykking, med mindre de har sin egen avispresse. Myndighetene har i praksis også vist seg lite villige til å gjøre den økonomiske situasjonen lettere for media ved å fjerne toll på importen av nødvendig utstyr.

Det er vanskelig å presentere en politisk profil av journalistene med utgangspunkt i hvilke aviser de jobber for. Heller ikke når det kommer til utdanningsnivå er det rimelig å si at journalistene i en avis skiller seg fra journalistene i en annen og hele yrkesgruppen, kanskje med unntak av journalistene i *the Post*, er generelt dårlig lønnet. Muligheten for jobbsirkulasjon blant journalistene var trolig større på 90-tallet, da antallet aviser var høyere. Med utgangspunkt i dagens situasjon, kan man noe forenklet hevde at journalistene i de myndighetseide avisene utvikler en form for lojalitet til arbeidsgiver på grunn av en relativt sikker inntekt, mens journalistene i de privateide mediene synes det virker frihetsbegrensende å jobbe for *the Times* eller *the Daily Mail*, samtidig som de er bevisste på at det vil bli umulig for dem å jobbe for andre enn privateide medier dersom de blir oppfattet som for myndighetskritiske.

Når det kommer til innhold er det klare forskjeller på avisene. For det første bruker de myndighetseide avisene i langt større grad enn de privateide representanter fra myndighetene, og særlig regjeringspartiet MMD, som kilder. Dette bildet preget av skjevfordeling forsterkes når man ser på hvordan kildene brukes og hvilken vinkling

de ulike sakene får. *The Times* og *the Daily Mail* er lite kritiske i sin dekning av myndighetene, mens det samme langt fra kan sies om de privateide konkurrentene. Dette resulterer i et polarisert mediebilde, hvor mediene kan kritiseres for hver for seg å gi et lite balansert bilde av hva som skjer i Zambia, selv om jeg mener at det er mye ved utviklingen til *the Post* som tyder på at avisen er på vei i denne retningen. Journalistene i de privateide avisene virker helt klart å stå friere til å operere innenfor profesjonelle rammer enn hva som er tilfellet for journalistene i de myndighetseide avisene. Den sistnevnte gruppen trekker særlig fram problemet med myndighetsutnevnte overordnende, samtidig som journalistene heller ikke ser bort ifra selvsensur i egne rekker. Polariserte medier har også tidvis bidratt til et relativt kjølig samarbeidsklima. Dette virker å ha bedret seg noe de siste årene og media har klart å stå samlet i flere viktige saker, blant annet mot myndighetene.

5. KONKLUSJON

Denne oppgaven har sett på medias funksjon i et fattig og relativt nytt demokrati. Problemstillingen har vært hvorvidt zambiske medier klarer å spille en sentral rolle i landets demokratiseringsprosess, ved å være en kilde til informasjon, en arena for debatt og en vaktbikkje som overvåker maktorganer. Forhold knyttet til lovverket og eierskap er særlig trukket inn for å vurdere mediernes mulighet til å fremme det zambiske demokratiet.

I teoridelen av oppgaven ble det først vist til ulike demokratidefinisjoner, fra de minimalistiske som i hovedsak legger vekt på frie og rettferdige valg, til bredere definisjoner som blant annet også fokuserer på ytringsfrihet og retten til informasjon. Studien av Zambias medier viser at regjeringspartiet, gjennom myndighetenes eierskap i avisene, besitter et virkemiddel som kontinuerlig kan gi partiet en fordel i folkeopinionen som de andre partiene skal jobbe hardt for å utjevne til neste parlaments- og presidentvalg. Slik det zambiske mediebildet ser ut i dag, er det ikke tilfeldig hvem som får benytte mediene som en arena for sin ytringsfrihet. Oppgaven vurderer først og fremst disse spørsmålene i forhold til politikere og partier, men dersom man sammenligner folk flests muligheter til å ytre seg gjennom mediene med mulighetene til den urbane, politiske elite, blir forskjellene enorme. Når det gjelder retten til informasjon, har den vist seg å være sterkt innskrenket i Zambia. Begrensningene på tilgangen til informasjon og arenaer for å ytre seg, kan bidra til redusert tempo på utviklingen i landet. Både politikere og velgere går glipp av nyttig kunnskap som kunne ha bidratt til at man fattet enda bedre beslutninger, både i forbindelse med valg og andre politiske spørsmål, enn tilfellet er i dag.

De klassiske teoriene for forsvar av pressefriheten advarer mot statlig innblanding og sensur, mens blant annet Keane påpeker at statlig eierskap og reguleringer av mediemarkedet kan være et virkemiddel for å oppnå mediemangfold. De zambiske myndighetenes eierskap i flere av landets største medier trenger altså ikke å være en demokratisk begrensning, spørsmålet er hvordan eierskapet utøves. Det zambiske

mediemarkedet er liberalisert siden begynnelsen på 90-tallet og statlig eierskap er supplert med ulike private innslag. Staten utøver ikke noen direkte sensur mot disse, men i et fattig land hvor mange av mediene sliter med økonomien kan faren for annonsenekt og kostbare søksmål begrense medias reelle frihet. Når det gjelder myndighetenes egne medier, virker det som om disse blir drevet på en måte som de klassiske teoriene advarte mot og i mindre grad bidrar til større mediemangfold ved å ta hensyn til interesser som kun ikke-kommersielle aktører kan ivareta. Når man ser på avisenes forsider og hovedoppslagene i radio og fjernsyn, er det liten tvil om at media lar seg manipulere og framstår som politikernes talerør. Dette gjelder i særlig grad de myndighetseide mediene, men også i de privateide mediene får politikerne i veldig stor grad sette dagsordenen og deres utspill følges i liten grad opp av selvstendige analyser. I tillegg er kanskje faren for selvsensur enda større i et fattig land hvor man kan være ekstra avhengig av å beholde jobben eller ”å motta litt ekstra” fra velvillige kilder.

Teoriene som er benyttet i oppgaven tar i hovedsak utgangspunkt i vestlige forhold. Allikevel synes de å ha stor relevans for Afrika. En del afrikanske land vil sannsynligvis bare kunne betegnes som demokratier dersom man brukes de smaleste demokratidefinisjonene. Samtidig stilles det krav fra innbyggerne om friheter og rettigheter, som ytrings- og pressefrihet. Afrikanske medier har nok også et stykke igjen før de klarer å spille den rollen som media gjerne blir satt til å ha i et moderne demokrati. Mediebransjen og journalistene i Zambia virker allikevel å ha et klart mål om å fylle denne funksjonen. Medienes ønske om å være en vaktbikkje er for eksempel en helt sentral årsak til arbeidet med å få på plass en offentlighetslov. Ansahs teori om at media i Afrika bærer preg av å leve under tre kriser; maktkrisen, eierskapskrisen og ressurskrisen ble framsatt på 90-tallet. Med utgangspunkt i analysen av Zambia, virker teorien fortsatt å ha stor gyldighet. Teorien utgjør også et nyttig tilskudd til de vestlige teoriene i oppgaven, ved at den fanger opp rammevilkårene som afrikanske medier eksisterer under, som for eksempel en svak samfunnsøkonomi og en stat preget av neopatrimonialisme. Disse vilkårene innskrenker medias muligheter til å fremme en demokratisk utvikling og gjør at private medieaktører vanskelig kan ha en funksjon tilsvarende den de har i vestlige land.

Det er fritt fram for alle zambiere som måtte ønske det å etablere en avis. Med dette som utgangspunkt kan zambiske aviser framstå som et viktig virkemiddel for å fremme den demokratiseringsprosessen som pågår i Zambia. Men for at media skal lykkes i rollen med å fremme en demokratisk utvikling, må de stå fritt til å både innhente og publisere informasjon. Det er liten tvil om at mangelen på en offentlighetslov innskrenker de zambiske medienes mulighet til å opptre som agendasetter og vaktbikkje overfor myndighetene. En klar og solid lov på dette området, som blir aktivt brukt av journalistene og respektert av myndighetene, vil etter all sannsynlighet bidra til å styrke media og gjøre landets journalistikk mer utfordrende og ikke minst mer spennende. I dag blir altfor mye spalteplass spandert på forutsigbare pressekonferanser og offisielle kunngjøringer, mens viktige maktgrupper slipper å bli sett i kortene.

Mangelen på en offentlighetslov er bare ett eksempel på at de zambiske myndighetene, og særlig presidenten, er godt beskyttet mot offentlig kritikk. Også de eksisterende lovene som berører media begrenser medias mulighet til å opptre kritisk mot myndighetene. Ytringsfriheten er underlagt begrensninger og unntak i sannsynligvis alle land, blant annet for å beskytte enkeltpersoners gode navn og rykte og rikets sikkerhet, men i Zambia bidrar disse innskrenkningene til å gi spesielt presidenten mye makt til å slå ned på uønskede ytringer. Det finnes også flere eksempler på at denne muligheten er benyttet i praksis. En del av lovene virker rett og slett å være lite forenlig med et demokratisk styre og maktfordeling. De zambiske domstolene har imidlertid vist vilje og evne til å forsvare pressefriheten. Det er lite som tyder på at den pågående grunnlovsrevisjonen skal få betydelige konsekvenser for medias arbeidsvilkår. Kanskje vil man få inn en formulering som tydeligere forsvarer pressefriheten enn hva som er tilfellet for dagens lovtekst, som først og fremst nevner ytringsfriheten. En grunnlovsfestet rett til offentlig informasjon, som mange innen mediebransjen ønsker seg, vil imidlertid ikke komme på plass i denne runden.

Tendensen til at mye makt er samlet på ett sted er også tydelig når man ser på eierskapets betydning for mediens uttrykk. Slik de myndighetseide avisene blir drevet i dag er det vanskelig å se at de kan fungere som et kritisk korrektiv til myndighetene. Jeg vil påstå at *the Times* og *the Daily Mail* er nærmere å være partiorganer enn ”public service media”, hvor særlig de myndighetsutnevnte ansatte sørger for at journalistene i liten grad får jobbe i samsvar med profesjonelle, journalistiske standarder. Dette er med på å undergrave en av de viktigste funksjonene media skal ha i et demokrati. Det faktum at myndighetene eier to av tre dagsaviser gjør denne situasjonen enda mer betenkelig. Dersom statlig eierskap skal bidra til å fremme et pluralistisk mediebilde i Zambia, noe man kan se flere andre steder i verden, må eierskapet utøves på en helt annen måte enn det gjøres i dag. En endring av dette slaget virker imidlertid lite sannsynlig. Konfliktene knyttet til iverksettelsen av the ZNBC Act og the IBA Act, som blant annet har som mål å gjøre ZNBC om til en reell allmennkringkaster, tyder på en motvilje hos myndighetene mot å gi slipp på sin innflytelse over media. Heller ikke salg av de myndighetseide avisene virker særlig sannsynlig.

De privateide avisenes innhold framstår som mindre eierstyrt. Det er imidlertid problematisk dersom disse avisene reagerer på de myndighetseide avisenes vinkling og innhold med å bli tilsvarende myndighetskritiske. Dermed kan det oppstå et medievakuum hvor ingen egentlig kan sies å gi et balansert bilde av hva som skjer i det zambiske samfunnet. Dette har muligens vært situasjonen i Zambia, men forhåpentligvis er endringene knyttet til *the Post* et tegn på en utvikling som går i motsatt retning. Jeg regner dette som mer sannsynlig enn at regjeringen bruker økonomiske midler til å stilne *the Post*. Samtidig er det viktig å understreke at en polarisert mediedebatt kanskje også er et resultat av at den politiske debatten i landet for øvrig er polarisert. Det kan være vanskelig å finne en klar politisk ideologi hos flere av de zambiske partiene, og for så vidt hos en del av politikerne som skifter partimedlemskap relativt hyppig. Dermed kan debattene bli veldig saksorienterte og preget av utfall mot politiske motstandere.

Zambia er et fattig land og en betydelig del av avisdøden kan trolig forklares med dette. De avisene som har tilgang til statens annonsemidler har en stor fordel i kampen for å overleve. Myndighetene har vært lite interesserte i å bruke disse midlene som et verktøy for å bidra til å utvikle et pluralistisk medielandskap, tvert imot har trusler om annonsenekt blitt brukt i forsøk på å få myndighetskritiske medier til å tie.

Myndighetene annonserer nå i *the Post*, men dette er trolig for å nå ut til avisens lesere, ikke for å sikre at avisen forblir et bærekraftig alternativ til de myndighetseide mediene. Nå kan det selvfølgelig diskuteres hvorvidt det er myndighetenes ansvar å bidra til å sikre mediernes annonseinntekter, men dette er en politikk som er ført i andre land, blant annet tidligere i Norge i forbindelse med statlige stillingsutlysninger. Myndighetenes argumentasjon om at de bare bruker annonsemidlene sine i kanaler hvor de når mange mottakere, kan gjøre det vanskelig for nye aktører å komme på banen og ikke minst å bli værende der.

Oppgaven fokuserer på lovverket og eierskap i analysen av hvorvidt media står fritt til å innhente og publisere informasjon. Dette betyr ikke at disse to faktorene er de eneste relevante for om zambiske medier klarer å utfylle sin demokratiske funksjon. Det er liten tvil om at den økonomiske situasjonen i Zambia bidrar til å gjøre det vanskelig for landets medier på flere måter. Begrensede økonomiske ressurser gjør det vanskelig for journalistene å komme seg ut av redaksjonslokalene og rundt i landet og man får en lite spennende form for skrivebordsjournalistikk. Samtidig er det et fåtall av zambierne som har råd til å kjøpe avisene, dette avspeiles også i lave opplagstall. Nå kan man selvsagt diskutere om ikke et bedre produkt ville ha skaffet både flere lesere og annonsører. Dette stemmer sikkert til en viss grad, samtidig som media opererer innenfor en samfunnsøkonomi som de får gjort lite med. Skal det skytes inn utenlandsk kapital i mediene, må dette sannsynligvis være donorpenger. Det virker som om som om det er liten vilje til å investere i zambiske medier for å tjene penger på prosjektet.

Avisene kan til en viss grad betegnes som et urbant elitemedium og man kan hevde at avisenes makt ikke ligger i antallet de når, men posisjonene til dem som faktisk leser

avisene. Det faktum at avisene bare når ut til en begrenset del av befolkningen utgjør også et demokratisk problem, ved at de bidrar til å ekskludere enkelte grupper fra nyttig og nødvendig samfunnsinformasjon. Den fattige delen av befolkningen faller heller ikke bare utenfor som mediemottakere, de er også lite synlige i avisspaltene, som først og fremst domineres av personer i maktposisjoner og særlig politikere. Dette gjør at informasjonen ikke flyter fra mindre ressurssterke grupper på grasrota til makthaverne. Jeg vil hevde at dette er et område hvor avisene har et forbedringspotensial, også innenfor dagens rammer.

Først og fremst avisene har vært fokuset for denne oppgaven, men jeg mener det er liten tvil om at mesteparten av funnene mine også vil være gyldige for radio og fjernsyn. Utfordringene knyttet til en ikke-eksisterende offentlighetslov og andre deler av lovverket som er relevante for avisene, vil være de samme for de andre mediene. Eierskapets betydning for forholdene i redaksjonslokalene er sannsynligvis heller ikke helt ulike dersom man sammenligner de tre mediene. Radio har imidlertid per dags dato et annet potensial enn avisene til å komme ut til større deler av befolkningen og med et innhold som kanskje oppleves som mer relevant for folk flest. Det har vært problemer knyttet til iverksettelsen av de to medielovene som ble vedtatt av Parlamentet i 2002, men det vil bli svært spennende å se hvilke konsekvenser disse lovendringene kan få på sikt. Vil for eksempel ZNBC utvikle seg til å bli en virkelig allmennkringkaster og vil private aktører bli enda mer sentrale innenfor radiobransjen og kanskje utvikle en landsdekkende, privateid radiostasjon? Hva vil eventuelt disse endringene ha å si for disse mediene rolle i den zambiske demokratiseringsprosessen?

Funnene i oppgaven er trolig også relevante for andre fattige afrikanske land som relativt nylig har gått over til et flerpartistyre. Flere av disse landene kan betegnes som neopatrimoniale og har lovverk relevante for media som ikke er så ulike Zambias, med utstrakte fullmakter til presidenten og dårlig beskyttelse av retten til informasjon. Det ville imidlertid ha vært interessant å sammenligne den zambiske utøvelsen av statlig medieeierskap med et land, for eksempel Kenya, hvor ett parti ikke dominerer i samme grad som MMD har gjort det i Zambia siden overgangen til flerpartistyre. Kan det for

eksempel tenkes at politikerne legger andre føringer for myndighetenes eierskap dersom de vet at faren for å sitte i opposisjon i stedet for posisjon er overhengende? Et annet forhold som kan prege myndighetenes utøvelse av eierskap er en større bredde blant de private aktørene enn hva som er tilfellet for Zambia. Tanzania har for eksempel langt flere private medieiere enn Zambia. Dermed kan det også tenkes at de myndighetseide mediene blir mer balanserte og preget av profesjonalitet for å forhindre at lesere, lyttere og seere forsvinner. Dessverre er det vanskelig å finne et afrikansk land med en skikkelig offentlighetslov på plass. Sør-Afrika har et lovfestet vern av retten til informasjon, men skiller seg ut fra de andre landene på kontinentet når det gjelder økonomi og mediemangfold. Landets lite demokratiske historie gjør imidlertid Sør-Afrika til et interessant case for å studere hvor lang tid det tar å kvitte seg med en kultur preget av hemmelighold og å bevege seg over til en tilstand hvor offentlighet informasjon oppfattes som en rettighet.

Til tross for betydelige mangler, er det ingen tvil om at afrikanske medier i dag har en helt annen posisjon enn under ettpartistatene. Kontinentet har et helt annet mediemangfold enn hva som var tilfellet for bare 20 år siden. Videre skal det bli spennende å se om denne utviklingen fortsetter og i hvilket tempo. Det store spørsmålet blir jo om media vil være avhengige av den økonomiske og demokratiske utviklingen i samfunnet for øvrig, eller om mediene tvert imot vil klare å fremme denne utviklingen.

Litteraturliste

Afronet (1998) *Zambia Human Rights Report 1998*.

Amerikansk Høyesterett, Dom 418 U.S. 323 (1974)

Andersen, Svein S. (1997) *Case-studier og generalisering. Forskningsstrategi og design*. Bergen: Fagbokforlaget.

Ansah, Paul A. V. (1991) "Blueprint for Freedom", *Index on Censorship*, 9:3-8.

Banda, Fackson (1997) *Elections and the Press in Zambia. The Case of the 1996 Polls*. Lusaka: the Zambia Independent Media Association.

Banda, Fackson (2006) *Zambia. Research findings and conclusions*. Tilgjengelig via http://downloads.bbc.co.uk/worldservice/trust/pdf/AMDI/zambia/amdi_zambia_full_report.pdf

Barton, Frank (1969) *African Assignment: The Story of IPI's Six Year Training Programme in Tropical Africa*. Zurich: International Press Institute.

Beetham, David (1999) *Democracy and Human Rights*, Cambridge: Polity Press

Bunker, Matthew D. (2001) *Critiquing Free Speech. First Amendment Theory and the Challenge of Interdisciplinarity*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Bøås, Morten & Dokken, Karin (2002) *Internasjonal politikk og utenrikspolitikk i Afrika sør for Sahara*, Oslo: Universitetsforlaget.

Carothers, T. (2002) "The end of the transition paradigm", *Journal of Democracy*, 13 (1):1-21.

Chanda, Alfred W. (2004) Freedom of Expression and the Law in Zambia. (2007, april 22) URL: <http://www.zamlii.ac.zm/media/news/viewnews.cgi?category=2&id=1101369513>

Chanda, Alfred W og Liswaniso, Mufalo (1999) *Handbook of Media Laws in Zambia*. Lusaka: Zambia Independent Media Association.

Chirwa, Chris H. (1997) *Press Freedom in Zambia. A brief review of the Press during the MMD's first five years in office*. Lusaka: Zambia Independent Media Association

Chongwe, Roger (1995) "Restrictions on Freedom of Expression, Dissemination and Access to Information". Presentert på the Regional Workshop on Freedom of Information and Freedom in a Democratic Society, Lusaka, Zambia. Konferansepaper.

Dahl, Robert A. (1989) *Democracy and its Critics*. New Haven og London: Yale University Press.

Decalo, S. (1997) "On statistical correlates of democratization and prospects of democratization in Africa: Some issues for construction, inference and prediction" i T. Vanhanen (red), *Prospects for Democracy: A Study of 172 Countries*. London: Routledge.

Demokrati og menneskerettigheter (2007, april 22) [online]. –URL: http://www.norad.no/default.asp?V_ITEM_ID=1629

Den Europeiske Menneskerettighetsdomstolen, Dom av 08.07.89, Serie A, nr. 10

Den Europeiske menneskerettighetskonvensjonen (2007, april 22). [online] – URL: <http://www.lovddata.no/all/hl-19990521-030.html#map001>

- Drèze, J. og Sen, A. (1995) "Introduction to the Political Economy of Hunger", kap. 1 i J. Drèze, A. Sen og A. Hussain, (red.) *The Political Economy of Hunger: Selected Essays*. Oxford: Clarendon Press.
- FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (2007, april 22). [online] – URL: http://www.fn.no/erklæringer_konvensjoner/menneskerettigheter/fns_internasjonale_konvensjoner_om_menneskerettighetene
- Greenwood, W. og Welsh, T. (1999) *McNae's Essential Law for Journalists*. London: Butterworths.
- Habermas, Jürgen (1971) *Borgerlig offentlighet*. Oslo: Gyldendal.
- Hansungule, Michelo (1995) "The Conceptual and Legal Foundations of the Right of Freedom of Expression and Information in Africa". Presentert på the Regional Workshop on Freedom of Information and Freedom in a Democratic Society, Lusaka, Zambia. Konferansepaper.
- Huntington, Samuel P. (1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman og London: University of Oklahoma Press.
- Hydén, Göran (1998) "Demokratisering i tredje världen – en översikt", kap. 1 i G. Hydén (red.) *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Studentlitteratur.
- Hydén, G & Leslie, M (2002) "Communications and Democratization in Africa", kap. 1 i G. Hydén, M. Leslie & F. F. Ogundimu (red.), *Media and Democracy in Africa*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Hydén, G, Leslie, M og Ogundimu, F (2002) "Forord", s. vii-ix i G. Hydén, M. Leslie & F. F. Ogundimu (red.), *Media and Democracy in Africa*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Hydén, G & Okigbo, C (2002) "The Media and the Two Waves of Democracy", kap. 2 i G. Hydén, M. Leslie & F. F. Ogundimu (eds), *Media and Democracy in Africa*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Kandjii, Kaitira (2003) Regional Media Law overview. Secrets and Lies. S. 22-26. I: Freepress April 2003. Tilgjengelig via www.misa.org, katalog: Free Press, fil: /FP%20April2003.pdf
- Keane, John (1991) *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Kuluneta, Joseph (2003) "Popular stewards", *The Post* 23. september.
- Joseph, R. (1998) "Africa, 1990-1997: From *abertura* to closure", *Journal of Democracy*, 9:3-17
- Lichtenberg, J. (1990) "Introduction", s. 1-20 i J. Lichtenberg (red.), *Democracy and the Mass Media: A Collection of Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lichtenberg, J. (1990) "Foundations and limits of freedom of the press", kap. 3 i J. Lichtenberg (red.), *Democracy and the Mass Media: A Collection of Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liwena, Ridgeway (2003) "Constitution review heads for big success", *The Times of Zambia* 5. oktober.
- Louw, Raymond (2004) *Undue Restriction. Laws impacting on media freedom in the SADC*. Windhoek, Namibia: Media Institute of Southern Africa.
- Macha, Herbert (2003) *Introduction to Media Law and Ethics for Journalists*. Lusaka.
- Marshall, T. H. (1964) *Class, Citizenship and Social Development*. New York: Doubleday.
- McNair, Brian (1995) *An Introduction to Political Communication*. London: Routledge.
- Meiklejohn, Alexander (1960) *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. New York: Harper.
- Meiklejohn, Alexander (1965) *Political Freedom: The Constitutional Powers of the People*. New York: Greenwood Publishing Group.

- Mill, John Stuart (1859) *On Liberty*. London: John W. Parker and Son.
- MISA (2004) *So This is Democracy? State of media freedom in Southern Africa 2003*. Tilgjengelig via <http://www.misa.org/documents/std2003.pdf>
- MISA (2006) *So This is Democracy? Report on the state of media freedom and freedom of expression in Southern Africa 2005*. Tilgjengelig via <http://www.misa.org/documents/STID2005.pdf>
- Moonze, Larry (2003) "Remove import duty on printing materials – Katema", *The Post* 7. oktober.
- Mughan, Anthony og Gunther, Richard (2000) "The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes: A Multilevel Perspective", kap. 1 i R. Gunther og A. Mughan (red.), *Democracy and the Media. A Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Muyoyeta, Lucy (2006) "Zambia", s. 183-194 i Jeanette Minnie (red), *Outside the Ballot Box. Preconditions for Elections in Southern Africa 2005/06*. Windhoek, Namibia: Media Institute of Southern Africa.
- Nalumino, Nalumino (2003) "Presidential petition: Chief Justice failed to do his job, charges Miyanda", *The Zambia Daily Mail* 3. oktober.
- National Mirror (2003) "Oasis Forum Press Statement on President Mwanawasa's Statement on the Cost of a Constituent Assembly". 20-26. september.
- Nyamnjoh, Francis Berg (2002) "Medias begrensninger som demokratiske pådrivere", s.37-50 i Fellesrådet for Afrika, *Media i Afrika, Afrika i media*. Oslo: Solidaritet Forlag.
- Ogbondah, Chris W. (2002) "Media Laws in Political Transition", kap. 3 i G. Hydén, M. Leslie & F. F. Ogundimu (red), *Media and Democracy in Africa*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Ogundimu, F. F (2002) "Media and Democracy in Twenty-First-Century Africa", kap. 9 i G. Hydén, M. Leslie & F. F. Ogundimu (red), *Media and Democracy in Africa*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Phiri, Brighton (2003) "I am sick, reveals Levy", *The Post* 22. september.
- Rakner, Lise (2003) *Political and Economic Liberalisation in Zambia 1991-2001*. Uppsala: Det Nordiska Afrikainstitutet.
- Ram, N (1995) "An Independent Press and Anti-hunger Strategies: The Indian Experience" i J. Drèze, A. Sen & A. Hussain (red) : *The Political Economy of Hunger: Selected Essays*. Oxford: Clarendon Press.
- Rindefjäll, T. (1998) "Demokratidefinisjonens dilemma – smal eller bred?", kap. 2 i G. Hydén (red.) *Demokratisering i tredje världen*. Lund: Studentlitteratur.
- Rønning; Helge (1994) *Media and Democracy. Theories and Principles with Reference to an African Context*. Harare: Sapes Books.
- Sandbrook, Richard (2000) *Closing the circle. Democratization and Development in Africa*. London: Zed Books Ltd.
- Schumpeter, J. A. (1952) *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Unwin University Books.
- Sen, Amartya (1999) *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Schauer, Frederich (1982) *Free Speech: A Philosophical Enquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stiglitz, Joseph (2002) "Transparency in Government", kap. 2 i World Bank Institute, *The Right to Tell. The Role of Mass Media in Economic Development*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Sørbo, Jan Inge (1991) *Offentleg samtale. Presse-etiske grunnspørsmål*. Oslo: Det Norske Samlaget

Takirambudde, Peter N. (1995) "Media Freedom and the Transition to Democracy in Africa", *African Journal of International and Comparative Law*, 7(1): 18-53.

The 1996 Constitution of Zambia, Part III, Protection of Fundamental Rights and Freedom of the Individual (2007, april 22). [online] – URL: <http://www.thezambian.com/Constitution/1996partiii.aspx#20>

The Penal Code of Zambia (2007, april 22). [online] – URL: http://www.hurid.org.zm/downloads/Zambian_Laws/volume7.pdf

The Times of Zambia (2003) "Government to reduce printing materials duty". 3. oktober.

The Times of Zambia (2003) "Opinion". 2. oktober.

Törnquist, Olle (2004) "The Political Deficit of Substantial Democratisation", kap. 9 i J. Harriss, K. Stokke og O. Törnquist (red), *Politicising Democracy. The New Local Politics of Democratisation*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Ungar, S. J. (1990) "The Role of a Free Press in Strengthening Democracy", kap. 13 i J. Lichtenberg (red.), *Democracy and the Mass Media: A Collection of Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.

Veur, Paul R. van der (2002) "Broadcasting and Political Reform" kap. 4 i G. Hydén, M. Leslie & F. F. Ogundimu (eds), *Media and Democracy in Africa*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

Weaver, David H., Buddenbaum, Judith M. og Fair, Jo Ellen (1985) "Press Freedom, Media and Development, 1950-1979: A Study of 134 Nations", *Journal of Communication* 35 (2): 104-117.

Wiseman, J. A. (1996) *The New Struggle for Democracy in Africa*, Aldershot, Brookfield USA: Avebury.

Yin, Robert K (1984) *The Case Study Research – Design and Methods*. London: Sage Publications

Yin, Robert K. (1994) *Case Study Research. Design and Methods*. Newbury Park, California: Sage Publications.

Zambia Daily Parliamentary Debates, 28.11.02.

Zambisk Høyesterett, Dom 1993/HP/1395

Zambisk Høyesterett, Dom 1993/HP/1804

Zambisk Høyesterett, Dom 1993/HP/1823

Østbye, H., Helland, K., Knapkog, K., Hillesund, T. (1997) *Metodebok for mediefag*. Bergen: Fagbokforlaget.

Østerud, Ø., Goldmann, K., Pedersen, M. N. (1997) *Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget.

2006 HDI Ranking (2007, april 22). [online] – URL: <http://hdr.undp.org/statistics/data/indicators.cfm?x=23&y=1&z=1>

Oversikt over intervjuobjekter:

Amos Chanda, visepresident i PAZA

Augustine Mukoka, journalist, the Post

Beatwell Chisala, leder av Radio Choice FM

Ben Kangwa, programdirektør, ZNBC

Bestone, Ng'onga, daglig leder av MTF

Bivan Saluseki, politisk reporter, the Post

Boyd Phiri, redaktør, the National Mirror

Caesar Jere, foreleser ved Evelyn Hone College

Charles Banda, parlamentsmedlem for Forum for Democracy and Development

David Simpson, spaltist og tidligere formann av MISA-Zambia

Davis Mataka, politisk viseredaktør, the Times of Zambia

Dr Emmanuel Kasongo, direktør ved ZAMCOM

Dr Fackson Banda, medieforsker og direktør for Panos Southern Africa

Fidelis Chitula, administrasjonssekretær i PAZA

Herbert Macha, foreleser ved Evelyn Hone College og lærebokforfatter

Isaac Chipampe, politisk redaktør, the Daily Mail

John Phiri, redaktør for søndagsutgaven til the Times of Zambia

Lameck Phiri, journalistikkstudent ved University of Zambia

Leonard Kantumoya, leder av Institutt for medievitenskap, University of Zambia

Margaret Chimanse, leder av ZAMWA

Marit Lillejordet Karlsen, programansvarlig ved Den norske ambassaden i Zambia

Moosho Imakando, programkonsulent ved Den norske ambassaden i Zambia

N'gande Mwanajiti, leder av Afronet og styremedlem i the Monitor

Nicky Shabolyo, seniorreporter, the Daily Mail

Patrick Matibini, jurist

Sipo Kapumba, informasjons- og forskningskonsulent i MISA-Zambia

Whitney Mulobela, seniorreporter, the Monitor